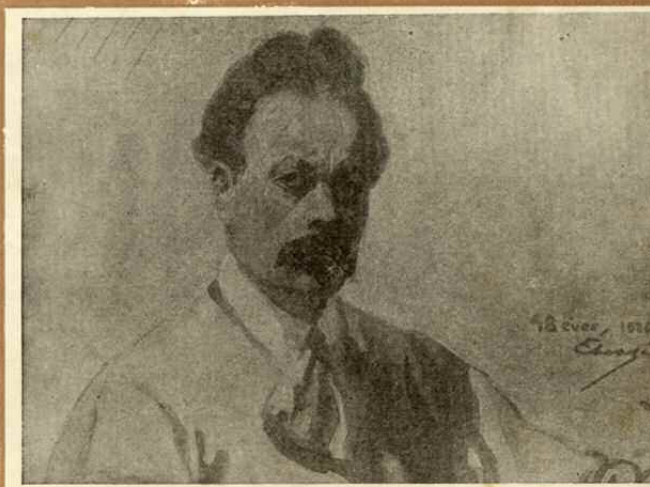

KALANGYA

DÉLVIDÉKI IRODAIMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

SZERKESZTI: HERCEG JÁNOS

SZENTELEKY KORNÉL ÉS CSUKA ZOLTÁN ALAPÍTÁSA.

XIII. év.

1944. március 15.

3. szám.

Ára: 1.60 pengő

TARTALOM

<i>Herceg János: Két város</i> — — — 97	<i>Fiala Endre: A Hunyadiak a dél-</i>
<i>Palóczy Edgár: Baja feltámadása</i> 101	<i>szláv mondákban</i> — — — 121
<i>Muhi János: A Czobor-család, Baja</i>	<i>Hódsághy Béla: Baja (vers)</i> — — 132
<i>földesura</i> — — — — — 104	NUMIZMATIKA
<i>Berényi János versei</i> — — 106, 116	<i>Dr. Frey Imre: Magyar pénzverés</i>
<i>Szabadkai Kiss István: Jelky András</i>	<i>a vegyesházi királyok korában</i> 124
<i>bajai fiú csodálatos kalandjai</i> — 107	SZÍNHÁZ
<i>Mérei Sándor versei</i> — — 111, 116	<i>Garay Béla: Kilencvenéves a sza-</i>
<i>Komhányi Gyula: Tóth Kálmán</i> — 112	<i>badkai színház</i> — — — — 133
<i>Szabadkai Kiss István: Emlékezés</i>	KÉPZŐMŰVÉSZET
<i>Bajára (vers)</i> — — — — 116	<i>Berényi János: Id. Éber Sándor fes-</i>
<i>Mérei Sándor: Majthényi Flóra</i> — 117	<i>tőművész</i> — — — — — 135
<i>Herceg János: Bogoboj Atanackovics</i> 118	KÖNYVEK — — — — — 140
<i>Csordás Nagy Dezső: Óda</i> — — 120	

Cimlapképünk : *Id. Éber Sándor* bajai festőművész önarcképe (olaj) A Szépművészeti Múzeum tulajdona.

K A L A N G Y A

A Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség irodalmi és kulturális szemléje

Megjelenik minden hó 15-én.

A szerkesztésért és kiadásért felel : *Blazsek Ferenc*, Ujvidék

Lapzártá minden hó elsején

Mindennemű kéziratot, képeket, ismertetésre szánt könyvet erre a címre küldjünk :

Herceg János, a Kalangya szerkesztője. Zombor, Városi könyvtár

Gépirásos kéziratokat kérünk. A beküldött kéziratokat, képeket nem őrizzük meg és nem adjuk vissza
Minden cikkért szerzője felel

Központi ügykezelés, Budapest VII., Baross tér 15 (Tel. 426-921)

M. kir. postatakarékpénztári csekkszámra : 54.897 sz.

Előfizetéseket, laprendeléseket, hirdetéseket a központi ügykezelés vezetője, *Csuka Zoltán* címére kell
küldeni, Budapest VII., Baross tér 15.

Előfizetési árak :

Egész évre 16— pengő, jogi személyeknek 32— pengő. Egyes szám ára 1'60 pengő.

Két város

Meg kell gondolnom: Zomborról írjak Bajának, vagy Bajáról Zombornak? A két várost a történelem folyamán egybeforrasztották a közös gondok, néha a közös sors és, ami mindennél jellemzőbb, a verseny. Vannak városok, amelyek egymástól függetlenül fejlődhetnek, amelyek lakói a közelség ellenére is más és más úton közlekednek a világgal. Zombor és Baja nem ilyen városok. A száz év előtti bajai tűzvész áldozatainak nagy része a délibb rokonnál keresett menedéket, hogy aztán pár esztendő után a szabadságharc menekültjeinek meg ő adjon szállást. A rokoni kapcsolatok a két város között azonban nem mindig ápták egyforma szeretettel. A vonzalom gyakran egyoldalú volt, az elmúlt huszonhárom év pedig — valljuk be — kissé elidegenítette a két várost. Nem lehet tehát külön beszélni róluk, már a múltra való tekintettel sem, a jelen meg egyenesen megköveteli a párhuzamot. Vigyázva dolgozom, mint az ötvös, aki régi ékszer varázsol újra csillogóvá. A két város a maga múltjára és fejlődésére felettébb büszke és az összehasonlításnál nagyon érzékeny. Munkámhoz nem választóvizet használok, hanem a kapcsolatokat keresem.

Zombor az ősi, a nagyobb történelmi múltra visszatekintő város. Már a Czobor-család is inkább a jobban kiépült és nagyobb dízsmát fizető egykori Zombort tartotta székhelyének és Baja környéke a gyeű szerepét játszotta csupán. Persze, nem a küllellenség felvonulási területe volt, hanem ami nem kevesebb veszéllyel járt: a földesurak határvillongásait lett volna hívatott felfogni. Hogy erre nem került sor, hogy szerepért nem kellett helytállania, arra a szerencsénél jobb szót nem találok. De a szerep később is megmaradt. Ha az egyesült megyéknek volt egy előretolt bástyája, úgy az bizonyosan Baja volt. Ma is az, de ma már békésebb hívatással. A keleti szél az ő határainál már kiadta minden

erejét, a Balkánnak sem kacér mosolya, sem harci zaja nem hat el hozzá, a konglomerátum pedig, amely itt délen anynyira jellemzi a tájat, nála már fellazult és lassú egységbe olvad. Ismét szerencsét mondanék, de hiszen ez a szerencse a fekvéséből ered. És ezt Baja alaposan ki is használta. Mert törekvő város volt, tele fiatalos becsvággyal. Zombornál több, mint száz évvel később lett szabadkirályi város, harminc év előtt még csak kétharmadnyi lakosa volt, mint a megyeszékhelynek, mégis volt bátorsága versenyt hirdetni. Zombor ezt a versenyt nagyon a maga javára ítélte meg és nem vette komolyan. A patricius renyhéségével, az előkelő rokon göggyével nézte az ifjú polgár erőlködését. Nem csoda, hogy lemaradt. Ma lakosainak száma meghaladja Zomborét, ipara és kereskedelme fejlettebb, városképe tisztább, egységesebb és rendezettebb, de rendezettebbek kultúralis viszonyai is. Tökéletes győzelmet aratott. Kétszáz évvel ezelőtt még nem tudta lekötni Jelky András képzeletét, de ha egy másik nagy fia, Türr István hetven évvel később születik, nemzetközi csatorna helyett ma már bizonyosan a szabadkikötőt építette volna meg szülővárosának. A város neveli az embert társadalmi lényé, a nemzet alkotórészévé, közvetve tőle kap biztatásokat eszményeinek követésére. Amilyen a városod, olyan vagy magad is. Csakhogy ezt a formulát a két város esetében egymástól függetlenül külön-külön nem használhatjuk. Mert a két város egymásra és lakóira az utolsó negyedszázadban igen erős hatással volt. Zomborban a magyar értelmiségi osztály jelentős részét a köztisztviselők alkották. Az első világháború után ez a réteg felbomlott, egy töredéke megmaradt az új gazda zsoldjában, zöme azonban beljebb vándorolt, hogy rövidebb-hosszabb tájékozódás után Baján megtelepedjék. A történelem játéka megismétlődött, Baja megint befogadta a hontalanokat, mint a szabadságharc leveretése után. S amiről!

a fejlődő kisváros a béke éveiben álmódni sem mert az, — ha tragikus események által is, — most megvalósult. Baja lett a megye székhelye. A bástya megmaradt és vállalta a nehéz szolgálatot. Ez a csere olyan volt a két város között, mint amikor a népmesében az angyal kiveszi a gazdagember szívét és kicseréli a szegényember szívével. Egy nemzedék, amelyet az ősi város nevelt népi tarkaságában is magyarrá, távozni kényszerült. Új hazája Baja lett, az idők folyamán meg is szerette azt, de nosztalgiaja sohasem hagyta nyugton. Az országban éltek, otthon, de ez az otthon nem volt az igazi. Kicsit hasonlóknak érezték magukat a száműzöttekhez és csak azt a boldog napot várták, amikor felkerekedhetnek újra és elindulhatnak — haza. Erre húsz kemény esztendő után kerülhetett sor. Volt, aki már csak a gyermekeiben térhetett vissza, s volt aki meghalni jött az anyaföldbe.

Húsz év nagy idő! Ennyi év alatt minden megváltozik. Az ember, a város, a világ. Zombor a hazatértek szemében nem az volt már, ami régen. Ők egy szép, büszke úri várost hagytak ott, amelynek árnyas utcáit és tágas tereit esténként a fiatalság boldog kacagása verte fel, megyegyűléskor pedig négyesfogaton vonultak be a környékbeli virilisták, papok és parasztnábobok, hogy eleget tegyenek a hazának és a virtusnak, amelynek országos híre volt. Zombor nem az volt, ami régen... De nem is lehetett az. A hazatértek is inkább az ifjúságot siratták és nem a régi fényt, amely egy kicsit talmi volt mindig és a valóság helyett az illúziókat kívánták vissza. Itt-ott természetesen a Balkán is nyomokat hagyott. A vendéglők fehérabroszos asztalai fölött nem frakkos cigány muzsikált már, hanem kifestett arcú lányok daloltak sípító fejhangon ismeretlen dalokat, a konyhában pedig serényen forgatta szerszámaikat a csevapescicsi-sütő. A visszatértek közül nem egy mindezt személyes sérelmének fogta fel. Ellenséget szimatolt mindenben és mindenütt, a magyarságot kérte számon gyakran frázisokban, vá-

daskodott és gyanakodott és nem akart belenyugodni abba, hogy nem vonhat senkit felelősségre. Az ittmaradtak először csodálkoztak, aztán csitítani próbálták az elégedetlenkedőket, végül általánosították mindkét oldalon és ez már baj volt. Mert be kellett volna látniok, hogy nem okolhatják egymást. Az ellentéteket az idő hozta fel és az idegenség. Az idő, amely kitermelte a maga mérgeit és az idegenség, amelyet az évek folyamán megszoktak az őslakók, annyira, hogy nem rúghatták fel egyes emberi megnyilatkozásait és nem utasíthatták el az uralkodó nép jellemének érdekességét, kötetlenségét és gyakran őszinteségét.

Igen. Magatartásában is megváltozott a kisebbségi magyar. De ki meri komolyan állítani, hogy embersége és magyarsága rovására? Csak az, aki még nem adta ki a távollétben felgyülemlett mérgeket és ezért képtelen a tárgyilagosságra. Mert az ittmaradt magyarság árvaságában, elhagyatottságában csakugyan szakított, a nemzeti külességgel. Mélyebb, keményebb, konokabb magatartásra volt szüksége, hogy megőrizhesse anyanyelvét, nemzeti érzületét és mindazt, ami magyarrá tette. S az idők folyamán szellemi önellátásra rendezkedett be. Pótolnia kellett mindent, ami elől az országhatárok elzárták. És ez nagyon nehéz feladat volt. Ezen a szellemi parlagon kialakítani egy független kulturális és társadalmi magyar életet, az irodalomnak, művészetnek és a népi felkarolásnak egy olyan alapot adni, amelynek egyrészt nemzeti, másrészt táji jelleget kell kifejezni — ez igen komoly odaadást és szívós öntudatot igényelt. Mindezt nem csinálhatta szabadon. Munkáját, terveit álcáznia kellett, mint a modern háborúban a harcieszközöket. A kisebbségi évek egy új magyar embertípust formáltak itt, akinek — az országban maradt átlag-magyarral szemben — cselekvési területe korlátozó, de láthatára kibővült. Ő a mélybe fúrt, mert sorsa kényszerítette erre, s hogy kincseket talált, az természetes.

Társadalmi magatartásában is megváltozott az itteni magyar. Öntudatosabb

lett, önértetesebb, emberméltóságára rátartibb. Persze, ez is helyzetéből eredt. Az osztálykülönbségek jobbára megszűntek, egyrészt azért, hogy a magyarság egymásra volt utalva, másrészt tagadhatatlan, hogy az agrárreform, s a közép-osztály megerősödése kereseti lehetősége bizonyos társadalmi nivellálódást hozott. Azontúl egy olyan államba került az itteni magyarság, amely nemrég még a paraszti életformában volt kénytelen élni és polgáriasodásában csakugyan a nyugati demokráciák példáját próbálta követni. Az itt felnőtt nemzedék nem ismerhette a címeket, rangokat és a tisztelet megadását ilyen irányban nehezen tanulta meg.

Ezek voltak azok az okok, amelyek a megértést kezdetben akadályozták itt a kök és visszatértek között. De a két város ma már ismét folytatja szellemi vérese-réjét. Zombor értelmiségének jelentős hányadát a Bajáról ideköltözött köztisztviselők alkotják, s ahogy húsz év előtt a közművelődés, a városrendészet terén és a társasági életben ott Zombort idézték, úgy idézik most itt Baját. A versenynek most talán már nincsen értelme a két város között, hiszen mind a kettőnek más az útja. Az egyik a modern, a huszadik századnak megfelelő polgári urbanizálódását éli, a másiknak hagyományából és regionális karakteréből alakul lassan a jövője.

Ha szabad jósolni: Baja száz év múlva messze maga mögött hagyja Zombort úgy lakosságának számával, mint kereskedelmi forgalmával, s külsejével egy modern európai város képével majd. Zombor? Szépíthetjük, ápolhatjuk, de csak az epidermiszét; ellüntethetjük rajta a sebeket, amelyeket a zord időkben kapott, de lényegéhez hozzáférni, s azt mesterségesen izgalomba hozni lehetetlen. Zombor az a város, amelynek szigorú és maradi törvényeit nem befolyásolhatják még lakói sem. Alkalmazkodni kell hozzá, mert egyéniség. Amikor a délvideki szellemiségről beszélünk, Zomborra kell gondolnunk. Szabadka parasztváros, egy hatalmas örökké vásárt tartó

központ, Ujvidéket a fekvése, gyors élet-üteme és polgári érvényesülési vágya Bajához teszi hasonlónak. A tartalmat, a forrást Zombor őrzi, a sajátos bácskai levegő innen árad. Annak ellenére, hogy közművelődési viszonyai még ma is rendezetlenek. Az erőt, az élet bölcs értelmét, az ősi gazdagságot mégis ő adja. Ez az az *esprit locale*, amely csaknem független az időtől, a civilizáció fejlődé-

M. Regös Ferenc: Bajai arc

sétől, az iskolától, a kórháztól, a repülőgéptől. Tüzei valahol egészen mélyen égnének, a föld gyomrában, vagy a századok kohójában, de a meleget, ami áraszt, gyengéden, szeretettel, marasztalóan, sokkalig nem lehet elfelejteni. Kultúra? Nem eredményeiben, csak tartalmában az. Kiváltani, rendezni az eredményeket, az már nem az ő dolga. Embarras de richesse! Javaival nem sok gondja van, mindenki vihet belőle magának, amennyire kedve telik. Ő bősége zavarában nem gondolhat arra, hogy hívalkodjék kincseivel . . . Színből, hangulatból, levegőjéből Bajának adta a legtöbbit fia által, akik nemrég jöttek vissza és itthon pró-

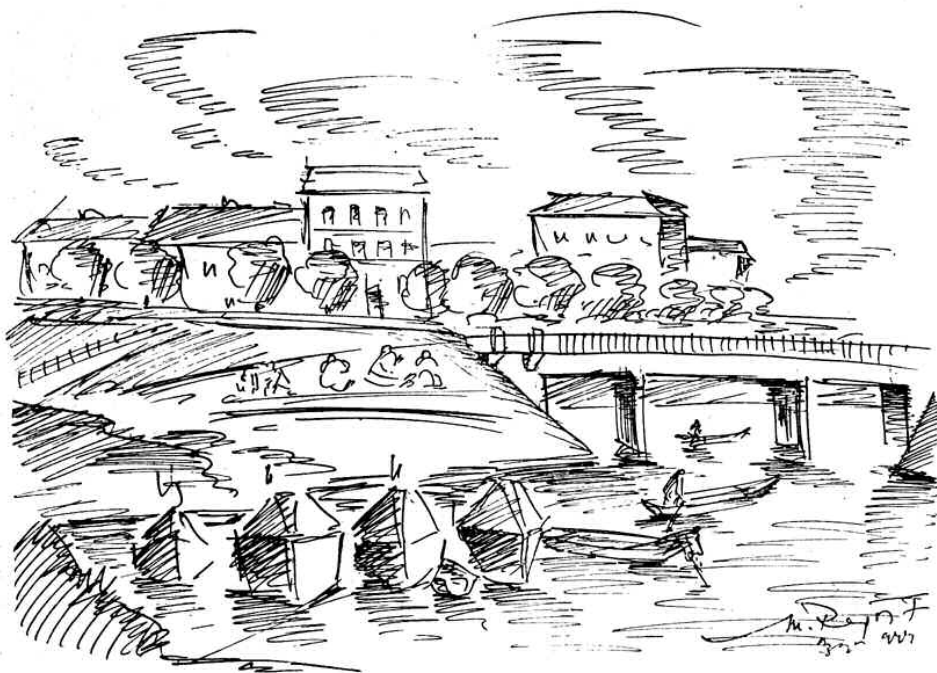
bálnak rendezkedni, mert rendnek kell lenni és a külszín is fontos. Ebben is bölcs volt Zombor, oly egyszerűen okos, mint egy öreg paraszt: a parvenű metropolisokba küldi gyermekeit, ő a szomszédba küldte világot látni.

Hanem amit méltán irigyelhet Bajától, s ami minden szellemi gazdagsága ellenére nagyon hiányzik neki, az a homok. Ha cserélhetne, jó zsíros fekete földet adna egy kevés laza homokért. Mert azt, hogy a bajai ember akár a kertjében is tarthat szüretet, ide pedig Baranyából kell hozni az isteni nedűt, hát azt csakugyan nehéz jónéven venni.

A két város, ha immár más úton is

megy a jövő felé, elszakadni egymástól soha sem tud. A múlt köti egymáshoz őket és az a sok-sok emlék, amelyet a fiai hoztak ide, vagy hagytak ott . . . Testvérváros Zombor és Baja. Nem a hasonlóság tette őket azzá, hanem a sorsuk. S kívánhatunk-e nagyobbat az istenektől annál, hogy ez a közös sors a béke, a megértés, a türelem jegyében hozza ránk a jövő éveit, hogy ne kelljen többé menedéket adni a száműzötteknek és ami közös, az igazán és őszintén legyen az: emberségben, eszményekben és szeretetben egyaránt . . .

Herceg János

M. Regös Ferenc: A bajai Kamarás Dana, vizibárkák

Baja feltámadása

Irta : Palóczy Edgár

Gesunken war in wenig Schrecken-Stunden
Was jahrelang so herrlich dirh geziert,
Und trauernd ist dir nun der Ruhm verschwunden,
Den deine innere Kraft dir zugeführt;
Doch traure nicht, bald wirst du froh da stehen,
Und schöner noch aus deinem Schutt entstehen.

(Ph. Weil, Baja's
Wiederaufstehung, 1841.)

A múlt század első felében két magyar várost ért nagy szerencsétlenség: Pestet és Baját. Az 1838. évi pesti árvíznek szomorú visszhangja bejárta az egész világot. Pest e nagy megpróbáltatásának valóságos irodalma támadt. Írók és költők megénekeltek, festők és rajzolóknak megörökítették. Az árvízi hajós emlékdomborműve a Belváros egyik legérdekesebb szobrászati díszé ma. Baja tragédiája főle a feledés fátyla borúlt. Ma azonban időszerű a bajai nagy tűzvészre és tanulságaira rámutatni, mert világ-szerzte önbizalmat és reményt önthet porba sujtott városok szívébe: újabb és szebb feltámadásukra.

Baja, a gazdag bácskai kereskedőváros az 1840. évben is várva-várta a tavasz örömnapiját: május elsejét. Az örömnaphól azonban a sors kifürkészhetetlen akaratából, a gyásznak sötét napjára virradt a város.

Fél kettőt ütött a toronyóra, amikor városzerte félrevert harangok ijesztő sikongása reszkettette meg a várost. A Felvégen, a Pesti-úton, soha ki nem derített okból, kigyulladt egy ház. Előtte való napokban is történtek kisebb tüzesetek a városban. Most azonban a tűznek véres segítőtársa támadt az orkán-szerű viharban. Oly irtózatossággal száguldott a lángtenger a városon végig, hogy a lakosságnak ideje sem maradt a mentésre. Legtöbben egész vagyonuk hátrahagyásával csak meztelen életüket mentették ki az elemi erővel tomboló lángtengerből. A pánik teljes volt. A lakosok egy része a közeli szőlőkertekbe, mások a Pandúrszigetre, meg a Sumári majorba menekültek. Sokan mindenüket veszítve, a szomszédos Vaskút és Szeremle falvakba menekültek.

Így lett az élénk forgalmú, jómódú

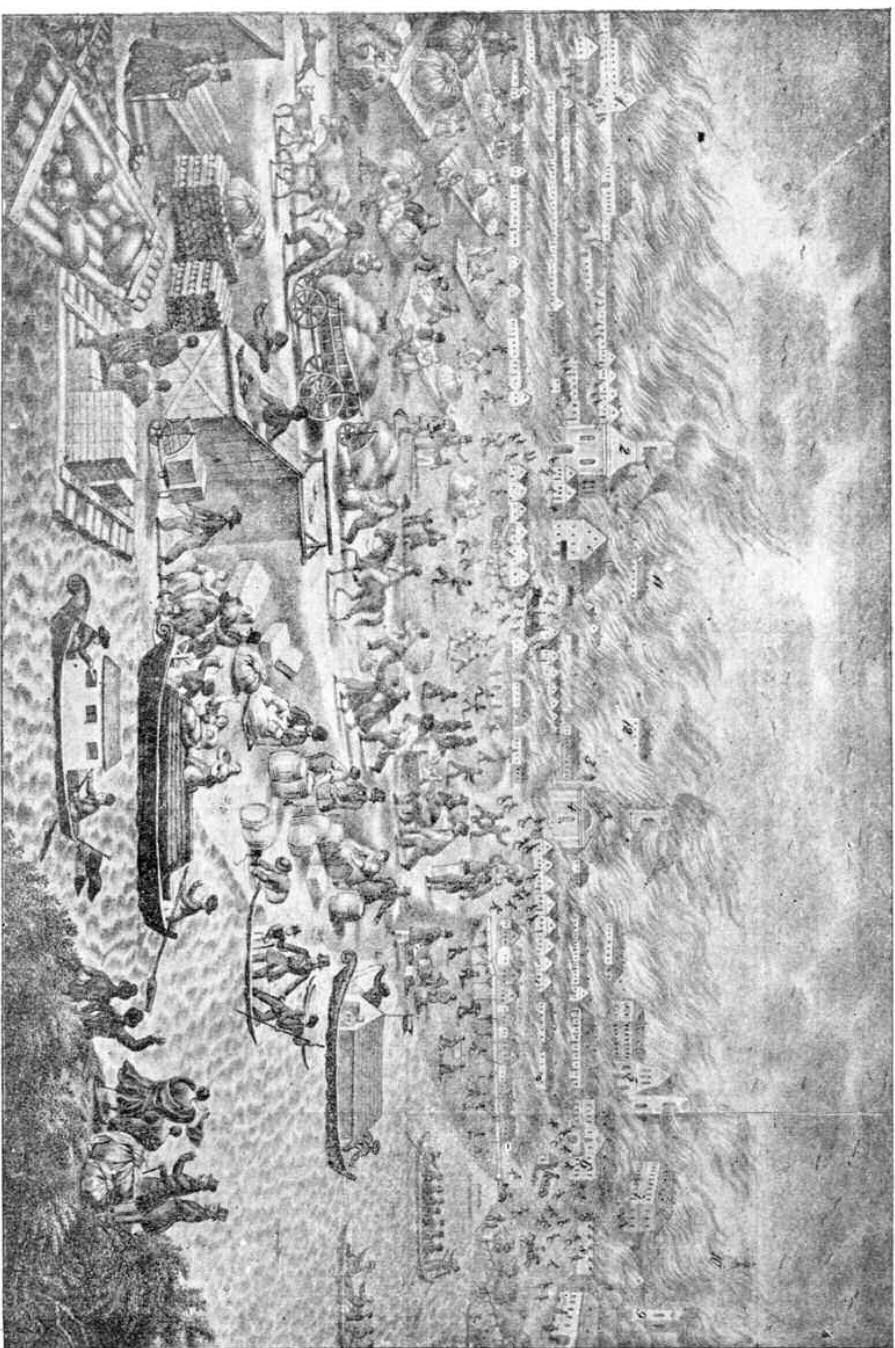
város néhány óra elforgása alatt néptelen romhalmaz, törmelék meg hamu ijesztő képe. A vihar ereje a tűzcsóvákat Vaskútig és Garáig elvitte, a pernye Zomborig száguldott. 2282 ház, 812 melléképület, 6 templom, köztük a róm. kat. plébánia templom és a temetői Szent Bókus kápolna, a tűzvész martaléka lett. Rengeteg vol a egyéni tragédia. Adamovich fiskálisnak 80.000 forintja égett el padló alatti rejtekében. 260.000 pozsonyi mérő gabona hamvadt el, közte anyai dédszüleimnek is egész vagyona. A kár meghaladta a nyolc és félmillió forintot. A gazdag város koldussá lett.

A szenvedés e legmegrázóbb perceiben állott ki a gátra az a férfiú, akinek erélye, éleslátása és szervezőképessége volt hivatva Baját hamvaiból új életre kelteni. Bajának ez a második megalapítója: *báró almási Rudics József*, a nagy-névű főispán, adminisztrátor volt, a magyar költők lelkes barátja és támogatója, maga is poéta, akinek fiait nevelte valaha nagyapám és akinek e folyóirat hasábjain emeltem irodalmi emléket a közelmúltban.¹⁾ A nemes báró maga is rengeteg kárt szenvedett. Szép háza, termésének java a lángok martaléka lett és mégis ő volt az első, aki tekintélyes összeggel járult a nyomor enyhítéséhez. A nemes példa csakhamar iskolát csinált. Megmozdult az egész Bácska szíve, Pest és Buda, a két testvérváros pedig visszaemlékezve két év előtti szerencsétlenségére, polgárainak nemes áldozatkészségével sietett az inségesek támogatására. Szinte testet öltött az a jelige, amelyet a jó bajaiak 1835-ben véstek fel polgári lövöldjük homlokzatára:

„POLGÁR légy haza véd!
e szép czélt érni tanuld itt.“

A nagy csapás, amely a szerencsétlen

1) Bács megyei: Idősebb Báró almási Rudics József emlékezete. Kalangya, 1943. jun. 15-i sz.

(Egykorú kép az 1840 május 1-i nagy bajai tűzvészről. (Schönberger Andrács 1841-ben, Pesten megjelent könyvének rajzmelléklete.)

városra zúdult, ismét megmutatta, hogy a baj idején mily egységes a Bácska. Magyarok, szerbek, bunyevácok, németek egymással versengve adták össze adományaikat. A jótékonyásban ragyogó példával járt elől a róm. katolikus, a görög egyesült és a görögkeleti papság. Mindenki áldozott az országban a hercegprimástól a szegény vidéki káplánig. A Vojnicsok, Latinovitsok, Pilaszanovicsok és a többi bácskai nábobok mélyen belenyúltak erszényeikbe. Egy pesti hegedűművész: Ernst egy estélyének bevételét küldte el. A nagyszombati Brecht von Brechtenberg professzor „National-Palladium für Ungarn oder Erinnerung an Pesth und Ofen” címen megjelent költeményei 500 példányának árát ajánlja fel. Benkert Antal, a pesti német író „Die Reise von Pesth bis Baja, oder die Braut auf der Donau” hangzatos című röpiratával siet a bajiak segítségére. Kohlmann, pesti rézmetsző, V. Ferdinánd királynak arcképét készíti el. Az adakozóknak hosszú lajstromában ott szerepel a fiatal Kossuth Lajos is 3 forint 20 krajcáros adományával...

A baji nagy tűzvésznek legérdekesebb emléke azonban kétségtelenül az emlékkönyv, amely néhai bajsai Voinich Józsefnek, a jeles bibliofilnek könyvtárából¹⁾, özvegyének kedves figyelméből került birtokomba.

Ez „emlény” címlapjáról: „*Denkbuch des grossen Brandes in Baja 1840 am 1-ten May*” megtudjuk, hogy Schönberger András volt a szerzője. E derék férfiú könyvkereskedő volt Baján, afféle baji Leyrer József, aki pesti kartársához hasonlóan szolgálta művével Baja történetét. Schönberger a vész óráiban nem vesztette el fejét, sőt front vett kezébe és a Sugovica partján érdekes vázlatban örökítette meg a tűz tombolását, a lakosok riadt menekülését. Egy-egy megkapó hűséggel odavetett vonással szinte magunk elé varázsolja a szomorú órák minden bor-

zalmát. E vázlata alapján készült könyvének nagy képes melléklete, amelyet kibebírt alakban bemutatunk olvasóinknak. E képet Schönberger vázlata alapján Mayer F. G. pesti rajzoló készítette, aki az emlékkönyv alkalmi költőjével: Weil Fülöp pesti magántanítóval együtt az 1838-i pest-budai árvizet is megörökítette több alkotásával.

Schönberger könyvét kinek is ajánlhatta volna méltóbban, mint Rudics Józsefnek „a tudósok nemes mecénásának.” Megrázó szavakkal ecsetelte benne a legszomorúbb május elsejének történetét. Közreadta hasábjain — a könyv 109 oldal terjedelmű — a kegyes adakozók teljes névsorát (több mint félszáz oldal), sőt befejezésül még megkísérlette Baja városának történet-statisztikai leírását adni: „keletkezésétől elhamvadásáig.” Sajnos, ebben nem a legsikerültebb, mert művének ez a része bizony elég gyenge. Bajának lokálhistórikusaival különben sem volt valami szerencséje. Evetovics János főtisztelendőnek „Képek Baja város múltjából” 1901-ben megjelent 51 oldalas füzetecskéje is igen rapszódikus kezdet csak a szépmúltú város történetének méltó megírásához — mert Baja földje és népe megérdemelne már egy méltó monográfiát! Ez a kedves város, amelyhez a sorok íróját annyi kedves atyai emlék fűzi, ma az országnak nemcsak egyik legrendezettebb, legszebben fejlődő, hanem egyben leghazafiasabb városa is. Vajában beváltotta a nagy tűzvész alkalmi költőjének jóslatát: főnixmadárként néhány év elforgása alatt ismét visszavarázsolta felépült falai közé a békés jólétet és fellendülést. Ennek a nemes városnak géniusza ajándékozta meg a magyarságot *Tóth Kálmánnal*, a költővel. Itt ringott a bölcsője *Türr Istvánnak*, aki *Garibaldinak* volt jobbkeze. Itt pillantotta meg először a napvilágot *Mészáros Lázár*, a szabadságharc hadügyminisztere, aki később az emigrációban, egy angliai kis városka temetőjében nyert örök nyughelyet. Innen indult valaha világjáró útjára *Jelky András*. Ez volt *Bogdanovics Luciánnak*, a magyar barátságáról híres patriarkának

1) V. ö. Palóczi Edgár: Bajsai Voinits József emlékezete. Kalangya, 1944. jan. 15-i szám (3 képpel.)

szülőföldje. Itt hallotta az első dalt *Beck Károly*, a jeles német nyelven író költő. A bajai főgimnáziumból indult útnak 1868-ban három ifjú: *Bayer József*, *Bodroghi Lajos* és *Palóczy Lipót*. Az első a magyar játékszínnek írta meg remekbe készült munkáját. A második mint Shakespeare-kutató szerzett országos hírnevet és 1895-ben, a Milleniumot megelőző évben, megajándékozta a magyar szépirodalmat egyik lehangulatosabb emlékiratával az „Emberek és árnyékok” cíművel. E könyv a legnemesebb írói eszközökkel varázsolja elénk a múlt század derekának Bajáját. A harmadik: jó édesatyám, a

magyar „Mezzofanti”, aki az ugyancsak bajai születésű *Balassa József* tanárral, a jeles nyelvészrel 1911-ben — tíz évi közös munka árán — megírta a magyar nyelvnek Berlinben megjelent, eddig legnagyobb és legkimerítőbb nyelvtanát, igaz bajai szívvel csüngött e városon, amely felnevelte, ahol *Tóth Kálmán* először buzditotta dalra, majd *Türr Istvánnal* meglátogatta az *Italia Unita* egyik megteremtőjének szülőházát, amelynek padkáján ült valaha nagyapám: a félvak öreg rajzmester és Türr István apja: bajai asztalosmester . . .

A Czobor-család, Baja földesura

Irta: Muhi János

Baja középkori földesurai közül a legkiemelkedőbb a Czobor család, amely egyike a déli magyar végek legvagyonosabb és legtekintélyesebb családjainak. Birtokai a mai Jánoshalmától egész Bácsig huzódtak s ezen a hatalmas területen

A Czobor
grófok cimere

mintegy 40 várost és falut vallhatott magáénak a Czobor család, közöttük a mai Zombor ösét, Czoborszentmihályt is. Baja birtokába a bajai család kihalása után 1742-ben iktatta be a király Czobor Mihály fiait: Jánost, Mártont és Imrét. Ugyan akkor kapott a városban részbirtokot a Pakai család is, amelynek ősi birtokait a mai Bezdán határa képezte.

A Czobor család amely rendkívül nagy szerepet játszott a magyar középkor történelmében a XIV század elején tűnik fel az akkori Bodrogh megyében. A család első, ismert őse Czobor volt, akiről nevét kapta a család. Róla csak annyit tudunk, hogy ősi birtoka a mai Zombor északi határszélén annak idején fenállott Jánosi helység volt, amelyről a jánosi előnevet kapta a család. Később Szent Mihály városa, a mai Zombor őse is a család birtokába került s ettől kezdve »jánosi és szentmihályi« majd »czoborszentmihályi« előnevet használtak a család tagjai.

A Czoborok köznemesek voltak. Erre vall ősi cimerük is amely vízszintesen kettőfelé vágott pajzs, a felső udvar kék mezéjében ezüst félhold felett arany csillag ragyog, az alsó ugyancsak kék mezőben két strucc toll lebeg, a pajzs felett pedig kettőskereszt áll. Amikor a családot a grófi rangra emelték, a cimer lényegesen bővült s az ősi cimer a négy udvarra osztott pajzs közepére került, mint ötödik udvar. A bővített cimer első és negyedik vörösszínű udvarában zöld halmon álló koronából két elefánt ormány közt egy-szarvu emelkedik ki. A második és harmadik ugyancsak vörösszínű udvarban zöld halmon álló koronán két elefánt or-

mány között koronás oroszlán áll, a paizs felett grófi koronán három nyílt sisak áll, melyek közül a jobboldalin két elefántormány között koronás oroszlán, a baloldalin két cicánt ormány között egyszerű, a középső sisakon pedig két struccotl között csőrében kigyót tartó gölya áll, amely felé sas röpül. A foszladék jobbról, balról ezüstvörös.

Ez a címer, mint beszélő címer arra enged következtetni, hogy olyan közvitézt emeltek nemesi rangra, aki azelőtt halász volt. A csőrében halat tartó gémmocsaras, ingoványos birtokra emlékeztet és visszaidézi a címer adományozásának korát a még nem szabályozott Duna végteleen árterületeivel és a Mosztonga egész Nyugat-Bácskát uraló lápjáival, amelyek szigetein a Czobor család és jobbágysai első foglalkozása minden valószínűség szerint a halászat volt. A címerből következtetni lehet arra is, mikor szerezhették a Czoborok a nemességet. III. Endre (1290–1301) volt ugyanis az első, aki struccotlaskimereket adományozott, tehát a Czoborok nemessége ennél a kornál nem lehet régebbi keletű. Valószínű, hogy a Czoborok Róbert Károly idején (1308–1342) szerezték ugy nemességüket, mint első birtokukat, amelyet a család egyik ősenek nevééről, Jánosi-nak neveztek. Róbert Károly ugyanis uralkodása elején a főurak magatartása következtében kénytelen volt a Délvidékre menekülni, ahol nagy birtokot és több várat foglalt le hívei számára. A kormányzás súlypontja ebben az időben a Délvidékre terelődött. Czobor János feltételezhetőleg Róbert Károly híve volt és a király védelmében kifejtett szolgálataiért kaphatta a nemességet és a birtokot. A család főszéke a mai Zombor helyén fenállott Szent Mihály, később Czobor Szent Mihály volt.

Mint mondtuk a család első ismert őse Czobor, akit Chubornak is neveznek. 1330 körül történik róla először említés. Fia, Miklós, 1364-ben már Bodrog megye esküdtbírájaként szerepel. Ennek ága kihalt és a családot testvére, János folytatta, akinek fia, II. János elvesztette ősei birtokát, mert Zsigmond király ellenségeihez pártolt. Másik fia István azonban hű maradt a királyhoz és újabb birtokot szerzett. Ennek családjából került ki Czobor Mihály, aki 1467-ben Budavár kapitánya volt. Birtokokat szerzett Baranyában (Lőre és Simonfalva), Komárommegyében (Koltha)

és Borsodmegyében (Kint) is, úgyhogy a XV. század második felében már öt megyében voltak kiterjedt birtokai a családnak. Sikerral perelte vissza a II. Jánostól elvett birtokokat is. Gyermekei közül Imre korának egyik legelőkelőbb és legtehetségesebb főura volt. Bodrogmegye főispánja, Pozány vára főkapitánya, később temesi főispán, majd királyi udvarnok és oppelni kormányzó volt. 1490-ben ő épí-

*Az ősi Czobor
címer*

tette fel Verekye várát (Csallóköz) amelyet később Beatrix királynő leromboltatott. Egyike volt a kor legügyesebb diplomatáinak és Törökországban, majd Lengyelországban eredményes diplomáciai tevékenységet fejtett ki. Fivére Márton sem volt tehetségtelenebb. Őt először Bodrog vármegye főispánjává majd királyi udvarnokká, királyi kamarássá, végül pedig Belgrád vára bánjává nevezte ki a király II. Ulászló követeként Törökországban járt és eredményes tevékenységével meghosszabbította a békét a török császárral. Ez a két tehetséges Czobor és fivérük János, szerezte meg Baját is a királytól. Ebben a korban volt a Czobor család a leggazdagabb és legtekintélyesebb a család egész története folyamán.

A család túlélte a török vést is. A mohácsi csata idején felvidéki birtokaikon tartózkodtak a Czoborok. Arról nem maradt feljegyzés, hogy a csatában résztvettek-e, s csak annyit tudunk, hogy a mohácsi katasztrófa után az említett Imre fia Gáspár a család folytatója Ferdinánd híve volt. Ennek köszönhetette a család, hogy fennmaradt és még évszázadokon keresztül virágzott, tagjai hosszú időn át a legmagasabb állami méltóságokat viselték. Alnádort, főtárnokmestert, táblabírákat, magasrangú katonákat, főispánokat adott a család.

A Czobor család utolsó sarja, Czobor

József példátlanul pazarló főúr volt. Szeretlen kedvteléseit dobrajuttatták a család egykor hatalmas birtokait, amit ugyan az is elősegített, hogy már apjáról is tetemes adósságot örökölt. Fényvűző élete Európa-szerte ismertté tette. Jellegzetes alakja volt Nyugat- és Dél-Európa fővárosainak és költséges passzióiról német, olasz, francia nyelven maradtak hátra adomák. Egyik legnagyobb feltűnést keltett cselekedete így maradt fenn az utókorra:

Ezer aranyban fogadott Marchesse Tarouca-val, hogy a királyi udvar ünnepségén ő fog a legegyszerűbb és mégis a legdrágább ruhában megjelenni. A tét ezer arany volt és Czobor József megnyerte a fogadást: Egyszerű mentéjének bélése vagyontérő régi eredeti festmény volt, amelyet egy uradalma árán vásárolt meg.

Czobor József fényvűzését jellemzi, hogy állandóan főúri udvartartása volt nemcsak Bécsben, hanem Velencében és Párisban is, noha életét jórészt máshol élte le. Természetes, hogy ez a fényvűzés nemsokára tönkrejuttatta s élete végén

csekély kegydíjból tengette életét, amelyet Mária Terézia folyósított az egykori legendáshírű gavalérnak. Életének utolsó éveit Pesten élte le. Ebből az időből a következő adoma maradt róla:

Hóna alatt kis batyujával gyalogolt a pesti uccán, hogy mosodába vigye fehérneműjét. Utközben fényes hintóval találkozott, amelyben nagyúri göggel feszítette mellét egy dúsgazdag aranyifju. Czobor megállította a hintót és így szólt a fiatalemberhez:

— Ne olyan nyakra-főre öcsémuram, különben idő előtt a nyomomba vág.

A Czobor család utolsó sarja Pesten halt meg, 1771-ben. Sassini és holicai uradalmait lotharingiai Ferenc főherceg, akkori magyarországi helytartó, későbbi római császár vette meg. Nagy Iván így ír róla:

— Szeretlen pompákra pazarolá el szép uradalmait s vénségére teljesen kimerült, halála után pedig hidegen tehetette el emlékezetét a maradék.

SZÁND NÉHA EZT A KORT

*Dobogtasd szíved egy zsarolt
kegyetlen sors iránt is.
átkozd meg százszor ezt a kort,
de ha teheted, szánd is!*

*Elég a szégyen, hogy szegény,
a jó hit mécsé mellett
annyi rossz máglya énekén
vidulva csak bajt ellett.*

*Értetlen, irigy mord banva.
virágaidon talpal.
de ha panasszal szólana.
köszönts levet kalappal!*

*Talán szegyenli maga is.
rossz nász gyönyörét bánva,
hogy ennyi hitvány és hamis
bitangot szült világra.*

Berényi János

MESE A KEDVESRŐL

*Nevével vagy egy elejtett vérpáros
szalagjával mint szélüzött boitorján,
valaha tán a szentföldre sodródtam volna
el sem bucsuzva tőle őt keresni
föld álmából nőtt mennyei laitorján,
vagy elbuktam volna érte
gyáva szívvel egy buta hősi tornán.
Most sokkal veszesebb küzdelem
és út ingere keresi.
míg egy-két utca-hosszát vele járom,
szavát hallgatom, hogy ő a párom,
esküjének hiszek, hogy bennem él,
szívről beszél, hogy tüze tél.
lelkében altat, szívében érez.
életemet növeszti a kezéhez.
csak rám vár, másra senkire.
Pedig ha tudná s tudnám: mily messze
lárunk*

*így egymás mellett ballagón,
hogy nem lesz közöttünk testté egy ige,
hogy másban élünk és halunk mind a ketten
két más irányba kergetett haitón.
s hogy nincs is keze és hangja sem lesz
és soha nem is volt tán szíve.*

Berényi János

„Jelky András bajai fiú csodálatos kalandjai“

A tizennyolcadik század alkonyának kétségkívül legszínesebb, legérdekesebb karrierjét futotta be az üstökösök fényével és gyorsaságával egy bajai szabósegéd. Jelky András művészi szobra Baja forgalmas belvárosában sok mindent példáz és sok mindent feleltet. Példázza, hogy az elismerés, a hírnév és népszerűség, minden időkben a véletlen és szerencsén múlt a magyar glóbuszon. Példázza, hogy közel kétszáz esztendőnek kellett elteltie, amíg a nagy világiárókban, utazó lángelmékben oly szegény Magyarország tudatára ébredt annak, hogy 1732-ben Baja nemes városában született egy fiú; Jelky András, aki messzibb tájakra vitte a magyarság hírét nevét, mint előtte bárki más.

Végül felelteti a bajai szobor, hogy történetírásunknak, irodalomtörténetünknek, sőt népi mesehagyományunknak talán mind máig mostohagyerveke maradt a »magyar Robinson.« Nincsen a világon híres utazó, felfedező, vagy nagy kalandor, aki több joggal viselne ezt a jelzőt, mint a bajai magyar fiú, aki ösztöne szavát követve száguldott végig világrészeken, tengereken, öserdőkön és sivatagokon. És alig van jelentős férfiú, akiről olyan kevés méltató anyagot őrizne a nemzetek emlékére: a történetírás és irodalom.

Császár Elemér a »Magyar regény története« című irodalomtörténeti munkájában a Robinzonád regények korszakáról szólna jellemzően írja:

»Jellemző példája a korabeli magyar írók gyámoltalanságának, hogy volt ugyan nekünk magyaroknak a XVIII. század végén egy igazi Robinzonunk: Jelky András, akit csodálatos kalandjai, öt világrészben átélt szenvedései és izgalmai angol társánál is érdekesebb hőssé avattak — de sorát előbb egy német embernek kellett regényé gyurnia, hogy aztán magyarra fordíthassuk.«

A magyar Robinson kalandjait bizony német író öntötte regényformába és csak az orosz, finn és angol fordítások után akadt vállalkozó literátor, aki magyarul is tolmácsolta az izgalmasan érdekes életregényt.

Máig sem mutat tulságos gazdagodást a Jelky kultusz. A lexikonok 30—40 sornál nem tudnak többet a csodálatos életű bajai szabólegényről, irodalomtörténeti fel-

dolgozás pedig, amely közönségsikert aratott mindmáig egy van: Hevesi Lajos ifjúsági regénye, amely az évek folyamán mintegy 10 kiadást ért meg és leginkább járult hozzá Jelky megismertetéséhez a magyar közönség szélesebb rétegeivel.

*

1754-et irnak, Jelky István tekintélyes, jómodu szabómester Baján. Nem mai gyerekek már a »majsztram« derék felesége, három élő fia van. Egyik már felnőtt és a maga emberségéből él messzi Bécs városában, a második is 22 éves és éppen most készül kirepülni a fészekből. A harmadik Béla, gyerek még az igaz, de már őt is eljegyezték a szülői vágyak a becsületes szabómesterségnek, mint a másik kettőt Jós-kát és Andrást.

Jóska a legidősebb Jelky fiú Bécsben él már hosszú esztendőket óta. A császári székvaros legszebb, legforgalmasabb helyén, éppen a gyönyörű Szent-István templommal szemben van a műhelye. Aitaja felett aranybetűs cégtábla hirdeti büszkén a tulajdonos nevét: »Joseph Jelky« Éppen őhöz kézzel készült most a 22 éves András, ugyancsak szabólegény. Néhány kis esztendőt akar eltölteni bátyjánál, hogy tökéletesítse tudását a szabómesterségben.

Jelky István házában bucsulakomára gyűltek össze a család barátai. Tekintélyes polgára volt Bajának a szabómester ur és a minden földi jóval roskadásig megrakott nagy asztalt körülülték a helyi előkelőségek: a főtisztelendő blébános ur, az új káplán, kántor uram, de ott volt domine Sovánka is az aranvos kedélyű iskolamester, akinek kedvenc tanítványa volt a bucsuzó Andráská. Jó kedve kerekedett ott mindenkinek, csak az édesanya nem tudott vidám arcot mutatni. Nem is csoda: mégis csak rettentő messze van az a fránya Bécs, aztán gyalogosan kell megtenni az utat annak a szegény gyerekeknek. Dehát ő akar menni, világlátni és tanulni, hogy aztán, itthon Baján értékesítse mindazt, amit elsajátított a maga gyarapodására és az ősi, tisztos Jelky ház becsületének öregbítésére.

Domine Sovánka az iskolamester másnap kora hajnalban egészen Baia város

határáig elkíséri kedves tanítvánját. Jelky András zsebét három büszke arany-pénz dagasztja: a gondos apa utravalója. Hátán batyú, fején az időjárás viszontagságainak fittyet hányó bő süveg, kezében a göröcső vándorbot. Így kezdődik egy nyári hajnalon az út, amelynél színesebbet, kalandosabbat és izgalmasabbat regényíró sem álmodhat.

Bécsbe meg is érkezik az ifjú minden különösebb baj nélkül. Bátyja József »cs. és kir. szabómester« meglepő szeretettel öleli keblére kisöccsét. Megmutogatja neki Bécs város csodáit és a falusi suhanc szomjas szemekkel, ámulva áll a számtalan látnivaló előtt. Mintegy álomban telnek a szórakozás hetei. Azután egy reggel csak beül bátyja műhelyébe a kötelességtudó fiú, tüt cernát fog a kezébe és megkezdődnek a munka, a tanulás hét-köznapijai is.

Ki tudja milyen gonosz tündér, cselvető dzsin csempészte Jelky András bölcsőjébe az utazás, a kalandvágy édes mérget? Ki tudja, mely régiókból eredt az első ösztönzés, a lélek első hívó, nógató szavát mikor hallotta meg a szép jövő előtt álló, derék, fiatal szabólegény?

Csak annyi bizonyos, hogy már bécsi tartózkodásának első hónapjaiban egyre sürribben, egyre vágyóbban nézegette a Merkátör féle mappát, az akkor ismert négy világrész és öt világenger primitív térképét. Idegen tájak csodái rajzoltak képzeletében, távoli kalandok ígérete ejtette hatalmába és csakhamar rákerült a sor, hogy József bátyja előtt is leleplezze érzelmeit. Nem mondhatnók, hogy könnyen ment, amíg a gyorsan vagyonosodó, filiszterhajlamú Józsefet megtudta győzni. Nem is távoli világrészek bekalandozására nyert testvéri jóváhagyást. Jóval szerényebb uticélban egyeztek meg: András Párisba indul XV. Lajos pazar városába, amely a divatnak már akkor is első városa volt, és a világ fővárosában tökéletesíti szaktudását.

1755 márciusában indult el hősünk vándorútjának új állomására Párisba. Most már nem gyalogszettel. A Bécs—Páris közötti 250 mérföldes kávélság nagyrészt Thurn—Taxis császár és királyi főpostamester menetrendszerűen közlekedő postakocsijain akarta megtenni. Zsebében ajánlólevél József bátyja jó barátjához Dupont mesterhez a párisi szabócéh koronázatlan fejedelméhez. Jó ruhában, pénzzel bőven ellátva, vett buscut a Szent Ist-

ván templom városától. Alsó és Felsőausztrián keresztül érte el a bajor határ kék-fehér színű sorompóit és Bajorország Aschaffenburg nevű városkájában érte át élete első izgalmas kalandját. Toboroz porosz gránátosok utjába került, akik csel-lel és erőszakkal besorozták. Úgyel-bajjal tudott csak megmenekülni a — gyöngy-életlőt — a kályhalyukon át.

Végzetes és további sorsára elhatározóbb jelentőségű volt második kalandja Hessen grófság Hanau nevű városában. Itt — amikor a fogadó ivóiban pihente fáradalmait — egyszerűen elhurcolták és sziklabörtönbe vetették, anélkül, hogy el-rablói egyetlen szónyi magyarázatot ad-tak volna. Jósokára tudta csak meg sze-rencsétlen fogolytársaitól, milven célból rabolták el.

A hesseni országos gróf abban az idő-ben a lélekkufárság gyalázatos inarát üz-te. Az élvhajhász uralkodócska, aki állan-dó pénzzavarral küzdött ezer meg ezer erős ifjút fogdosztatott össze országa terü-létén, tekintet nélkül arra, hogy alattva-lója-e az áldozat vagy sem. Az elfogot-takat fejenként 40 tallér vérdíjért eladta az angol királynak, aki mint hannoveri választófejedelem — uralkodószomszéd-ja is volt. Az angol király azután kiséle-jtezett rossz hajókba zsúfolta a szerencsét-leneket és kiszállította a világbirodalom amerikai gyarmataiba. Képzeltető, hogy milyen sors várt a rabokra a civilizáció bölcsőkorát élő távoli pampákon. Öserdö-ket irtattak velük, vagy állati színonvonalon álló, emberevő bennszülöttek ellen állitot-ták csatasorba őket. Élve egy sem látta viszont Európát.

Az »eleven árut« éjszaka meneteltet-ték a tenger felé. Jelkynek itt ismét sike-rül megszöknie. Utközben a Kinzig nevű gyorsodru folyóba vetette magát és ki-uszott a tulsó partra, anélkül, hogy por-kolábijai az éj sötétjében komolv kísérle-tet tehettek volna üldözésére.

Ezután vargabetű következik hősünk útjában. Olyan vargabetű, amely végleg eltéríti az eredeti uti céltól Páristól és is-meretlen, messzi földrészek felé lendíti a bajai fiú pályáit.

Menekülése után Bonnba került és ot-tani ismerőseinek lelkező leírásai nyom-mán kíváncsi lesz Hollandiára. Az akkori világ egyik leggazdagabb gyarmatosító hatalmára. Rajnai szállítóháoi fedélzetén tette meg az utat Rotterdamba, ahol sor-sa végleg megpecsételődött.

Különös játéka a sorsnak: ismét lélekfufar hatalmába kerül, de ezuttal nem kerülheti el sorsát. Átlátszó csellel egy brigg fedélzetére csalják a tapasztalatlan gyerekmembert és egy óvatlan pillanatban a hajófenékre taszítják, ahol állati szennyben, pokoli sötétben zsúfolódnak össze a korábbi áldozatok. Mynheer Boonekamp néven mutatkozott be Jelkynak az alias emberkereskedő, aki hajóíjára csalta és most megtudja a szerencsétlen ifjú azt is, mi volt a célja az ő elrablásával ennek a Mynheer Boonekampnak. Ugyanaz, mint a hesseni országos grófnak. Eleven portékát szállít a lelkiismeretlen fickó a gyarmatokra, ahol az embertelen munka a rettenetes klíma és a bennszülöttek kegyetlen vérszomja biztos halált jelent minden európai rabszolgának.

Ezuttal nem sikerült kimenekülése pokoli börtönéből. A rabszolgahajó elindul a messze tengerek felé, a hajófenéken pedig 85 boldogtalan pária. — köztük András — átkozza sorsát és imádkozik Istenhez.

Az imádság nem is hiába való. Jelkynk számára legalább nem. Megmentője ezuttal egy rettenő erejű tengeri vihar, amely darabokra szaggatja a hajót, néki azonban sikerül egy gerendába kapaszkodva a víz felszínén tartania magát. Három napig hanyódott a hullámokon a törékeny deszkaszál segítségével. Végre a negyedik nap hajnalán vitorlás tűnt fel a láthatáron. A hajón észrevették a kétségbeesetten integető szerencsétlent és percek múlva a fedélzetre emelték.

Jelky csak hosszú órák múlva tért magához és csak ekkor mondhatott köszönetet megmentőjének: az egyszéri halásznak, aki hazahozta őt családja körébe. Ismét szárazföldön volt tehát, de pusztá életén kívül egyebet nem tudott megmenteni. Egyetlen talér nélkül, rongvos ruhában, dideregve, jószívű megmentőjének kegyelemkenyerére utalva hősünk elhatározta, hogy az első arra tévedő hajón munkát vállal, bárhová vitorlázik is az. Az alkalom nem váratott magára sokáig. Csakhamar feltűnt egy nagyobb vitorlás, amelynek kapitánya rövid beszélgetés után vitorlaszabónak alkalmazta.

Már távozott a parttól a hajó, amikor Jelky megkérdezte az őrtálló matróztól:

— Hová is tartunk voltaképen?

— Szurinamba — hangzott az egykedvű válasz.

Andrást tehát Páris helyett a hollan-

diak hatalmas délamerikai gyarmatára vetette volna a kifürkészhetetlen sors. Szerencsére azonban hősünk és a részeges lelkiismeretlen kapitánv között súlyos nézeteltérés támadt, abból a magától értetődő dologból, hogy a vitorlaszabó — zsoldját követelte. Pénzt ugyan nem adott a praktikus parancsnok, ellenben Andrásunkat a legelső álmódon egyszerűen kibruadtatta. Ismét pénz nélkül, szegényekben, mint hajótörése után, lépett partra Jelky Lisszabonban, a portugál fővárosban, ahol hajója először kikötött.

Itt sem volt maradása hosszabb ideig. Lisszabon 1756 tavaszán, amikor András odaérkezett, egy évvel a katasztrófális földrengés után — még mindig romokban hevert. Uccáit siránkozó koldusok hada lepte el, a tehetősebbek elmenekültek és még nem tértek vissza, iparnak, kereskedelemnek nyoma sem volt. Éhezők, betegek és magukkal tehetetlen nyomorékok tették a sorssújtotta város lakosságát. Itt igazán nem sok keresnivalója lehetett egy életerős fiatalembernek, aki dolgozni akart hogy pénzhez juthasson. Be is látta ezt Andrásunk és nyomban hajó után nézett, amellyel elvitorlázhat a balszerencsés városból.

A szerencse ezuttal — úgy látszott — kedvez. A »Sirály«-on, ezen a jól épült apró goletten nyert alkalmazást, mint matróz. Florio kapitány, a »Sirály« nyíltkintetű, derék parancsnoka felvilágosította, hogy a golett Máltába tart.

Tehát Málta felé . . . András már-már bízott benne, hogy kalandozásának nonsokára vége és rövid időn belül ismét ott-hon lehet, a végzet azonban másként akarta. A fürgé, kis Sirályt, feketére mázolt kalózhajó támadta meg, a kalózok csákyára vették az apró járművet, legénységét pedig, amely hősiesen védekezett — végül is foglyul ejtették. Jelky is kalózok fogságába került és hogy ez mint jelent azt rövidesen alkalma nyílt tapasztalni.

Bizony azt jelentette, hogy a kalózok — akik ugyancsak emberkereskedésből éltek — rabszolgának adták el.

Pár napi út után afrikai kikötőbe ért a kalózhajó. Feloldották a rabok bilincseit és kihajózták őket. Egyenesen a rabszolgavásárra hajtották a szerencsétleneket. András még aznap vevőre talált egy Ali Husszein nevű gazdag öreg arab személyében. Ennek a házába került tehát a hanyatott életű szabólegény. Eleinte nem is ment volna rosszul a sora. Az öreg Ali

Husszein nem volt rossz ember. nem is terhelte embertelen munkával ui rabszolgáját, aki már-már bele is törődött volna sanyaru sorsába, ha Mulev, a kegyetlen rabszolgafelügyelő, aki valaha maga is rabszolgasorban sínylődött — meg nem irigyli András aránylagosan jó sorsát. Addig mesterkedett, amíg hősünk kiesett emberséges ura kegyeiből. Ezután Muley keze alá került és képzelhető, hogy az ember mivoltából kivetkőzött rabszolgahajcsár leleményesen gondoskodott arról, hogy pokollá tegye Jelky életét.

Innen is szöknie kellett tehát. Az alkalom bizony sokáig várátott magára, végül is egy tengeri csónakkirándulás alkalmával ártalmatlanná tette az embertelen Muleyt és törekény csónakiát ismét a végtelen tenger kényére bízta.

Ezuttal nem volt olv kegyes a végtelen vízsivatag. Vihar érte utól, amely dióhéjként rántotta örvénvről-örvényre az apró lélekvesztőt, fenekén az eszméletlen fiatalemberrel.

Amikor feleszmélt egy portugál hajó fedélzetén találta magát. Bolvongása negyedék napján került utjába a hajú, amely *Cuenha* kapitány parancsnoksága alatt *Makao*-ba tartott. Végtelen hosszú volt ez az út. Az Atlanti és Indiai óceánon át haladt *Cuenha* kapitány hajója, megkerülte a Jöreménység fokát, keresztülszelte a maláj szigettengert, amely Ázsia délkeleti partjait szegélyezi míg végre 1757 májúsában kikötött *Makao* napsütött partjain.

Uj, derűsebb fejezet kezdődik ezzel Jelky András életében. Elkerült Batáviába Holland India erősen inárosodó, forgalmas és sok lehetőséget nyújtó fővárosába. Mint ügyes, dolgát jól értő szabólegénynek hamarosan sikerült munkához jutnia. Anyagiakban is gyarapodásnak indult és később meg is házasodott. Szerelemi frigyét kötött és házassága, amelyből két leány származott felesége haláláig boldog és zavartalan maradt.

Most már önálló szabómester, tekintélyes polgára új hazájának, mesterségbeli ügyessége sok vevőt, egynél kedvessége, szolgálatkészsége és egyéb emberi jó tulajdonságai pedig barátokat vonzanak. Maga a helytartó de Parra ur is kitüntetett jóindulatu barátságával.

Csakhamar ott kell azonban hagynia a meleg családi fészket. Kitüntető, de nehéz és veszélyes megbízást kap a helytartótól. Mint a holland gyarmati hadsereg hadnagyának kisdé sereg élén Ceylon szigetét

re kell indulnia megőrizni a bennszülöttek nyugtalanságát. Ötpecsétetes hivatalos levelet ad át a helytartó az indulás alkalmával. A levél a részletes parancsokat tartalmazza és kötelessége teszi »Jelky András hadnagynak« hogy a ceyloni rend erőyes helyreállítása után a parancsnoksága alá rendelt 200 emberrel, szükség esetén a ceyloni helyőrségekből elvont csapat kiegészítésekkel együtt *Banda*, *Amboina* és *Ternak* szigeteket erőyesen pacifikálja.

Hősünk csüggedten ejtette ki kezéből a megfélembeszethetetlen parancsot. Nem csoda, hiszen a feladat megoldása legkevesebb 2—3 évet vett igénybe. Nem volt tehát remény arra, hogy ennek az időnek letelte előtt visszatérhessen szeretett nejéhez és polgári foglalkozásához.

Az események megmutatták, hogy még sokkal több időnek kellett eltelnie a boldog viszontlátásig. Hadi expedíciói során tünt ki Jelky Andrásról, hogy tehetséges stratégia, széles látókörű, leleményes hadvezér, aki sokszor erőhatalommal, még többször azonban fúrtinggal sikeresen végrehajtotta a rábizott feladatokat és ezzel megalapította hadvezéri hírnevét egész Holland Indiában. Expedíciója során élte át kalandos pályafutása legveszélyesebb és egyben legromantikusabb kalandját, amely a »magyar Robinson« jelzőre érdemessé tette.

Ternatei hadjárata során történt, hogy kisdé sereggel portvázó körutra indult a rengetegbe. Ellenséges pápua törzs fogságába került, amelyről csakhamar kiderült, hogy — emberevő. Társait undorító szertartások közepette már felfalták. Őt azonban a kivégzése előtti éjszakán megszabadította ketrecéből Kvang a törzsfőnök szép leánya. Ezer veszedelem között szökött a tenger felé a magyar fiú és a szerelmes pápua-leány. Csonakon ísvekeztek menekülni és a vihar végül is egy lakatlan szigeten vetette partra őket. Itt élték Robinson sok leleményt, erőt, bátorságot és önfegyelmet kívánó életét, a kénvelem és civilizáció minden segédeszköze nélkül. Nem volt se ruhájuk, se tűzük, se szerszámuk, mindent a maguk leleményéből kellett előteremteniök. És elő is teremtették. Robinson életük két esztendeie kaland és izgalmak tekintetében az igazi Robinsonét is felülmúlja. Jelky András életének ez a fejezete a legszínesebb, életirói is — köztük a legnépszerűbb, a magyar Hevesy Lajos — ennek ismertetésére helyezték a

legfőbb súlyt. Méltán, mert ez az életszalkas maga is a legizgalmasabb életregény. kalandos, romantikus, hihetetlen és mégis igaz.

Robinson szigetéről végül is maga bar-kácsolta lélekvesztőn kísérli meg a visz-szaajutást az emberek közé. Hü társnője Kvang megfal az uti viszontagságok alatt neki azonban — mint olyan sokszor már — ismét csak sikerült megmenekülnie.

Visszakerül Batáviába, ahol ámul-tan ébred rá, hogy távolléte alatt híres ember — holland nemzeti hős lett belőle. Pacifi-káló hadjáratainak sikere legendakört fon-tak neve köré és otthon a kormányzat ezer formában megnyilvánuló hivatalos el-ismerése, a helytartó barátsága és a la-kosság csodálata vária.

Hősünk élete most már egyre inkább a nyugalom révébe fordul. A kormányzó pártfogása mellett vagyonilag is Batávia első polgárai közé emelkedik. Végleg fel-hagy a szabómesterséggel és nagyszabá-su vállalkozásokba fog. Néhány év alatt jelentékeny vagyont gyűjt és olyan jószá-got vásárol, amelyen 1300 ház áll és több mint 5000 lélek él.

Nem is ismerik más néven, mint a »cey-loni győző«. Bankettek, diszembédek és népünnepélyek végtelen során ünneplik hősi helytállását és bátor tetteit.

Később fontos és kényes diplomáciai feladatokat biz rá a hollandi kormány. Az évezredes elzárkózottságból akkoriban ki-vetkező japán császárságba őt küldik, mint Hollandia első követét. Ebben a fel-adatkörben is pompásan megállia helyét az egykori bajai szabólegény. Néhány ha-vi diplomáciai működés után tarsolyában a holland birodalomra rendkívül előnyös kereskedelmi szerződéssel tér vissza a titokzatos Japánból. Természetesen újabb kitüntetések és újabb kitüntető megbíza-tások következnek a nagy siker nyomán.

Holland India megtanulja a nagy dip-lomatát is becsülni és ünnepelni Jelkyben, akit eddig csak mint szerencsés hadve-zért ismert.

Rendkívül érdekes misszióia volt a Holland védnökség alatt álló Banda szig-et királyának koronázásán való részvé-tel rendkívüli követi minőségben.

Rajta kívül vajjon melyik magyar ember koronázott Keletázsában fekete kirá-lyokat?

★

1772-ben súlyos gyász érte Jelkyt. Meghalt felesége, akivel mindvégig boldog

harmonikus házasságot élt és teljes szívél-vel szeretett. A csapás egyszerre meg-törte az életerős, elpusztíthatatlan energi-ájú férfit. Lázak aktivitása alábbhagyott, üzletei vezetésétől visszavonult és egyre intenzívebben foglalkozott a hazatérés gondolatával. 1777 májusában meg is va-lósította szándékát. Két leánvával a »Se-ress« hajó fedélzetén elhagyta Fokvárost és Amsterdamon meg Bécsen keresztül hazatért Budára. Bécsbe már régen eljutott világhíre. II. József császár és a császárné többször látták vendégül. Töviről-he-gyre el kellett mesélnie viszontagságos kalandjait. A felségek visszafóított lélek-zettel hallgatták és elhalmozták kitünteté-sekkel az erős akaratu magyar embert, aki annyi becsületet szerzett hazájának a messzi földrészekén.

1778-ban huszonkét évi távollét után lépett ismét honi földre. Egyenesen Bu-dára tartott, ahol a nép — amely már ér-tesült derék tetteiről — lelkes tüntetések-kel fogadta.

Életereje azonban már megtört. Né-hány évi budai tartózkodás után — miután mindkét leányát férjhez adta — másod-szor is megházasodott. Új családi boldog-ságát azonban nem sokáig élvezhette. Tü-dővész támadta meg elcsigázott szerve-zetét és öt évvel hazatérése után 1783 december 6-án Jelky András örökre el-nyugodott.

Tetterős lelkű, egyenes jellemű bátor férfi volt, derék haitása a földnek, amely-ből olyan messzire szakadt.

Szabadkai Kiss István

=====

BAJÁN

*Nem itt születtem, mégis ide huz
mullam varázsa s minden, ami volt:
letűnt diákkorom egén a nap,
a csillaglány s az álmos esti hold.*

*Nem itt születtem, mégis ide köt
száz láthatatlan szállal a ielen,
amelyben élek, mint a többiek:
testvéreim itt lenn a végeken.*

*Nem itt születtem, de a sorsom ez:
kírtatani itt lankadatlanul
s amíg a tüzből futja, mint a láng:
lobogni, égni olthatatlanul!*

Mérei Sándor

Tükrös kávéházak füstös zsongásából villan ki olykor-olykor a hegedűszó. A tömeg kavargó élete a jelen örömeibe merül. Minden a pillanatnak szolgál, a jelen örömet tiszteli. Csak egy-két asztalnál feledkezik egy-egy deresedő vendég a nyirettyű hang-árjába. Csak itt-ott mozdul az ajak és suttogja szinte hangos gondolatát: Befutta az utat a hó, céltalanul fut a fakó. Eleresztve a kantárját. . .

A zene búsongó hangja asztaltól-asztalig lopakodik. Vidámkodó ifjak fülében éppen csak egyet fordul, aztán igyekszik ahhoz az egy-két asztalhoz, ahol a szövegét is mormolgtatják. Azok a deresedő fejek már csillogó szemmel figyelik a primás játékát és méla öröm mosolyával dudolják a betyár-legény búbánatát: Hogy így megcsal, sohse hittem, büntesse meg az úristen!

A cigány más melodiába vág, a tömeg pillanatra ismét felfigyel és viteti magát a hangok hullámain. Csak egy öszülő fej néz maga elé bámulva. Benne még az előbbi dal él és nyomában feltárl a múlt színes világa. . .

Tóth Kálmán írta azt a nótát, Baja szülötte. Bácskai ember a megzenésítője is, az óbecsei Allaga Géza. Szöveg és dalam egyaránt bácskai lélek megnyilatkozása. Az ő dicsőségük, hogy e dal országos hírűvé vált.

Ötven esztendővel ezelőtt a bajai szülőház nagy ünnepségek tanúja volt. A város jeles fiát szoborral engesztelte ki a múltbeli nagy bántásért, amelyet élete végéig nem tudott feledni. Vadnay Károly mondott róla emlékbeszédet és a baráti szavak nagy szeretettel símogatták meg lélekben a korán sírba hanyatlott költő emlékét. Sokat szenvedett testben-lélekben, pedig egész életét becsülettel áldozta azokért, akik — tán akaratlanul — fájó sebeket ejtettek érzékenységen. Kortársai közül bár magasan kiemelkedett, sohasem érezhette vágyai beteljesedését, mert a szerinte mértékadó bírálók őt csak a nagy Petőfi árnyékában szemléltek, Gyulai Pál pedig épenséggel ak-

korát ütött költői becsületén, hogy pisztollyal is alig tudta a fájó sértést megtorolni.

Két súlyos vádat emelt a költő ellen Gyulai: először is kifogásolta, hogy nemcsak utánozza Petőfi költészetét tárgykörben, formában egyaránt, hanem mintegy Petőfi szerepét is átvette, tehát inkább színész lett, mint költő. Viszont a nagy Petőfihez mérten — a másik vád szerint, — hiányzott belőle a lángész. A költő először sértő levélben utasította vissza a kritikát, majd, miután a baráti kör visszavonatta vele a levelet, pisztoly-párbajt vívott Gyuláival. Teleki László és kemény Zsigmond voltak a segédei. A szentiványi erdőben kínálkozott alkalmas hely a párviadalra. Utána kibékültek a haragosok, bár Gyulai a lábán meg is sebesült. Később vallotta meg Tóth Kálmán, hogy halálos veszedelemben volt, mert épen belelátott Gyulai pisztolyának csövébe, ha fejét a célzás pillanatában el nem kapja, tán le is lőtte volna ellenfele. Ő viszont Gyulait nem akarta megölni, csak nyomorékká tenni, mert tetszett neki a sánta kritikus képe.

A párbaj emléke elmosódott, de a tett örökre beleévvődött az érzékeny Tóth Kálmán lelkébe. Hiába tört fegyverrel Gyulaira, idővel elfogadta bírálatának helyességét. Az összeütközés a *Ti nagyon tanultok* című versen robbant ki. Gyulai ennek sorain át szétszedte magát a költőt is. Majd pedig dalainak szerietelenségeit, képtűzéseit hánytorgatta fel éles szóval. Tóth Kálmán ezt a költeményét ki is hagyta 1878-ban összeállított teljes kiadásából, sőt a hibáztatott Petőfi-utána-tokat is mellőzte. Hiába tett eleget a kritikus-Gyulainak, lelke mélyén érezte, hogy a barát-Gyulainak nem tudja jóvá tenni hibáját. Pedig ő is tudatában lehetett Gyulai kritikusi gyengeségének, amit a későbbi utódok emlegettek is igaz tisztelet hangján: a gáncsolás és dicséret nem egészen megfelelő arányban jutott szóhoz Gyulai tollán. Amavval

ugyancsak bőkezűen bánt emennek rovására. Hiába! Tóth Kálmán nem bocsájtolta meg cselekedetét! Ennek megértéséhez látnunk kell a költő egyéniségét, s életútját, amelyen félévszázadon át bolyongott.

1831 március 30-án született. Szülei Grassalkovich herceg uradalmában laktak, atyja György ott számtartóskodott. Tizennégy gyermek közül Kálmán a tizedik volt. Első iskoláit Baján járta, majd Pannonhalmára került, bencés szerzetesnek. A törékeny gyermekben korán kifejlődött a szebb, nemesebb után érzett vágyakozás. Valami belső készség indította a kolostor felé, de hozzájárult elhatározásához a gyermek-szív reménytelen szerelmének keserősége is. A szépséges Vojnits Matild volt hozzá kegyetlen. Az évszázados kolostor falai között ugyan még sajgott szívében a szép emlék, de éltől ott maradt volna. Közben azonban súlyos betegségbe esett, haza kellett vinni a szülői házba. Innen Pécsre került, majd Pestre. Pécsen olvasta először Petőfi verseit. 1848-ban beállott honvédek. A világosi bukás után ő is rejtőzködve bújdosott. Végre 1851-ben Nagy Ignác magához vette, együtt szerkesztették a *Hölgynyutatót*. 1854-ben jelent meg versköte, ekkortájt ismerkedett meg az előkelő Majthényi Flórával, a költőnővel. 1856-ban megesküdték, de 1868-ban elváltak. Válásuk után is megőrizték barátságukat. Később a nagyon beteg költő hűséges ápolója volt egykori felesége. Még házassága idején, 1860-ban a Kisfaludy Társaság, 1861-ben pedig a Tudományos Akadémia választotta tagjául. 1860-ban megindította a *Bolond Miska* című elclapot, amelynek ugyancsak nagy kelendőse volt. Az előfizetők ezrével jelentkeztek. Feljegyzések szerint 7000 példányban fogyott a lap egy időben. 1864-ben megalapította a *Fővárosi Lapokat*. 1865-től 1878-ig Baja képviselője volt. Ekkortájt országszerte híres volt már. Dalait, érzelmes, hazafias költeményeit, színtéiben ismerték. Drámáit sikerrel mutatta be a Nemzeti Színház. A bajai kerületben történt bukása renditette meg szer-

felett. Ettől kezdve rohamosan hanyatlott egészsége. 1879 október 13-án agyszélhűdés érte és másfél esztendő, nagy szenvedés után váltotta meg a halál 1881 február 3-án. Néhány sorban ötven esztendő minden tette, sok öröme, sok bánata.

Abban az időben kezdte el költői munkásságát, midőn a nemzet a világosi tragédia után halálos dermedtségben szemlélte keserű sorsát és még sehol sem derengett a jobb jövő hajnala. Tóth Kálmán gyermekként állt be a honvédseregbe, tehát férfi volt már a zseni gyermekkor napjaiban. Világos után ugyancsak meg kellett fontolnia, vajjon szólna-e a magyar poéta híveihez. Tóth Kálmán nem habozott. Pedig a városokban ugyancsak működött Prottmann rendőrfőbiztos kopóival és ugyancsak éberén vigyázott Bach rendszere, nehogy talpra álljon a magyar. Ilyen viszonyok között jelentek meg Tóth Kálmán első versei. Érezte, hogy a nagy nemzeti csapásban ájultan pangó köztudatot csakis a költők szava keltheti életre, a politikai élet nem biztatott semmi jóval, csupán a költészetben rejtőzhetett el valami magyar földnek kedves ábránd.

Tóth Kálmán kezdetől fogva a nemzet hangulatát, életét tartotta szemmel és mintegy a közönség uralkodó ízlésének szóvivője lett. Nálunk a biedermeier-korvontaképpen tovább virágzott, mint osztrák földön. A világosi napok gyásza után még sokáig, mondhatni évtizedekig visszahúzódottan élt a magyar társadalom. A teljes visszavonultságban találta meg leghatásosabb fegyverét. Csak ártatlannak látszó szavak mögé rejtett titkos értelmekből táplálkozott és várta sorsa jobbrafordulását. Az otthon szerény élete volt a nemzet menedéke. Nyilvános összejöveteleket nem lehetett rendezni, csak kisebb társaságok járogattak össze hordozgatva egymáshoz és egymástól a híreket. A biedermeier-élet jellegzetességei ilyen viszonyok között ugyancsak érvényesülhettek a magyar táblabíró-világban. Különösképpen jellemezte a biedermeier lelkületet a borongás, a rezig-

náció. Mégpedig a pesszimizmusában is megbékélt nyugalomra-vágyás, amely kiábrándult mindenféle forradalmi lelken-dezésből és inkább befelé tekintett. Az erények bőséges ábrázolása és dicsőítése, a barátság és szerelem olthatatlan lobo-gása, a női erény és örök női eszmény lírai ábrázolása lopakodott a költők tol-lára. Kiváltképen élvezte e megnyilatko-zásokat a magyarság, hiszen leveretése után ugyancsak oka volt a rezignáltságra. Viszont épen helyzetéből adódott a biedermeier-szellem kedvelése, hiszen el-vonult a világtól egyébben sem gyö-nyörködhetett, mint a költészet virágos nyelvében. Ez a kor nem termett a nagy alkotásokra, sem a nagy alkotóknak nem játszott kezére. A kisszerűségekben nagy korszak társadalma egészen átadta ma-gát az érzelmi életnek és nagy elismerés-sel fogadta szívébe Tóth Kálmán érzel-mes dalait. A sok csalódás után úgy érez-te, hogy a költő szívét teljesen betölti egy viszonzatlan szerelem lesújtó fájdal-ma és versei a komoly érzés százféle visszhangzásai. Megkapták a törékeny női szíveket a bánatosán epedő, lágyszívű hangok, szívósóhajak. Nem is igen vetik észre, hogy nem ők látják a költőt, ha-nem épen az pillant lelkük világába.

Lassankint enyhült a Bach-huszárok zord uralma, 1860-ban már megindíthat-ta Tóth Kálmán *Bolond Miskáját*. A cen-zor Kipfelhauser bohókás elmeszítéseiben nem vette észre a rendszer kegyetlen kigúnyolását, sőt Tóth Kálmánban a rendszer "hűséges támogatóját" tisztelte. Bolond Miska lassankint oly merészséggel vagdalkozott, hogy miatta Tóth Kálmán nem egyszer a katonai törvényszék elé került és fogságot szenvedett.)

Emlegette is Tóth Kálmán a későbbi években, hogy a Bach-huszárok világá-ban nem az volt a fődolog, hogyan lehet a lapot szépen, csinosan kiállítani, hanem hogyan lehessen a már kész lapot a rend-őrség kezeiből kiszabadítani. Annál is in-kább gondot okozott az Tóth Kálmán-nak, mert Bolond Miskájának egész ma-gatartása mélyen politikai célzatú volt: védeni mindent, ami magyar és kigúnyol-

ni mindent, ami idegen. Állandóan ide-gen nemzetekre ruházott olyan félszeg-ségeket pellengérezett, amelyek voltaké-pen Ausztria és Magyarország viszonyára vetettek világot. E célra leginkább a len-gyel és orosz nemzetet választotta ki. Je-les allegóriája volt például, hogy a len-gyel ember tokban hordja az orrát és az orosz kérdésére, vajjon miért teszi, azt feleli, azért, mert azok még az ember orráról is leolvasnak valami szörnyű ösz-szeesküvést.

Ferenczy József megállapította Tóth Kálmánról, hogy humorának nem volt termékeny talaja. Lapjának elterjedtségét a korában kell keresnünk, amiként az egész lapot a kor hozta létre. Ezt maga Tóth Kálmán is igazolta, hiszen, midőn úgy érezte, hogy a lap a kitűzött eszmét kiszolgáltatta, maga szüntette meg a Bolond Miskát, hiába akarták rábírni, hogy a pártpolitikát szolgálja tovább.

A drámai műfajban is jelentékeny sikereket ért el. Nemrégiben újították fel a *Nők az alkotmányban* című vígjátékát. Írt történelmi vígjátékot, történelmi tragé-diát és színművet egyaránt. Amint élelap-jával is rejtve a magyar ügyet szolgáltta, hasonlóképpen a színpadról is tulajdon-képen a ki nem mondott, de sejtetően elrejtett politikai célzatosságával hatott. A *harmadik magyar király* című drámá-jának rejtett politikai célzata például tüntetés a nemzeti királyság mellett és könyörtelen tiltakozás a beköltöző idege-nek ellen. Általában az ötvenes évek drá-mairódmájában tekintélyes hely illette meg a politikai célzatosságot, ha már nyíltan nem lehetett színt vallani.

Lírájában, élelapjában, drámai ter-mésében egyaránt nemzeti célt szolgált Tóth Kálmán. Megengedhető, hogy ele-inte túlzásokba tévedt és lírai verseiben a képek nem egészen szerencsés csopor-tosításokban találkoztak. Viszont a szép-ért és nemesért állandóan hevülő lélek szertelenségei is érthetőek, hiszen nem szü-lettek mindenkor az érzés őszinteségéből vagy az élmény eredetiségéből. Sokszor csak a kor ízlését kívánták a dalok kie-légíteni. Igazolhatja ezt az a körülmény

is, hogy a sok-sok busongás és lemondás mellett is Tóth Kálmán igen gyakorlatiasan osztotta be életét és lapjai ugyancsak gazdagon jövedelmeztek. Erős érzelke volt a lehetőségek iránt és nagy tapasztalattal tartotta kézben a társadalom széles rétegét. A költő és közönség e kölcsönös viszonyában bizonyára olykor engedményeket kellett tennie a költőnek is. Alkotásaiban talán nem egyszer alkalmazkodnia kellett olvasóihoz. Innen magyarázható, hogy fájt neki a tudat, — miként egyik életrajzírója említi, — hogy nem számítják a legnagyobbak közé, s hiába volt közönségének, főként a női olvasóknak minden szeretete, dicsvágya osztatlan elismerésre sóvárgott, nagyok és kicsinyek egyenlő méltánylására. S mivel ezt sem kapta meg, titokban sokat szenvedett.

Két mély vonzódás tartotta fogva lelkét egész életében: édesanyját szerette mindenek felett, azután szülőföldjéért rajongott. Szerelmi életében érték nagy csalódások, soha sem jutott osztályrészeül boldog családi élet. De szerelmi csalódásai korántsem fájtak úgy neki, mint midőn szülővárosa képviselőségéből kibukttatta. Lehet, hogy sok lírai verse szerepjátás volt és röpke utánérzése a Petőfi-daloknak. De a *Halál* című verse lelke mélyéből fakadt:

*Nem, nem az a halál, ahogy itt nevezik,
Ha koporsónknak a földet szegyezik;
Nem, nem az a halál, amit a léha hisz,
Midőn a gyászszekér a temetőbe visz;
És az sem a halál, midőn már más sirat:
Öröm vagy fájdalom, bú vagy érdek miatt
Ah az! az a halál: midőn még itt vagyunk:
De halva és magunk siratjuk — önmagunk*

Valami mélységes sejtelem sugallta e jóslatát. Epen nevenapján szélhűdés érte és közel másfél esztendeig mint élő-halott siratta önmagát.

Az anyai szeretet nemes nagysága pedig szinte egyedülálló az anya és fiú kölcsönös viszonyában. Az édesanyjáról írt

verseiben valóban mitsem törődik a külvilággal, a közönséggel. Szíve mélyéből szól érzése és az őszinteség megrázó erejével hat még is ránk fájó panaszja édesanyja temetése után:

*Utolsó gondja is csak egy volt:
Hogy ne sirassam erre kért,
Hisz ő olyan régen beteg már,
Hisz a halálra úgy megért.
Óh! Csodálatos, drága, mély szív!
Óh! Leírhatlan szeretet!
Nem a sötét, titkos haláltól,
Könnyhullásomtól remegett.*

*Csókoltam is, mint soha senkil,
Forrón a nedves homokot,
Melyet kezem végbúcsúzásul
Koporsójára ledobott.
Ha összehull majd koporsója,
Könnyebb lesz így a föld neki,
Óh álmódazza, hogy az ég ott
Fia csókjában fürdeti . . .*

(Anyám temetése után.)

Ötven esztendőt élt a költő. Sok derűs és fájó emlék maradt utána a jóbarátok szívében. Szülővárosa halála után több, mint tíz esztendővel ércből kiformáltatta nagy fiának szobrát. Ennek most ünnepeljük ötvenedik évfordulóját. Az akkori bántások feledésbe merültek, sértők és megsértettek örök nyugovóra tértek. De a költészet minden viszonyoktól függetlenül él. Tóth Kálmán dalait ma is játssza a cigány. Országszerte zeng még a hegedű nűrján: *Felleg borult az erdőre; Fűtül a szél; Búza közé szállt a dalos pacsírta; Naptól virít, naptól hervad a rózsa; Hegedülnek, szépen muzsikálnak és még — ki tudná hirtelenében elősorolni, — hány dala Tóth Kálmánnak! De nemcsak e népdalok őrizték meg a költő emlékét, hanem az érzelmes műdalok sorában ugyancsak közismert emléke a magyar táblabíróvilág lelkületét, sőt modern*

korunk ábrándos szerelmeseinek hangulatát is jelesen festő tépelődése:

*Te engemet szeretsz, én másért lángolok,
Akinek szíve tán ismét másért dobog
És így tovább... tovább... más szeret*
[mindenik,

Oly csillagok vagyunk, mik egymást ker-
[getik,
S nem fogjuk soha sem egymást beérni,
[nem,

*És hideg, hűtlenül, forrón és híven
Úgy bolygunk, epedünk át egész életen —
Minek is van a szív, s a szívben szerelem.*
(Minek is van a szív, s a
szívben szerelem.)

TORDAI ÁNYOS

*Itt élt közöttünk, itt tanított
szeretni s hinni a hitét.
itt álmodott és énekelve
itt szórta szét izzó szívét.*

*Lantján Mikes panasza zengett
s az Istenanya himnusza.
mert költő volt, tanár, apostol:
a magyar nyelv apostola.*

*Itt szeretett s szerette őt is
a város és az iskola.
kalászt ígérő magként hullott
lelkünkbe minden jó szava.*

*Itt dolgozott, itt ragyogtatta
szívét, mint izzó fényvilet
és észre se vette talán, hogy
körötte halkan este lett.*

*És este lett és a szívét is
már belepte a láradt csönd.
szeme kelyhében könnye fénylett
és bucsuzott és ciköszönt.*

*Igy ment el csendben a magyar nyelv
költője és apostola
és itt maradt sok árva álma.
a város és az iskola.*

EMLÉKEZÉS BAJÁRA

*Be jó Baját a messziből idézni némán
Elandalodni a drága, régi témán...*

*Ódon templomok, csepp csinos terek
Ráérő séták, csendes emberek...*

*Gyümölcs piac, szeptember, béke;
Barack bibora, szilva kéke...*

*Hallgató uccák, zörgő kövezet;
Sugovica part: szerelmi övezet...*

*S este az ég már őszi lenget old
A Déri-kertet vigyázza a hold...*

*Édes buvóhely, cseppnyi, szent vadon;
Fiu és lány a fehér-lakk padon...*

*Ó emlékezet, szépítő, drága vegyszer:
Egy lány miatt jártam Bajára egyszer...*

Szabadkai Kiss István

VÉDŐÁLLÁSBAN MÁSOKÉRT

*Szép így is: pörben csak magammal
nem szekerezni senkivel.
tétlen kívánság lugasából
éberebben
csak nézni, hogy más mit művel.*

*Gondtól és tervtől eloldódni.
s ha ár nyert vagy láng üvölt,
menteni mindent, ami másé.
ami pájta,
ami hajlék és ami föld.*

*Nem keríteni külön kertet.
külön kalászkok mezejét. —
szétlázítani lent is mindent.
amit föltről
az Isten éber szeme véd.*

*Vigyázni minden tarisznyára.
követni minden magvetőt
s karddal, ostonnal készen állni
minden-minden
mást fenyegető sors előtt.*

Mérei Sándor

Berényi János

Majthényi Flóra

Tóth Kálmán születésének százéves fordulóját kegyelettel ülte meg annak idején szülővárosa, Baja. De az ünnepi fátyla fényéből, amelyet a megemlékezés gyújtott, egy sugár sem esett arra a nőre, aki valamikor a „szerelem csipkerózsáival” hintette be a fiatal költő útját. Tóth Kálmán alakját szoborba öntötte a hálás utókor, de arra az elfelejtett farkasréti sírra, amely az asszony hamvait takarja, nem jutott a megemlékezés virágaiból egy szál sem. Ki tud ma már valamit Majthényi Flóráról? Senki vagy legalább is kevesen. Ki emlékszik arra az érdekes, halvány arcú, rövid, hullámos hajú, fekete hölgyre, akit az akkori Pest egyszerűen csak így emlegetett: Flóra! Pályája olyan fényesen indult, hogy szinte kísérteties az árnyék, amelybe élete alkonyán zuhan. Honna, milyen fészekből röppent ki ez a nyughatatlan és szenvedélyes lélek, hogy elhagyva a jótét biztonságát, a családi szentély őrhelyét, a hírnév káprázatai, végül is egy tébolyda cellájában vesztse el megtépett tollait? Az út a tündökléstől a bukásig hosszú volt és sötét, mint a görög tragédiák vége.

Általában kislánykoráról keveset jegyzett fel a krónika. Amit meg feljegyzett, nem több, mint egy tankönyv szükségűszavú adatai: hogy 1837-ben született, Novákon, anyja Kállay Johanna, egy felvidéki nábob leánya; hogy a dús anyagi javakhoz méltó jó nevelésben részesült, idegen nyelveket tanult, angol nevelőnő élt mellette s a zene rejtelmeibe is bevezették, olyan sikerrel, hogy már tíz-tizenkét éves korában több dalt szerzett. A szépen fejlődő Flórácska, akit a gyönyörű Páva-szigeten, amelyet ők béreltek, szegény írók, festők és muzikusok vették körül, művészi álmokat melengetett lelkében. Az első biztatásokat Szemere Páltól kapta. A ki nyíló leánylelek első versei távoli rokonához, Madách Imre fiához: Palihoz, Nógrád megye fiatalon elhunyt másodalispánjához szóltak. Madách Pál emléke végigkísérte Flóra életét, mint a fájdalmasan szép első szerelem.

Új fejezetet nyitott Flóra életében Tóth Kálmán megjelenése. A fiatalok hamarosan megszerették egymást, de túlságosan nagy volt közöttük a vagyoni válsággal s Kállay Johanna eleinte hallani sem akart a házasságról. Később, amikor apadi a vagyon, olvadt az anyai gőg is s az eljegyzés után jelentek meg Tóth Kálmán Flóra-versei: a *Szerelem csipkerózsái*. A menyasszony aranyserleggel jutalmazta az eljegyzési ajándékot, a kritikus Gyulai Pál pedig, aki tudvaleg nem értékelte sokra Tóth Kálmán költészetét, kemény szavakkal megállapította, hogy nem fakadtak igaz érzelemből a vőlegény versei. Arany serleg és dorong: amilyen jólesett a költőnek az egyik, anynyira bántotta a másik. S még tetézte elkeseredését, hogy Madách Imre sem jósolta jó végét szerelmüknek. De a Tragédia költője házasságában csalódott ember volt s ez némiképp érthetővé tette aggályát.

1856-ban megesküdött s egy év múlva megszületett első és egyetlen gyermekük: Béla. Flóra az anyai szív sugárzó melegével hajolt a bölcső fölé s bájos kis dalokkal halmazta el fiát. Ezek később *Jó Gyermekek Könyve* címen váltak ismertté. 1858-ban, amikor már a legelőkelőbb irodalmi szalonok tagja és a legismertebb folyóiratok munkatársa volt, jelent meg első jelentős könyve: *Flóra ötven verse*. Erre felfigyelt Gyulai Pál is s felhasználta a kínálkozó alkalmat, hogy egy terjedelmes essay keretében kifejtsen bölcs, csipős és dogmatikus világnézeti véleményét nőiróinkról.

Flóra házassága rövid, lobbanó bombaság után tűrhetetlenné vált s ahogy hervadtak a „szerelem csipkerózsái”, úgy nőttek a gyűlölet tövisai. 1868-ban a családás sebeivel lelkében elhagyta a költőt s válásának évében jelent meg újabb kötete: *Elégiák kis fiamhoz*. 1877-ben kiadta Flóra újabb költeményeit s e könyvében egész ciklust szentelt első szerelmének: Pali emlékének. 1879-ben visszatért elhagyott, beteg urához s mindaddig ápolta, amíg az örök éj-

szaka fellege rá nem borult a költő életére. Sorsa ettől kezdve nyugtalan és boldogtalan bolyongás volt. Állomásai: Törökország egyes városai, Andaluzia, Sevilla, Barcelona, a Szentföldre is elzarándokolt, hogy közelebb érezze magát Istenhez. Ki lát a lélek rejtelseibe, ki tudja, honnan hozta azt a mély vallásosságot, amely később tébolygá fajult? Talán Jeruzsálem falai közül, talán Betlehem földjéről. De ez is csak találgatás, mint sok más, amely világosságot keres e tragikus élet mélyén rejlő titkok megértéséhez. Amikor hetvenhárom éves korában vizsatért a rokonságtól örökölt császárfür-

dői lakásába, fia már halott volt s nem maradt mellette senki, aki támogatta volna. Igaz, nem is fogadott el senkitől semmit, az Irgalmasrend felajánlott gondoskodását is visszautasította. Aki alázatos tudott lenni a tündöklésben, büszkévé vált a bukásban. Elméje lassan-lassan elborult a lipótmezei tébolydában halt meg s a far kasréti temetőben temették el. Csak néhány távoli ismerős részvéte kísérte utolsó útjára Tóth Kálmán tragikus sorsú költő-asszonyát: a poraiban ma már csaknem teljesen elfelejtett Majthényi Flórát.

Mérei Sándor

Bogoboj Atanackovics

A múlt század szerb irodalmának Bogoboj Atanackovics nem volt túlságosan kiemelkedő alakja. A magyar preromantika nevelte és közvetlenül Bérczy Károly tett rá igen nagy hatást. Nevét egy regénye (Dva idola) és egy hosszabb elbeszélése (Bunyevka) tartotta fenn. E két művén kívül még néhány érzelmes és az akkori divatnak megfelelő elbeszélést írt és utirajzokat Németországból, Franciaországból és Hollandiából. Mindössze harminckét évet élt és ebből az időből összesen négy évet adhatott az irodalomnak.

Bogoboj Atanackovics foglalkozni, írói munkásságát bemutatni és politikai szerepét ismertetni ennek ellenére is érdemes. Mert Atanackovics bácskai író volt. Baján született 1826-ban és Ujvidéken halt meg 1858-ban. A legizgalmasabb kornak volt tehát nemcsak tanúja, hanem cselekvő résztvevője is. A magyar szabadságharcot közvetlen megelőző időben fiatalos felbuzdulással vetette magát a politikai életbe, Miletics híve volt és a szerb ifjuság küldöttsége élén, amely Rajacsics pátriárkát ment üdvözölni és hűségéről biztosítani, Atanackovics vitte a zászlót. Ez az inkább szimbolikus epizód kihatással volt egész további életére és irodalmi munkásságán is nyomot hagyott. A pátriárka, mint ismeretes, Bécs mellett döntött és a magyar szabadságharc vérbefojtásához a szerbek

segítségét ígérte Bécsnek. A harcban Atanackovics már nem vett részt, a császári fővárosba menekült és ott élt egy ideig Vuk körében, aztán külföldi utra indult.

A magyar szabadsághágyban Atanackovics sem látott hatalmi törekvésnél egyebet, azt hitte, — amit Bécs szuggesztíója folytán a nemzetiségek tizezei — hogy Magyarország önállósága az országban élő néptöredékek megsemmisítésével egyet jelent. Viszont a monarchia győzelmével a szerbek önkormányzathoz jutnak. Mileticsnek és annak a néhány szerb írónak, aki még mellette állott, volt ideje csalódni, Atanackovicsot azonban a csalódástól megkímélte korai halála.

Az a nemzeti hev, amit Vuk köré oly féltve őrzött, Atanackovics írásaiban túlzottan, a romantika erőltettségével és hamisságával jelenik meg. Hősei csak azért élnek, hogy életüket és vérüket áldozzák a harc mezején. Gyakran minden értelem nélkül, szinte azért, hogy igazolják az írónak népéről alkotott elképzelését. A szerelem, ugyanúgy, mint a hősiesség, az író képzelete által túlfűtött légkörben jelentkezik, sűrű sóhajtások és gyakori élmélygős ömlengések között. Írásaiban csak angyalian jó és elátkozott gonosz jelkelek élnek. S a kor naiv felfogása szerint a jó elnyeri jutalmát, a gonosz pedig megbűnhődik. Természetes, hogy az írónak ez a gyerme-

teg világa még a romantika egyébként tág kereteit sem bírta el és legtöbbször menthetetlenül belezuhan a rossz érzelgősségbe.

De éppen ez az, amiért Atanackovicsal részletesebben foglalkozni nekünk is érdemes. A középszerű író gyakran öntudatlanul többet mond a korról, amelyben él, mint az igazi tehetség. Atanackovicsnál is így van. Annak a szerb középosztálynak, amely a tizenkilencedik század derekán Magyarországon élt, nála nem volt hívebb kifejezője. Mert ennek az osztálynak akkor már semmi kapcsolata nem volt a néppel, nemzeti eszményei még nem tisztultak ki és polgáriasodásában a magyarok és németek között őrlődött. Világa éppoly szerencsétlen és hamis volt, mint Atanackovicsé. Folyton esküdözött és fogadkozott, helyzete azonban állandóan megalkuvásra kényszerítette. Néperől csak a népdalokban és legendákban kapott hírt, de ezt a mesebeli mikrokozmoszt a civilizációval egybehangolni, amelynek utja kétségkívül itt kezdődött, nem tudta. Vallomásai a hazafiasságról így szólamokká váltak, s az a bizonyos nemzeti hév, mire kiadták, görögtűznél egyéb nem lehetett. A szabadságharcban sem vett részt közvetlenül, csak zászlókkal és diadalkapukkal várta a sajátvidék paraszt harcosait.

Atanackovics a bácskai szerb középosztálynak ezt a hangos, tuljázott nemzeti szerepét komolyan vette. Ő nem látta, hogy egy tanácstalan és függő helyzetben lévő szerb társadalom itt nem küzd másért, mint a maga pusztá fennmaradásáért. Sztérijia Popovics ezt a magatartást tragikomikus színeiben elevenítette meg, s Rodolyubci című szindarabjában valóságos nevetségessé tette. Jása Ignjátovics mélyebb társadalmi rétegekben keresett menedéket, csak Atanackovics és néhány kisebbrangú társa hitte még el a bácskai szerb középosztály érzelmeinek őszinteségét.

Ha egy osztály tulságosan kiválik a nemzet homogén egységéből, kénytelen magának hamis világot építeni. Így volt a magyarországi szerb értelmiségnél Atanackovics idejében és így volt nálunk magyaroknál is félszázaddal később, a millenium mámoros éveiben. Az egykori dicsőséget ilyenkor drapériák alatt újra játsszák és a történelmi félhomályban hangosan fogadkoznak a nagy jövő kiharcolására.

Az aztán már csaknem természetes,

hogy Atanackovicsnak több olvasója volt, mint a tisztább szemmel és nagyobb tehetséggel megáldott társainak. Regényét, amelyben a szabadságharcot dolgozza fel, a maga már ismertetett módján, még ma is

Bogoboj Atanackovics

olvassák. Bunjevka című elbeszélést Mita Popovics magyarra is lefordította, s az így nálunk is sikert aratott. Atanackovicsnak volt egy folyamatos elbeszélő hangja, amellyel olvasóit le tudta kötni és állandó izgalomban tartani. A szerb irodalomban akkor ez még meglehetősen új dolog volt. Milován Vidákovics regényeiben folytonos törések és hangulatváltozások vannak, ahogy és amilyen hatást rá munkája közben egy-egy író gyakorolt. Atanackovics tovább bírja lélegzettel és millió végig egységes marad. Az írás mesterségbeli fogásait korán megtanulta. Ez érthető, hiszen a mesterséghez szükséges fölényt s a történeteihhez illő »elegáns modort«¹ külföldön megszerezte. Írói sikeréhez utilevelei csináltak utat. Londonból, Párizsból, Berlinből, Bécsből és még számos nyugati városból küldözgette a magyarországi szerb lapoknak ezeket az utileveleket, amelyekben csodálattal irt a nyugati kultúráról, de rajongásával főleg a németeket ajándékozta meg. Meggyőződése volt ugyanis, hogy a bácskai szerbekre a német kultúra lesz

nevelő hatással hiszen nyelvét és irodalmát Bécs közvetítésével máris felvették. »A szerbek — írja — a nagy német nemzet leghűbb gyermekei«. De ennek a nagy lojalitásnak nem csak ilyen kulturális eredete volt. Atanackovics elmenekült a magyar szabadságharc elől és mint politikai emigráns került Bécsbe, s a bécsi hatóságok ajánlólevelével Németországba és tovább. A vendéglátásért, — úgy érezte — meg kell fizetnie valamilyen formában. A magyarokkal szemben alig volt jó szava, nemzeti önteltségében versenytársak tekintette a magyart. S ezzel is Bécsnek fizetett.

A szerb közönségnek már a világfiask felépése is elcsavarta a fejét. Egy bácskai fiatalember, aki bejárta Európát! Nagy szó volt ez akkoriban. S tetejébe még egybe tudta kapcsolni a szerb álmokat a nyugati eredményekkel. Akik az álmodozásra különösen hajlamosak voltak, — főleg a szerb intelligencia aszonyai — azok sokáig élvezték Atanackovics írásait.

Világlátottsága ellenére is Atanackovics szerette szülővárosát, Baját, s nem egy elbeszélésében szép szavakkal emlékezik meg róla. Ezért a szeretetért Baja sem volt hálátlán. Huszonnégy éves korában tanácsnokká választja az író, aki azonban nem sokáig áll a város szolgálatában, külföldi utjáról visszatérve ügyvédi gyakorlatot folytat. Innen megy Újvidékre, ahol haláláig él.

Atanackovics életéről és írói munkásságáról sokkal többet mondani nem lehet. Fiatalon halt meg és ez a körülmény szemléletének fogyatékoságát, irodalmi izlését és epigon-szerű munkásságát is megmagyarázza. Ha tovább él, ki tudja mivé fejlődhetett volna. Így életműve csonka és mai távlatból nézve szegény. De még így is érdekes jelenség; a bontakozó szerb próza előfutára volt.

Herceg János

Ó D A

*Mint a hívő, kiáltok hozzád.
szívemben úgy lobog a fény!
Szomjuhozom a végtelenre.
adj innom, kehely, szent edény!*

*Arany kehely, aikam vonaglik!
Benned az istenség a bor!
Add nekem őt, a halhatatlant,
Isten edénye, szomiazom!*

*Anyám megszült, öle eleitett.
én zuhanok, ő sirba dől.
mag vagyok, idők szárnyán szálló:
tégym végtelenné, drága öl!*

*Te a jövőből lépsz elébem.
anyám hervadt öléből én
feléd zuhanok szent barázda.
táruul ki, édes televénv!*

*Homlokodon simu'nak maid el
gondjai s megtört két szeme
csillaggá csillan föl tebenned.
bársony lesz reszkető keze!*

*Hajló füvek téged haiolnak.
hajaddá szökiül a vetés.
harangvirágok lep'e lebben.
ha szoknyád fodrozza a szél!*

*Vonalaid Istenhez futnak.
láttadra megtisztul a vágy.
imádságim szentté avatiák
örökszép tested templomát!*

*Nem hozzád szól hozsánnás aikam
szobor, bálvány, te együgyű.
tudattalanul végtelen nagy.
csillag, gyönyörű lenge fű:*

*hozsánna Annak, aki küldött.
hogy öledbe eitssem fejem.
áldott a perc, amelyben szívem
először dobban sziveden!*

Csordás Nagy Dezső

A Hunyadiak a délszláv mondákban

Irta: Fiala Endre

A régi magyar népi epika a hun és a magyar királymondákon, továbbá a kuruc-költészet gyöngyein kívül korántsem tud olyan gazdagságot felmutatni, mint pl. a germánoké, szlávoké, finnké, perzsáké. Néplektani alapon alig lehet megmagyarázni azt a rejtélyt, hogy a magyar történelemnek két olyan népszerű alakja mint Hunyadi János, a magyar védelmi politikának és katonai erőnek hőse, vagy koronás fia, Mátyás, az igazság megtestesült eszménye: miért nem tudta népünk nóta-termő szívet rezgésbe hozni. Kuzelja Zeno ukrán-orosz író szerint Hunyadi János és Mátyás ismertebb a szlávok népköltészetében, mint a magyarban, ahol csak egy-két pársoros verscske szól Mátyás megválasztásáról, mely töredéke egy feladásba ment népdalnak, halála idejéből maradtak fenn egészen egyszerű, döcögős, fakó versikék. És egyáltalában: a magyarok között alig néhány anekdotászerű mesében él a nagy király emléke, míg a szlávoknál sok terjedelmes népdal őrzi emléket. Mint nemzeti hőst ünneplik a kis-orosz, tót, morva, cseh, lausitzai, ukránai, rutén, szlovén, dalmát, bosnyák, horvát népdalok, de szerb népdal szól róla a legtöbb.

Kuzelja szerint Mátyás népszerűségének az az oka, hogy ő a nagy hadvezér Hunyadi Jánosnak volt a fia, kiváló érények, vitézség, igazságosság a tulajdonai, pártolja, szereti a köznépet és harcol a szerbeket leigázó török ellen. A szerbek barátja volt, Brankovics Vuk az ő belső barátja köréhez tartozott. Apját szerb eredetűnek tartja a nép, sőt egy népdal szerint Szibinyáni Jank Lazarevics István szerb despota fia volt, tehát Lázár szerb fejedelem unokája. Éshogy Hunyadi János is olyan szeretettel és széles területen foglalkozik a szláv epika, annak az az egyszerű oka, hogy seregeiben a magyar vitézeket kívül szerbek, bosnyákok, albánok, szlovének és horvátok is csapatosan szolgálták, s mert a Balkánt az ő katonakardja tisztogatta meg többször is a törököktől. Hiszen Hunyadi éppen 500 évvel ezelőtt, 1443—44 telén, a hosszú hadjáratban szállt szembe a leghatalmasabb a törökkel, de ezenkívül Szendrónél,

Rigómezőn, Nájdorfehérvárnál, vagy Oláhországban, 1444-ben Bulgáriában Várnánál hadakozott a pogánnyal. De meg kell említenünk a szebeni ütközetet is, mert Hunyadi János leggyakrabban »Janko Sibinjanin«, Szibinyáni Jank, Szebeni János néven fordul elő a guszlárók (hegedősök) dalaiban. Sőt aligha tévedünk, hogvha az egyik dalmát eredetű olasz legenda főhőseinek is Hunyadi Jánost tartjuk. Ebben ugyanis egy »Fehér lovag« valahol a távoli tengerparton harcolt, ahol a tulerővel szemben csatát vesztett, de nem esett a pogányok fogságába, hanem csodás módon megmenekült: lovával a tengerbe ugratott, azt átúszatta, sikeresen partot ért és Lorettóban pihent meg. Ez a várnai csatából való kalandos megmenekülése és korábbi olaszországi tartózkodásának összekeverése, amikor Lorettóban is járt. A fehér lovag elnevezés pedig a Jank-Janko olaszos elváltozása ill. származtatása. (Bianko = üres, fehér, pl. bianco-csekkban). De igen valószínű, hogy a csapongó képzetű, pallérozatlan guszlárók énekeiben előforduló »Ugrih (Magyar) Janko« és »Jovan Budinski« (Budavári János) nevek is az ő személyét takarják.

Nézzük most e historiás énekek rövid tartalmát. 1. Jovan Budinski nőül veszi az olasz (latin) király leányát. Ebben a guszlár Mátyással téveszti össze Hunyadi Jánost, mert az olasz Beatrice 1476-ban Krajinán keresztül vonult hazánkba, Budavárba, fényes kísérettel, mint ahogy a hegedős szerint is háromszáz vendég kíséri Jovant és feleségét a fényes nászutra. 2. Ebben a másik historiás éneken Márk királyfi, a Bosnyák Hrelja és Jovan Budinski a három jóbarát csendesen sétálgat a budai várban. Keseregve azon tanakodnak, milyen kár, hogy a budai vár szép királyné asszonyának nincsen gyermeke. Ámbár ezen nagyon könnyen lehetne segíteni, ha ugyanis a királyné egy hal uszonyából vizet inná. Egy rabnő kihallgatta a jóbarátok beszélgetését és a királynéhez futott a jótanácsot elmesélni. Hajfonó Pál halász azonnal parancsot kapott, hálóját a Dunába vetette s halat fogott. A királyné megfogadta a jótanácsot,

vágya teljesült: fia született. A hegedős itt is csak a személyeket cserélte össze, mert Hunyadi János akkor már halott volt amikor Mátyás oltárhoz vezette Beatrixot, aki valóban magtalan volt, s viszont ott élt a palotában Corvin János is, a természetes fiu.

3. Ugyanez a jóbarát Kraljevics Marko egyszer Hunyadi életét mentette meg, aki Nevesinyán török fogságban sinylődött. Hiába ajánlottak fel a bégnek gazdag váltásdíjat, az nem fogadta el, neki a fogoly élete kellett. A börtön ablaka alatt állokodott egy bosnyák fiu, aki meg akarta őt menteni, de nem tudta. Amint Hunyadi meglátta, megszúrta ujját és vérével levelet írt az ingéből letépett rongydarabra s a fiuval elküldte Márknak Prilepbe. Márk sietve vágtat barátjáért s éppen akkor érkezik a vesztőhelyre, amikor a janicsárok Hunyadiat a bitóra hurcolják. Rájuk csap, barátját lovára kapja és elvágat vele. Valószínű, hogy amikor Hunyadi 1448-ban, a rigómezei csata után Brankovics fogságába esett, honnan csak nehezen szabadult ki, a guszlárok képzeletében ilyen mondai hátteret kapott az egész esemény. Egy másik (4.) énekben pedig Hunyadi mentette meg Kraljevics Márkót. Szarajlija Mujo török basa⁴ vigan poharazott Szarajevó egyik kocsmájában. Már régen fájt a foga a híres Márkóra, most is éppen róla beszélgettek, amikor Márkó váratlanul betoppant. A basa a szép csaplórosné segítségével Márkót pálinkás borral leitatta, majd börtönbe vetette és halálra ítélte. Márkó a börtönben pennát faragott hosszú körméből, saját vérébe mártotta és egy ingdarabra néhány sor üzenetet küldött sólymával Szebenbe Hunvadinak. A sólyom Márkó füttyszavára szállt a börtönablakra. Hunyadi gyorsan lóra kapott és kiszabadította Márkót, aki először a kocsmába ment, s — a szlávós vérbosszu alapján — a szép csaplórosné szemét kíváta, mellét lemesztette, majd megölte és kifosztotta; utána Prilepbe, Hunyadi pedig Szebenbe lovagolt vissza.

A szerb hazafias érzés nyilatkozik meg (5.) a Janko Sibinjanin párbajáról szóló énekben. Hunyadi hetvenkedve kérkedik otthon legyőzhetetlen erejével. De neve és diadala csak akkor lenne teljes, ha Márkót, Hrelját és Kobilics Milost is leteríthetné Márkó egészen véletlenül Szebenbe érkezik és lóhátról megvív Jankoval (Hunyadival). Gesztenyefa kopíájuk van, több-

szőr összezsapnak, de végül mégis Márkó marad a győztes.

Ezek közül az epikai művek közül a legszebb a (6.) Budavári Jován és Jajczai Ágnes szerelméről szóló. Hunyadi elken-dízi (eljegyzi) Jajczai Ágnest, de még aznap nehéz kórság ágynak dönti. Amint ezt az erdélyi bán (vajda) meghallotta, utnak eredt és ő is »elgyűrűzte« Ágnest. Ágnes Hunyadi meggyógyulásáért fohászkodott, de »mégis a bán állott előbb lábra«, aki el is vitte szép ifju feleségét, »szagos rózsagyönyörű hajtását« Erdélybe. Hónapok múlva Hunyadi diófából hajót ácsolt, meg rakta »gyolccsal s egyéb szép csecsebecsével, de leginkább arany-kalárral és leeevez Erdély városáig«, ahol mint kalmár, kátyára vetette portékáját s csakugy »rajzott hozzá a lánynép«. Amint ezt Ágnes megtudta, kérve-kérte urát, hogy engedje el őt is vásárolni, s Erdély deli bánja így felelt rá: »Eridj, szívem! eridj párom, Ágnes! kincstáramnak nesze, itt a kulcsa. Vidd aranyom, vigyed vékaszáma... És elméne budai kalmárhoz. Szaporán ment. Kilenc fraj (ifju leányzó) kísérték«. Hunyadi és Ágnes egymásra ismertek, »szépen egybeborulának s édes ajkkal megapolták (megcsókolták) egymást« és vigan visszaveztek Budára. A parton könyörgő bán felé kötekedve kiáltja Hunyadi: »nem adom néked szép Jajczai Ágnest, jó lesz nekem holtig.«

Ez a néhány sovány változat csak kis töredéke annak a gazdag dőlszláv mondatkörnek, amelyben az öt századdal ezelőtt szereplő Hunyadi emberfeletti hadistenné színesedett. A fiáról, Mátyás királyról szóló szerb népdalok történelmi tartalmaik és sok vonatkozásban vannak a Kraljevics Márkóról szóló népdalokkal, tárgyak gyakran azonos. Mátyás is többször hadakozott Szerbiában, de nálunk csak a »Szabács megvívása« c. históriás ének az egykorú dal, az is csonka formában, ellenben a déli végeken sok krónikás ajkán felcsendült a nagy királyt dicsőítő ének. Valószínű, hogy az előbbi énekben szereplő Jajczai Ágnes Mátyás 1463-i hadjáratának összekeverése, amikor Jajcát elfoglalta, 1476-ban pedig csónakról kémlelte Szabács várát. Nézzünk néhány dalt a Mátyásról szólók közül is.

1. A királlyá választását elmondó szerb népdalban a szent koronát háromszor feldobták a magasba és az mindig Mátyás fejére esett, egyszer még a torony falát

is átütötte »s penderedve hullott a vajda fiára, a rab-fiu feje tetejébe«, (a guszlár még a prágai rabságról is hallott valamit) és így mutatta meg Isten, hogy őt akarja királynak. 2. Egy krajnavidéki szlovén népdal Mátyás tüneményes alakjának fel-támadásától várja a boldog aranykor elő-
vetelét. Viszont egy (3.) muraközi népdal-lada (Igreč pred peklo = Az igric a po-
kol előtt) az Orpheus-motivumokat alkal-
mazza Mátyásra. Elmondja, hogy a király
bánatosan horgasztja fejét. Az Uristen egy
aggastyán képében leszáll hozzá és érde-
klődik szomorúsága, gyásza okáról. Mátyás
elpanaszolja, hogy kedvese a pokolba ke-
rült és ott nagyon sokat szenved. Az ag-
gastyán azt tanácsolta neki, hogy menjen
le a pokol tornácába és hegedüljön ott.
Mátyás megfogadta a tanácsot és oly bü-
bájosan hegedült, hogy a sátnifejedelem
jutalmat ígért neki. Természetes, hogy
Mátyás kedvese szabadonbocsátását kér-
te, aki ki is szabadult, ámde a tűz marta-
lékává lett, mert előzően megátkozta a
gyehennát. Az a szlovén dal (4.), amelyik
Mátyás házasságát beszéli el és leírja,
hogy miként mentette meg elrabolt há-
romnapos feleségét, a bájos Alenkát a tö-
rök fogságból, egészen azonos a Králje-
vics Márkéről szólóval. Ugyanígy az a
szerb népballada is (5.), amely elmondja,
hogy Mátyást a szultán börtönbe vetette,
ahol megismerkedett a szultán lányával,
aki megígéri, hogy összezuzza bilincseit,
ha nőül veszi. De Mátyás becsületes, nyil-
tan megvallja, hogy otthon felesége és há-
rom gyermeke van. Ám a leány mégis
megszöktette, mert a rab a'ánlatot tett

arra, hogy testvéréhez adia nőül. A szöke-
vényeket üldözőbe veszik, de elfogni nem
tudták őket. Szórol-szóra hasonló szerb
népdal van Králjevics Márkóról is és a
Szilágyi és Halmási-féle költői elbeszélés
cselekménye is annyira egyező, hogy a
Szendrői Névtelen költeményének a szlo-
vén forrás lehetett az alapja. Tény azon-
ban, hogy a magyar változat kerekesebb
szerkezetű és költőibb, élénkebb lükteté-
sű.

Igen kedves, pattogó, rimes a murakö-
ziek egyik nótája (6.) Mátyásról, az »Igaz-
ság« harcosáról. Elmondja, hogy a váradi
bán mint mulat igen gyakran a szép Ka-
ticával, akinek a legszebb szöllője és a
legtízesebb bora van. Mátyás ugyancsak
szidta e miatt a bánt, aki kérlette a ki-
rályt, hogy ne pirongassa ezért, mert ha
»látnád a szép Katicát, mazsolának néz-
néd te is a kukoricát«. Olyan szép ő, mint
az álom, és ha a király meglátná, hát bi-
zony elinná nála Pest-Budát, elinná az
ezüspatkós hollólovát, pedig csókot ak-
kor sem kapna.

Mind ünneplik ezek a dalok Mátyást,
mint nemzeti hőst, a népek jóttevőjét, igaz-
ságos atyját. Azt mondják, hogy nem halt
meg, csak alszik és egykor újra felébred,
ha a nép bajban lesz. Igaz, ezek a cselek-
mények nagyrészt a nyugati romantiká-
ban is megvannak, onnan kerültek át tar-
kaszárnnyu dalt pillangókként a délszláv né-
pek nótáskertjébe, de nem volt talán ér-
demtelen Hunyadi János két nagy balkáni
hadjáratainak ötszázadik évében ezeket a
hangulati elemeket bemutatni.

Numizmatika

Magyar pénzverés a vegyesházi királyok korában

Az Anjou-házból származó **Róbert Károly** (1308—1342) királynak köszöniük az első magyar arany pénzt. Az előtt is volt forgalomban Magyarországon arany pénz, amint ezt leleteink igazolják, de ezek az aranykat nem voltak hazai veretek, hanem főként byzanciak u. n. »solidus«-ok, amelyek abban az időben, mondhatnánk, nemzetközi fizetési eszközként szolgáltak.

A király aranya a florenci lilimos aranynak, — az akkori legkedveltebb arany pénznek —, majdnem szolgai másolata volt.

A pénz előlapján gyöngykörben a jelképes florenci lilim foglalt helyet, e körül **KAROLY REX** felirat. Hátlapján gyöngykörben Keresztelő Szent János álló alakja, bal kezében hossznyelű keresztet tart. Kőrírata: **S. IOANNES. B** vagy ennek változatai. A kőrirat végén valamilyen kép ily nyílt korona, vagy madár. (C. N. H. II. 1.)

Réthy a C. N. H. II. 2 sz.-ban bemutat és **Róbert Károly** aranyának tulajdonit egy most csak leírásból és utánarajzolt papír lenyomathólból ismert éremképet.

Ezen aranypénz előlapján kettős gyöngykörben a király koronás fővel trónon ül, jobb kezében országalmát, baljában lilimos kormánypalcát tart, lábai alatt zsámoly van, a trón kariain madár-alaku díszítmény látható. Felirata: **KARVLVS — DEI GRA REX**. Hátlapján kettős gyöngykörben olasz paizs foglal helyet, mely kétrészsre van osztva, jobb oldalán 8 részben egész, részben osztott Anjou lilim és bal oldalán 3 heraldikai vörös és 3 fehér pólya váltakoznak. A felülről lapos és alulról hegyben végződő paizs felett nyílt korona, két oldalánál pedig **S-E** betűk láthatók. Kőrírata: **HVNGARIE IN NOMINE IHV XPI** (Jesu Christi.)

Ezen most csak leírásból és rajzból ismert aranynak századokra visszamenő nagy irodalma van. Nem egyeztek meg az ismertetők abban, hogy vajon **Róbert Károly** vagy a szerencsétlen véget ért **Kis Károly** pénzéről van-e szó. Így **Dr. Réthy László** is az Archaeologiai Értesítő 1898 évf. 286 lapján közzétett tanulmányá-

ban **Kis-Károlynak**, míg a **Corpus Nummorum Hungariae** 1907. évi II. kötetében **Róbert Károlynak** tulajdonitja.

Ez az arany pénz annyi fontos, hogy e sorok írója, akinek szerencséje volt olyan adatokat találni, amelyekről **Dr. Réthy** nem tudott, olyképpen, hogy ezekért az adatokért beutazta Németország nagy részét. Az ügy érdekességére való tekintettel megérdemli, hogy arról külön cikkben értekezzünk.

Róbert Károlynak köszönnetiük a nagyobb ezüst pénznek, a garasnak behozatalát a magyar pénzrendszerbe. Az ő garasai nápolyi mintára készültek és eddig pénzverésünkben még elő nem fordult u. n. jelmondatokkal voltak ellátva, amilyenek **MONETADO MIHI KAROLI — GRATIA PLENA DNS TECVE VS DAT PACEM PAX SELVTEM — HONOR REGIS IVDITIV DILIGIT**. A garasokon pontos és a szabályoknak megfelelő címertani jelvények vannak és rajtuk a pénznem feltüntetése **† GROS * REGIS * VNGARIE *** olvasható.

A király kis pénzei, denárjai és obulusai is nagyon változatosak. Előlapjukon többnyire a király koronás szembenéző alakja, hátlapjukat az Anjou lilimos és magyar pólyás cimerepaizs, az Anjou lilim. Isten Bíránya, angyal, állati képek, szörnyábrázolások, az apostoli kettős kereszt és épületek ékesítik.

Róbert Károly pénzei között előfordulnak **† CIVITAS BVDENSI — † LIBERTAS BVDENSIV. M. BVDENSI-MONETA BVD** felirattal és háromtornyú várral. Anjou sisakdíszszel, kossal, valamint országalmával ellátott példányok. Ezeket a pénzeket nevezzük Buda város autonóm érmeinek. A város szabadalmát **Róbert Károly** király erősítette meg és ebben a szabadalomban a város denár verési joga is bennfoglaltatik.

A királynak van még egy igen érdekes de szerfelett ritka érem fajtája. Ez a szerb garas mintájára készült pénz, melynek a C. N. H. II. 61 sz. alatti kép szerinti előlapján a bal oldalon az álló és koronás király kereszties zászlót és írás-

tekeresztet tart. A jobb oldalon Szerbia védőszentje, István áll, fején, dícsörrel és jobbájával fogja az említett keresztet zászlót. Körirata: S. STEFANV — KARVLVS REX. Az érem másik oldalán a trónon ülő Megváltó két lilium között. A fejének jobb és bal oldalán IC—XC Jesu Christi, Jézus Krisztus név rövidítése. Dr. Réthy szerint ezt a pénzt Szerbiában szerb éremverők verték 1319-ben a macsóí hódítás alkalmával, vagy 1334-ben a második szerbországi hadjárat idejében.

Evvél az első Anjou uralkodó ragyogó érmeszetével nagy vonásokban végeztünk és most emlékezzünk meg dicső fiának *Nagy Lajosnak* (1342—1383) pénzeiről.

Első, vagyis Nagy Lajos királvunk apja által megkezdett érmeszetét nagyjából folytatta, de azt magyarabbá tette. Így az első arany pénz teljesen megegyezik Róbert Károlynak flórenci mintára vert lilomos és szent Jánosképpel ellátott aranyával azon változtatással, hogy az utóbbin nem † KAROLV REX, hanem † LODOVICI REX felirat van. (C. N. H. II. 62 sz.) Második aranyán, már elhagyva a flórenci lilomot a pénz előlapjáról és azt a magyar pólyákkal és az Anjou lilimokkal díszített címerpaizzsal helyettesíti. Felirata: † LODOVICVS : DEI : GRACIA : REX. A hátlapon még mindig a nem magyar szent a Keresztelő Szent János alakja van nemzetközi pénzekhez hasonló alakban, de a Szent lábánál egy szerezsen fej látható, ami a Szerezsen (Saracenus) nemesi család cimere. Ez a család volt abban az időben a királyi kincstári javak bérleje. (C. N. H. II. 63 sz.) Harmadik aranya már teljesen magyar. Előlapja mint az előbbi, de körirata magyarabb † LODOVICI D G R VNGARIE. Hátlapján a nagy magyar szentnek a lovagiasság és hősiesség mintaképének Szent László királynak álló alakja van, jobb kezében hosszunyelű alabárdot, baljában ország almát tart. Felirata: SANTVS LADISLAVS R (C. N. H. II. 64—66 sz.)

Már itt megjegyezhetjük, hogy a Nagy Lajos által ezen aranyára helvezett Szent László kép a magyar arany pénzekben állandósult és az összes vegyes házból származott királyok arany pénzein megmaradt és lenyulott a Habsburg házból származott királyok idejére is. Hogy hol szakadt meg ez a gyönyörű ábrázolás és hogy hol váltotta fel az uralkodó álló alakja a nagy szent álló alakját, azt a habsburgiak

érmeszetének leírásánál fogjuk megemlíteni.

Nagy Lajos garasai nem olvan változatosa, mint az apjáé. Jelmondat csak egyen van és az sem új, hanem a nápolyi és Róbert Károly garasain előforduló: HONOR REGIS IUDICIVM DILIGIT. A király címei tüzetesebben vannak megjelölve, mint elődiénél: † LODOVICVS DEI GRACIA REX HVNGARIE † DALMACIE* CROACIE* ETC. Garasainak előlapján Szent László trónon ülő alakja alabárdal és ország almával vagy a király trónolva lilomos kormány pálcával vagy hosszú kereszttel és ország almával foglal helyet. Hátlapjukon a magyar pólyákat és az Anjou lilimokat feltüntető háromszögletes vagy négyszögletes úgy nevezett ruta paizs. (C. N. H. II. 67—69) Egyes garasain a háromszögű, balfelé dülő címerpaizs felett sisak dísz.

Kis pénzein; denáriain és obulusain a király képe. Szent László királv álló alakja, a magyar pólyákat és az Anjou lilimokat feltüntető háromszögű paizs nyitott korona, Anjou vagy flórenci lilium, angyal, strucc madár, oroszlán, apostoli ketős kereszt és a leggyakrabban előforduló pénzen a mesztengyei Szerezsen (Saracenus) család címerét képező szerezsen fej. Budai pénzein a fent már felhívott érmeképeken kívül egy jobbra lépdelő szarvas látható. Feliratuk: REX LODOVICI, MONETA LODOVICI, M. REGIS LODOVICI, REGIS HVNGARIE, DEI GRATIA R VNGARI, REGIS LODOVICI és a budaiakon: MONETA BVDENSIVM.

Érdekes megfigyelni, hogy a Róbert Károly pénzein lévő címer paizson a magyar pólyák a heraldikai baloldalon, míg az Anjou lilimok a jobb oldalon fordulnak elő. Nagy Lajos pénzein fordított a sorrend és így a magyar pólyák elhelyezése megtisztelőbb.

Dr. Réthy László a C. N. H. II. művében felveszi a királynak Cattaro, Zara, Vörös-Oroszország és Lengyelország részére vert érmeit is, amelveknek leírását itt mellőzzük, mert e cikk csak a magyar pénzverésre vonatkozik, már pedig a most felsorolt városok és tartományok pénzei nem magyar veretek.

Mária királynő (1382—1385) aranya apjának, Nagy Lajosnak a harmadik csoportban leírt, teljesen magyaros aranyaihoz hasonlítanak. Előlapján a háromszögletes egyszer szelt címerpaizs foglal helyet a magyar pólyákkal és az Anjou lili-

omokkal több águ ives keretben. Körirata: † MARIE DEI G R VNGARIE. † Hátlapján Szent László képe a szokásos helyzetben és felirattal. Érdekes megjegyezni, hogy ennek az aranynak a leírásával indult meg 1729. évben Köhler Dávid János szerkesztésében Nürnbergben kiadott Historischer Münz-Belustigung.

Ezüst denáriain és obulusain a magyar pólyákat és az Anjou liliomokat feltüntető cimerpaizs. Szent László alakja, apostoli kettős kereszt, nyílt korona. M. H vagy R betűk felett.¹⁾ A királynő garast nem veretett, vele a magyar garasverés egy időre megszakadt.

Zsigmond király (1386—1437) aranyainak előlapján a cimer paizs négy részre van osztva. Kétféle változatban ismerjük meg. Az egyikén a magyar pólyákkal a jobbra néző luxenburgi sas, a másikon a cseh oroszlán váltakoznak. Felirata: † SIGISMUNDI D G R VNGARIE. Hátlapján a szokásos szent László kép és felirat.

A királynak denár, obulus és quaring pénzein egyes és kettős keresztet, cimer paizsot csupán a magyar pólyákkal vagy kombinálva a luxenburgi sassal vagy a cseh oroszlánnal. Szent László alakja és nyitott korona foglalt helyet. Feliratuk: † MON. vagy MONET SIGISMUNDI † REGIS VNGARIE vagy hozzá még ETC., — ET D — ET DE.

Albert királynak (1437—1439) 2 féle arany pénze van. Az egyik, amelyen a magyar pólyákat a cseh oroszlánok váltják fel, teljesen megegyezik Zsigmond királynak cseh oroszlános veretével. A másik aranyának előlapján heraldikailag a cseh oroszlán, a morva sas, az osztrák pólya és a magyar pólyák foglalják el a négybe osztott cimerpaizsot. Felirata: † ALBERTVS D G R VNGARIE. Hátlapján Szent László szokásos alakja a szokásos körirattal szerepel.

Denár és obulus veretein a király mellképe egyes és kettős kereszt, egyesített és külön-külön feltüntetett és háromas, kihajlásokkal megtört, keretbe foglalt magyar, osztrák, cseh és morva cimer. Egyik denáriának hátlapján a magyar pólyás cimer látható. Felirata: † REGIS VNGARIE ET D — † MONETA ALBERTI.

Első Ulászló (1440—1444) királynak csak egy féle aranypénzt ismerjük. Előlapján a felnégyelt cimerpaizsban heraldikailag a lengyel sas, a magyar patriarchalis kettős kereszt a litván lovas és a magyar pólyák szerepelnek. Felirata:

† WLADISLAVS D G R VNGARIE. Hátlapján a Szent László képe és az érem körirata szokásos.

Denáriai és obulusai bár többnyire silány ezüstanyagból készültek, mégis magyar szemnek nagyon tetszenek, mert ezeken jelenik meg először a mai kis magyar címernek megfelelő koronás magyar címerpaizs. A paizsban majd jobb felé esnek a pólyák és balfelé a kereszt majd megfordított sorrendben. Pénzein mint önálló címer előfordul a lengyel sas, majd a litván lovas. Vannak pénzei háromszoros körívbe foglalt önálló magyar pólyás, lengyel sasos és litván lovas címerpaizssal. Egyik pénzen a keretben negyedik címerként szerepel az osztrák pólyát feltüntető paizs is. Találunk pénzein önálló kettős keresztet és csupán a magyar pólyákat feltüntető címerpaizsot és Szent László alakját. Néhány pénzen nyílt korona látható. Feliratai: † MONETA WLADISLAI DEI GRA * REGIS VNGARIE ET CETERA.

Első Ulászló királynak halála után *kormány köz* volt 1444—1446-ig. Az ezen időben vert denár és obulus pénzeknek előlapján a magyar pólyákat feltüntető címerpaizs, hátlapján az apostoli kettős kereszt. Felirata: † MONETA REGNI VNGARIE * DALMACIE CROACIE ETC.

Hunyadi János (1446—1453) kormányzósága alatt arany pénzt és denárt, valamint obulust veretett. Vannak olyan pénzei is, amelyen a kormányzó neve, más uralkodók neveivel egy pénzre veretett.

Arany pénzeinek két íaiát ismerjük. Az egyiknek az előlapján négy részre osztott címerpaizs az apostoli kettős keresztet, a magyar pólyákat a Hunyadi család hollóját és ismét a magyar pólyákat tünteti fel. A második fau aranypénze olyan, mint az előbb leírt, de azzal a különbséggel, hogy az ottani apostoli kettős kereszt helyét a cseh oroszlán tölti be. Feliratuk: † IOHANES D HWR VNGARIE GV. Hátlapjukon Szent László alakja és a szokott felirat látható.

Denár és obulus pénzein apostoli kettős kereszt magyar pólyákat feltüntető címerpaizs, egyes kereszt, melynek szegleteiben koronák, betűk, vagy keresztcsékek vannak, korona vagy a cseh oroszlán láthatók. Felírásuk: TEMPORE IO GVBER; † M REGNI VNGARIE. MONETA REGNI VNGARIE; TEMPORE IO GVBERNATOR.

Veretett a kormányzó denárt és obu-

lust a saját és *I. Ulászló* nevével. Előlapjukon az apostoli kettős kereszt háromas ívű talapzaton, amely talapzatban látja cikkiró a mostani cimerben szereplő hároms halmot (Tátra, Mátra, Fáttra), apostoli kettős keresztet horgas végekkel és a mai kis cimernek megfelelő elhelyezésű cimerpajzsot a magyar pályákkal és a kettős keresztel. Hátlapjukon a magyar pályák megkoronázva cimerpaizsban, a magyar pályákat feltüntető cimerpajzs és nyitott korona. Feliratuk: IOHANNES DE HVNIAD — † M WLADISLAI REGIS; C; IOHANNES D. HUNIA — † M WLADISLAI REG; IOHANNES... — WLADI....

A kormányzóknak V. László király nevével együtt szereplő pénzén a cseh országnak, a Hunyadiak hollója, a horgas végű apostoli kettős kereszt és a pályás kereszt magyar cimerpaizs látható. Feliratuk: † TEMPORE IO GVBERNATORI — MONETA LADISLAI DEI G; IOHANNI GVBER... † M LADISLAI R VNGARIE.

Hunyadi János kormányzóknak éppen egy mint Róbert Károly királynak van 2 pénze, amely szerb országi vonatkozású. Előlapjukon négyelt cimerpaizs az egyiken felváltva a Hunyadi holló és a cseh országnak kétszer-kétszer foglal helyet, míg a másikon az apostoli kereszt a pályás magyar cimer, a Hunyadi holló és ismételve a pályás magyar cimer szerepel. Feliratuk: † IOHANNES D HW R VNGARI. Hátlapjukon *Brankovics György* álló és a másikon trónon ülő alakja DESPO — GVRGS és a másikon DESPO — GVRA felirattal. Ezt a pénzt valószínűleg akkor verték, amikor a törökök behódolt Brankovics György és a törökverő hős Hunyadi János kibékültek.

V. *László király* (1453—1457) uralkodása alatt az érmészetben további fejlődést látnak. Nála találkoznak először az eddigi aranypénz u. n. arany forint, a ducat körülbelül 3 és fél gramjának megfelelő változásaival is. Ilyen volt a háromas arany forintja, amelynek egy példánya a volt Szent Péterváron lévő Eremitage gyűjteménynek egyik legértékesebb drága köve. A háromas arany előlapjának négy részre osztott pajzsán a cseh országnak, az osztrák pályára, a lengyel sas és a magyar pályák szerepelnek. Felirata: † LADISLAVS D G R VNGARIE. Hátlapja a szokásos Szent László képet és feliratot tünteti fel. Hat féle arany forintot ismerünk a királytól, amelynek az eddigi minta szerint készültek és abban különböznek egy-

mástól, hogy a négyre osztott cimerpajzsban milyen sorrend szerint van elhelyezve a magyar pályára, az apostoli kettős kereszt az osztrák pályára, a morva sas és a cseh országnak. Feliratuk: † LADISLAVS D G R VNGARIE. Hátlapjuk Szent László alakjával és a felirattal szakasas. Ismerünk e királytól egy a rendes aranyforint veretnél kisebb, a denár nagyságán van vert — de az aranypénz súlyának megfelelő aranyat. Előlapján a négyfelé osztott cimerpaizsban a cseh országnak, az osztrák pályára, a morva sas és a magyar pályák láthatók. Felirata: † MONETA LADISLAI DEI GRA. Hátlapján balra néző kiterjesztett szárnyú egy fejű sas, mellén az osztrák pályára. Körirata: † REGIS VNGARIE ET CETERA. Cikkiró ezen aranyat el nem fogadott próba veretnek tartja.

A király denár és obulus veretei is nagyon változatosak és heraldikailag fontosak. Megtaláljuk három féle veretén az apostoli kettős keresztet egész határozottsággal és nem csak sejtve, mint azt Hunyadi János kormányzó és I. Ulászló király nevét feltüntető pénzén észleltük. Egyes pénzein a kettős kereszt nem áll szabadon s nem a hároms halmából emelkedik ki, hanem egy nyitott koronából. Az árpádok királyoknál látnak már ilyen ábrázolást, de a vegyesházi királyok korából ezt tekinthetjük az elsőnek. Denár és obulus veretein előfordul a király és Szent László alakja, az egyszerű cimerpaizs, külön-külön a pályákkal és kettős keresztel. A kettőre osztott cimerpaizson a magyar pályák és az apostoli kettős kereszt négyfelé osztott cimerpaizs az aranyonál már jelzett címerek változatos elhelyezésével. A cimerpaizsok részben meg vannak koronázva. Legérdekesebb közöttük az a koronás cimerpaizs, mely négy részre van osztva és amelyen numizmatikai emlékeink között először fordul elő Dalmácia címere, de az előírt három-koronásleopárd fej helyett a pénzén csak egy és fél látható. A király pénzén találunk egyfejű sást mellén az osztrák pályával vagy a nélkül. Előfordul nála is keretben egy kettő, három és négy önálló paizs a magyar pályákkal az osztrák pályával, az apostoli kettős keresztel, a cseh országnak és a morva sassal. A pénzek feliratai: MON LADISLAI DEI — † G REGIS VNGARIE ET C; † LADISLAVS DEI GRA REX *; M. LADISLAI R VNGA. A denárok és obu-

lusok között számos ezüst silány példány fordul elő.

A legendás nevű *Hunyadi Mátyás* királyunk (1458—1490) pénzverésében is találunk újításokat és felújításokat. Nagyszámu aransoroztatában találunk egy kettős arany forintot, amelyet a keszthelyi gróf Festetich gyűjtemény őriz. Előlapján négy részre osztott cimierpaizs heraldisce a magyar kettős kereszt, a Hunyadiak oroszlánja az ugynevezett beszercei oroszlán⁽²⁾ Dalmácia cimere a három koronás leopárd és a magyar pólyák. A négybe osztott cimierpaizs a Hunyadi család gyűrűs hollójával. Felirata: † MONE TA MATHIE REGIS VNGARI. Hátlapján Szűz Mária ül jobb karján a Gvermekkel. Körirata: PATRONA VNGARIE.

A király arany forintjai tulajdon képen két főcsoportba oszthatók. Az első csoportba soroljuk azokat az aranyakat, amelyek elődjei mintájára készültek. Az előlapon a négybe osztott cimierpaizs a magyar pólyákat a Hunyadinak gyűrűs hollóját, a beszercei és a cseh oroszlánt valamint a morva sást felváltva tüntetik fel. Felirataik: † MATHIAS D G R VNGARIE és MŌ TA (igy!) MATIE D G R VNGARIE. Hátlapjukon Szent László szokott alakja a rendes körirattal.

Megjegyzendő, hogy I. Mátyás ezen úgy nevezett hollós aranyainak, az egész világon nagy varázs erőt tulajdonítottak, amelyről a régi külföldi orvosi és érmészeti irodalom hosszadalmasan megemlékszik. Nagyon hatásos segítő volt az a gyermeket váró anyának, ha a megszületett gyermek betegskedett, úgy ezen aranyról lemetezett kis darabka az egészséget visszaadta.

Van Mátyásnak egy nagy jelentőségű újítása is az aranyforintok terén, mert ő hozta be az arany előlapjára a cimierpaizs helyébe Magyarország védőjének Boldogságos Szűz Máriának képét trónon ülve, karján a kisdéd Jézussal. Ez a Madonnás kép is állandósult a magyar arany forintokon és utat talált az ezüst pénzekre és utóbb a rézpénzekre is.

Az arany forintok előlapján a különböző díszítésű trónuson ülő koronás vagy fátyolos fejű Szűzanya jobb, de kivételesen bal karján a gyermek Üdvözítővel, kinek feje körül néha dicsfény koszorút ábrázolt az éremverő művész. Mária alatt Hunyadi hollója. Köriratuk: MATHIAS D G R VNGARIE és ennek a változatai.

Hátlapjukon Szent László alakja a szokásos ábrázolásban és köriratban foglal helyet.

Ezt a pénzt is a középkor végi és az újkori orvosi és érmészeti irodalom varázserejűnek hirdette. Jó és gyógyuló hatásnak tartották és még mai napig is tartja a nép sárgaság ellen. Sikk író tud arról, hogy a mai művelt vallásos körökben is használják ezen aranyat sárgaság esetén a beteg meztelen testére helyezve azt. Ha valaki, aki hitetlen, megjegyzi, hogy mire való ez a babona, a válasz az, hogy a pénzen lévő Üdvözítő, Mária és Szent László oltalmára bizzák a beteget, amikor testét ezen mennybéliel képével ellátott arannyal hozzák érintkezésbe.

Királyunknak egyik újítása az is, hogy obulusok alakjára negyed arany forintokat veretett. Előlapján a négyre osztott cimierpaizs az apostoli kettős kereszttel, a Hunyadiaknak beszercei oroszlánja a dalmát párdüfökkal (de csak kettővel) és a magyar pólyákkal látható. A nagy cimierpaizs közepén kis cimierpaizs van a Hunyadi hollós cimerrrel. Felirata nincs. Hátlapjukon az egyiken Mária koronával és dicsfényvel van feltüntetve kis Gvermekét jobbán tartja, míg a másik a Madonnát fátyollal van ábrázolva, amint a kis Jézust balján tartja.

Hunyadi Mátyás királyunk folytatta a Róbert Károly által behozott és Nagy Lajos után megszűnt garas verését. Garasainak előlapján négyre osztott cimierpaizson az apostoli kettős kereszt a Hunyadiak beszercei oroszlánja, a dalmát leopárd fő, a magyar pólyák és a cimier közepén kis cimierpaizsban a hollós cimier. Feliratuk: † MONE TA MATHIE REGIS VNGARIE vagy ennek változatai. Hátlapjukon az Istenanya dicsfényvel, fátyollal vagy koronával ül jobbán a Kisdéddel. Feliratuk: PATRONA — HVNGARIE vagy ennek változatai.

Denár és obulus pénzei eleinte nagyon ezüst-silányak. Képei: egyszerű és apostoli kettős keresztek horgas végekkel vagy nyílt koronából kiemelkedve. Cimierpaizsok egyszerűek a magyar pólyákkal a Hunyadiak hollójával kettészelve az apostoli kettős kereszt, a Hunyadiak beszercei és a cseh oroszlánnal valamint a Hunyadiak hollójával a magyar pólyák és nyílt koronával. Jobb ezüsből készült denárok és obulusok előlapján a négy felé osztott cimierpaizs az apostoli kettős ke-

reszttel, a Hunyadiak beszercei oroszlánjával, a dalmáciai leopárd fejekkel és a magyar pólyákkal. A címer közepén kis pajzson a Hunyadiak hollója van és egy pénzen a cseh oroszlán. Felirata: M. MATIHIE R VNGARIE; MONETA MATHIE R VNGARIE vagy változásai. Hátlapjukon a Boldogságos szűz dicsfényvel, fátyollal vagy koronával a gyermek Jézust többnyire a jobb, de kivételesen a bal karon tartja. Köriratuk: PATRONA — VNGARIE vagy változatai. A királynak három féle obulusán az előlapi címer megegyezik a denár címerével, felirat nélkül. Hátlapjukon Mária dicsőrével és fátyollal, jobbján, míg a harmadikon balján tartja az Üdvözítőt.

Térjünk át most *II. Ulászló* (1490-1516) királyunk érmészetére, amelyben szintén fejlődést tapasztalunk. Nála találkozunk először az ötszörös arannyal, melynek eddig ismert egyetlen példány a bécsi Hofmuseumban volt. Előlapján négybe osztott címerpajzs az apostoli kettős kereszt, a cseh oroszlán, a dalmáciai három koronás-leopárd fő és a magyar pólyák láthatók, míg a közepén pajzsnélküli lengyel sas. Felirata: M. WLADISLAI : D : G : R : VNGARIE. Hátlapján a koronás Istenanya trónon ülve jobbján tartja a dicsőfény-koszorú Kisdédet. Körirata: PATRONA — HVN GARIE *

Kettős aranyforintjának előlapján a trónon ülő koronás és dicsőfényes Mária kis Jézust jobbján tartja. A Madonna alatt kiterjesztett szárnyú kis lengyel sas foglal helyet, éppen úgy, mint előjődnél a Hunyadi holló. Hátlapján Szent László szokott képe körirattal.

Egyes arany forintjai nagyszámu szép sorozatának típusa megegyezik a kettős aranyforintéval, de azzal, hogy ezeken a Madonna nyitott vagy csukott koronával van ellátva és csak ritkán van ezek körül dicsőfény. A trónus, amelyen ül, nagyon izléses és változatos. A Kisdéd állandóan az Anyja jobb karján van és nagyon ritkán dicsőfény koszorús. Mária alatt többnyire pajzsnélküli lengyel sas, néha pedig e helyett pajzsban lévő sas vagy cseh oroszlán. Egyes aranyainak némelyikén egy új ábrázolást látunk, amely azután hosszú századokig megmarad utódainál. Ez az, hogy a Madonnás kép fél holdból emelkedik ki. Köriratuk: WLADISLAVS R VNGARIE vagy változatai.

Most a hátlapra kell különösen figyelni. A király uralkodásának idején pénzelt

évszám nélkül vezette és ez időben arany pénzeinek hátlapján a már gyakorlatba ment Szent László képe és a régi körirat szerepel. A király vezette be az évszámmal ellátott pénzek sorát, mely megszakítás nélkül napjainkig fennmaradt. Ezen év számot az aranyforintokon a hátlapra helyezte és így annak felirata: S LADISLAVS REX és a pénz vezérének éve. 1503. év a legrégibb.

Egyes arany súlyu pénzek között volt egy, a bécsi Hofmuseumban, amely teljesen a denár mintájára veretett. Előlapján a négyrésze osztott címerpajzs az apostoli kettős kereszt, a cseh oroszlán, a dalmáciai leopárd fejek, de nem három, hanem csak kettő, a magyar pólyák és a címer közepén kis pajzsban lévő lengyel sas. Körirata: WLADISLAI R VNGARIE 1506. Hátlapján koronás Mária trónon ül jobbján Jézuskával. Felirata: PATRONA — VNGARIE;

A király aranyai között szerepel két drb ¼ arany forint is. Az egyiknek, mely denár alakban szerepel, előlapján lévő címer képé teljesen megegyezik az előbb leíráttal. Körirata: M WLADISLAI R VNGARIE. Hátlapjának a képe is azonos a fent leírt pénzzel, de körirata: PATRONA — VNGARIE. A másik obulus alakú. Előlapján a fenti címerpajzs látható körirat nélkül. Hátlapján félholdon az Istenanya koronás és dicsőfény koszorús képe, jobb karján a dicsőfényes Jézuska kékével.

Garasainak előlapján előző vereteivel megegyező címerpajzs, melynek közepén címerpajzs nélküli lengyel sas, címerpajzsos lengyel sas és ugyanilyen cseh oroszlán látható. Köriratuk: M WLADISLAI REGIS VNGARIE vagy ennek változatai. Hátlapjukon trónon ülő koronás Mária jobb karján Jézussal. Van közöttük igen vastag, úgynevezett piéfort veret. Körirata: PATRONA HVNGARIE és ennek változatai.

Denárjai részben évszám nélküliek, részben évszámmal ellátottak. Valamennyinek előlapja és hátlapja teljesen megegyezik a fent felsorolt garasokéval. Az évszámmal ellátott denároknál az évszám az előlapon van a körirat után. Van közöttük piéfort veret is.

Az obulusok elő és hátlapja teljesen megegyezik a denáréval, de nélkülözik mindkét oldalon a köriratot.

Itt *II. Ulászló* pénzeinek leírása után volt szándékunkban megemlékezni az úgynevezett verdejegyekről. Már a vegyes

házból származó királyok korának kezdetén találkozunk a pénzekre vert kis képekkel (korona, lilium, szerezsen fő, különböző állapotban vagy a nélkül és számos más) és különböző betűkkel, amelyek a szöveggel nincsenek összefüggésben és többnyire az éremkép két oldalán foglalnak helyet. Azt tartjuk, hogy többnyire az éremkép heraldice jobb oldalán lévő betű a verde helyet így pl. B = Budát, = V = Nagyváradot, W = Visegrádot jelentik. Az ellenkező irányban fekvő jel többnyire a pénzverő mester kamargróf keresztnevének kezdő betűit vagy címerét tünteti fel. Sainos, ezek megfigyélésével érmészeink nem foglalkoztak még elég buzgalommal, Rupp mintegy száz évvel ezelőtt megkísérelte a verdejelek megfigyélését, de kevés kivétellel minden esetben azt kellett írnia: »tán» vagy »talán«, »bizonyost nem tudunk« »ielen rész kétes«, »bizonytalan jelzés.«

A II. Ulászló pénzén lévő egyes verdejeleket már teljes bizonyossággal meg lehet állapítani így: K—N, vagy K—H betűk Körmőc—H(ans) Thurzót jelentik. Tudjuk, hogy Thurzó János 1503—1508-ig Körmőcön kamara ispán volt. Tisztában 1508-ban fia György követte és a pénzekre K—G betűket vezetett, amely két betű »Körmőc—Georgius« rövidítése. Györgyöt hivatalában Elek követte, aki a fenhatósága alatt vert pénzekre K—A betűket, vagyis Körmőc—Alexius szavak kezdőbetűit vetette.

A királynak próbavereteiről forgalomba nem jutott pénzről e cikk keretein belül nem célunk ismertetést közzé tenni.

A szomorú végű II. Lajos királyunk (1516—1526) pénzverése mindenben követi az atya és elődje által kiadott utat.

Arany forintjai között előfordul háromas és kettős sulyban vert. Mindkettőnek előlapján félholdon ülő koronás Mária jobb karján a Kisdéddel. Alatta kis paizsban a lengyel sas. Körirata: LVDOVICI D G — R VNGARIE. Hátlapiukon Szent László képe, mint elődeinél. Körirata S. LADISLAUS — REX 1519.

Egyes aranyforintjain Mária trónon vagy félholdon ül koronás és néha e körül dícsényes fejfel. Többnyire jobb, de ritkán bal karján tartja a kis Jézust. Alatta a lengyel sas többnyire paizson és csak ritkán paizs nélkül. Felirata: LVDOVICVS D G R VNGARIE vagy ennek változata. Hátlapiuk, mint a háromas és kettős aranyké. Mindegyik aranya hátlapján a körirat után évszám.

Garasainak előlapján a Boldogságos Szűz fátyollal, a Kisdéddel jobbján tartja. Körirata megegyezik az aranyokéival.

Hátlapján a kettő osztott címerpaizs a hármashalmon álló apostoli kettős keresztrel és a magyar pólyákkal. Körirata: MONETA NOVA ANNO DOMINE és az évszám.

Voltak a királynak többszörös tallér, egyes tallér, garas és denár nagyságban aranyból és ezüsből készült próba veretei, de ezeket, mint leírásunk tervbe vett tartamát meghaladó darabokat, tüzetesen nem ismertettük. (C. N. H. II. 300—304.) Nem ismertettük ez okból a számos emlékérmét sem, amelyek úgy szólván mind a király halála után verettek vagy öntettek. Ezeket az emlékérmeket már Réthy sem vette fel a C. N. H. II-be, de Rupp; Magyarország Pénzei művében 564. 568. 569. 572. 573. 574. 580. 581. 586. 589. 593. 594 és 613 szám alatt ismerteti.

II. Lajos denárjai egyikének előlapján négybe osztott címerpaizs a cseh országnal, dalmáciai leopárdfővel, lengyel sassal és a magyar pólyákkal. Körirata: LVDOVICVS R VNGARIE és az évszám. Hátlapján az apostoli kereszt hármashalmon. Körirata: MONETA NOVA VNGARIE.

A fent leírt denár nagyon ritka. Egy másik azonban szerfelett gyakori. Ennek előlapján a négybe osztott címerpaizs az apostoli kettős keresztrel a cseh országnal a dalmát leopárd fővel és a magyar pólyákkal. Közepén paizsban a lengyel sas. Körirata: LVDOVICVS R VNGARIE és ennek változásai az évszámmal. Hátlapján koronás Mária jobbjában Jézussal. Körirata: PATRONA VNGARIE vagy ennek változatai. Picifort példány is van közöttük.

A királynak egy ritkább fajtája érme a fentivel mindenben megegyezik csak a Madonna alatt kis paizsban a Zrínyi-címere a két sas szárny. Ezeket a pénzeket királyi engedéllyel a Zrínyi-család Kőszörcsén verette.

II. Lajosnak fent leírt denáriai 8 latos finomságú ezüsből verettek 1521-ig. Az ország szomorú állapotával rosszabodott ezután az ezüst pénz finomsága is és 4 latosra esett. Ez volt az úgy nevezett új pénz. Ennek előlapján a négybe osztott címerpaizs az apostoli kettős keresztrel a cseh országnal, a dalmát leopárdfővel és a magyar pólyákkal, közepén egy kis paizsban a lengyel sas. Az egyiknél a cí-

mer felett egybefüggően a másíknál a pajzs két oldalán és afelett megszakított az évszám. Hátlapijukon fátyolos vagy koronás Istenanya jobb karián Jézussal. E pénzeknek sem előlapi, sem hátlapi feliratuk nincs

Ezek a pénzek rövid használat után az ezüst színüket teljesen elvesztették és így azt az eladók nem akarták áruikért elfogadni és ezért a király elhatározta, hogy újból visszaállítja a 8 latos finomságu denárt. Ez meg is történt 1525-ben az új pénzt megelőző régi denár mintájára. Tudjuk, hogy II. Lajos a mohácsi vész alkalmával életét veszítette és ezért érdekes az, hogy még 1527. évszámmal ellátott denárok is előfordulnak, még pedig elég gyakran a király nevével.

A denárok között előfordulnak piéfort darabok és úgy nevezett csegeben példány is, mely alatt az érmészetben, szögletes és nem kerek lapra vert érem bélveget értünk.

A király obulusainak előlapián négybe osztott cimerpajzsot látunk, melyen az apostoli kettős keresztet, a magyar pólyát, cseh oroszlánt, dalmáciai leopárdfőket és a lengyel sasfelváltva, vagy az utóbbit kis pajzsban a nagy pajzsban láthatjuk. Hátlapijukon a Madonna mellképe koronás és dicsfény körös feiell a kis Jézust jobbkaron tartja. Van egy obulusa a királynak, amelyen Mária fátyolos fővel balián tartja a kis Jézust, kinek feie körül három csillag van dicsfény gyanánt.

A pénzein lévő verde jelek nagyon változatosak. Megoldottak: K—G = Körmöc—Thurzo György; K—A = Körmöc—Elek (Alexius); K—B = Körmöc—Böheim Bernát; L—B, L—K, L—N, L—H, L—P, L—C L—W = Ladilaus vagy Ludovicus Buda, Körmöc, Nagy-Bánya, Nagyszeben (Hermannstadt), Pécs, Kassa és Wisegrád. Van számos más verdejegy is, amelynek megfejtése bizonytalanabb és ezért itt nem tárgyaljuk.

Megnemértés, uralomra vágvas, árulás, hősi halál, vagy gyilkosság? nem tudjuk nem is tartozik ránk, hogy ezt tudassuk. Egyszerűen meg kell állapítanunk, hogy II. Lajost a magyar részekén *Zápolya János* követte. (1526—1538) Aranyai közül az első az érmészetben, a tiz arany súlyú dukát, melynek előlapián a koronás Istenanya anva félholdon, Jézuskát jobbján tartja. Mária alatt kis pajzsban a Zápolyák farkasa. Kőirata: IOANNES D G R HVNGARIE. Hátlapiján:

Szent László szokott alakban és kőirattal; 1540. évszámmal.

A királynak van egy három arany forint súlyú dukát verete, mely teljesen eltér elődei pénztechnikájától. Előlapián a koronázott királyi mellkép balra tekint. Kőirata: IOANNES REX VNGARIE. Hátlapián hármas halomból kiemelkedő balra néző farkas apostoli kettős keresztet tart. Mögötte kis pajzs, amelyen a magyar pólyák vannak feltüntetve. Kőirata: DEXTERA DEI FACIT VIRTUTEM.

Az egyes arany a kép és felirat tekintetében megegyezik a tizes arany forinttal. Mária képe alatt a kis pajzsban a Zápolya farkas vagy Martinuzzi György kincstártó családi cimere az ágaskodó egyszaru látható.

A király második fajtájú arany forintjának előlapián a négyre osztott koronás cimerpajzs, amelyen az apostoli kettős kereszt és a magyar pólyás cimer váltakoznak. A nagy pajzs közepén kisebb, de szintén négyre szelt kis pajzs van helyezve, melyen a farkas és az egyszaru felváltva foglalnak helyet. Feliratuk: IOANNES DEI G REX HVNGARIE és ennek változatai.

A fent leírt előlappal kétféle hátlapu aranyforintot találunk.

Az egyiknek hátlapiján a koronás Szűz holdon ül, Jézuskát jobbján tartja, alatta kis pajzsban a Zápolya farkas. Kőirata: PATRONA HVNGARIE és évszám. A másíknak hátlapiján Szent László a szokott alakban és kőirattal és ezután az évszámmal.

Érdekes még egy denár nagyságban vert arany forint. Előlapián négybe osztott pajzs, melyben az apostoli kereszt, a magyar pólyás cimer, a dalmát leopárd fők és ismét magyar pólyás cimer láthatók. A nagy pajzsban lévő kis pajzsban Zápolya farkasa. Kőirata: IOANNES D G R VNGAR 1530. Hátlapiján a koronás Istenanya jobbján a Kiseddel. Kőirata: PATRONA VNGARIE.

A negyed arany forint az obulushoz hasonló. Előlapián négy részre osztott cimerpajzs az apostoli keresztrel a dalmát leopárd főkkel, a Zápolya farkassal és a magyar pólyákkal. Hátlapián dicsfényes Mária, Jézust a jobb karián tartja. Kőirata nincs.

A király garasának előlapián a fátyolos Szűz a Gyermekeket jobbján tartja. Felirata: IOHANNES D G R VNGARIE. Hátlapián négyre osztott cimerpajzs, az apostoli kettős kereszt, a magyar pólyás ci-

mer; dalmát leopárdok és ismét a magyar pólyák vannak feltüntetve. Ezen nagyobb cimerepaizs közepére egy kis paizs van illesztve a Zápolya farkassal. Körirata: MONETA NOVA ANNO DOMINI és az évszám. Van piéfort is. Denárjai igen változatosak. Valamennyi előlapján különböző alakú négybe osztott cimerepaizs van, továbbá az apostoli kettős kereszt, a magyar pólyás cimere, a dalmát leopárd fők, oroszlan és a Zápolya farkasa különböző csoportosítással foglal helyet. E nagyobb paizs közepén többnyire kisebb paizs van illesztve. Leginkább a Zápolya farkassal, de ritkán a lengyel sassal. A cimerepaizson az egyik denárfaíján nyílt korona van. Körirata: IOANNES D G R VNGARIE vagy ennek változatai évszámmal. Hátlapjukon koronás és ritkán dicsfényes Mária, aki Jézust a jobbán tartja. Néha az Istenanya képe alatt a kis paizs ketté van osztva, alul koronás fő, felül kereszt. Feliratuk: PATRONA VNGARIE. Előfordulnak piéfort veretek is.

A király obulus pénzecskéin négy részre osztott cimerepaizs az apostoli kettős keresztrel, a dalmát leopárd fővel és ismét a magyar pólyákkal cimerezve. E nagyobb paizsok közepén kisebb paizs van a Zápolya farkasával. Hátlapján félhold koronás és dicsfényes Mária, jobbáiban a Kiséddel. Körirata nincs. Előfordulnak az előlapon évszámmal, vagy évszám nélküli példányok.

Ezzel nagy vonásokban ismertettük a magyar vegyesházi királyok magyar pénzverését. Láttuk a pénzeken a kornak igényeit és művészeti megvilágozásait, de permutáló hajlamát is. Mégis igen kedves lesz ez a numizmata számára, mert a magyar pénzverésnek ugyyszólván alapját adta.

Dr. Frey Imre

1) Ezen pénzekből egy edénykébe rejtett tömeget szerzett meg és dolgozott fel Baz'et István zombori városi főmérnök.

2) Mátyás király pénzein kétféle oroszlan fordul elő, a családi cimert alkotó besztecei oroszlan, mely koronát tart az első lábával és rendszeren egy farku és a cseh oroszlan melynek fején van a korona és kétfarku.

B A J A

itt ülök most az esti lámpafényben.
Magányosan. Csak emléked van itt:
Pár görbe utca, régi ház . . . a tér benn
S nyugat felől a Sugovica-híd.
Ahogy alatta, ezüstszerű mélyben.
Fürostteti a hold sugarait.
S a víz színén, mint egy titokzatos lány.
A csend uszik s pár piros felhőfoszlány.

Nem is tudom, miért kíséretet árnva
Az évek útján, távolokon át?
Hogy borod ittam s kerestem néhány vad
Éjed gözéiben a magam nyomát.
Mely elveszett, míg jártam a pogány had
Négy éves poklán, vergődő nomád,
Ez köt talán? hajsza emléke? mámor,
Ahogy kizeng az édes éjszakából?

Vagy — ah, ki tudná, mi az, ami köt még?
Milyen mélységből illet a varázs?
A lélek melyik síkián reng a ködkép,
Mely téged árul s belőled a száz
Szín s hang közül a színt, amely örökszép,
A hangot, amely kövedig aláz.
S én mint az ájult, halk bűvöletükben
Idézlek egyre s mondlak mind sürűbben.

II.

A Lámpa-utca . . . ismered a házat?
A sarkot őrzi, száz éve talán.
Négy fala roskad, töri az alázat.
S páltott sötétség néz ki ablakán.
Ismersz különbet te is nála, százat:
Van hűt köztük, gégős, sarlatán.
Ez irigy, annak tenger a szeszélve . . .
Ahány az ember, a ház annyi féle.

Az enyém? Ó, nem szöktetik az égig
Kuszált lejtét üres káprázatok.
Ugy áll, mint aki bölcselkedik. érik,
És tudja, nincs itt vigasságra ok.
Ha nap süt rá, egykedvűen állja végig,
S nem ittasul meg, ha a hold ragyog,
Csak áll, öregszik s halkán, észrevétlen
Hordozza terhét fényben és sötétben.

És nem mond semmit abból, ami bent ül
A falai közt: emlék és titok.
Ül rejtve most, de mint a hárfa, zendül
És susog, mint a hulló kártyák.
Ha, fáradt vándor, messze idegenből
Az esti csöndben néha rányitok.
És emlékek közt, száz titokra lesben,
Magamat hallom a mozduló neszen.

Hódsághy Béla

Színház

Kilencvenéves a szabadkai színház

A világsíri fegyverletétel után szomorú napokra ébredt Magyarország népe. Elkövetkezett a megtorlás korszaka. A magyarnak mindig az volt a bűne, hogy a szabadsághoz akarta és ragaszkodott a szabadsághoz, ameyet a honfoglaló ősök hoztak magukkal, mint valami szent ereklyét Ázsia szabad pusztáiról. A magyar nemzet szenvedett, harcolt, küzdött és pillanatnyilag az orosz tulerő vasszorításában, a kifürkészhetetlen végzetnek gonosz játékában térdre hullott. Jöttek a keserű napok, de érezte, hogy így nem maradhat, fel kell támadnia, ui erővel kell kezdenie az életet, mert vele van az igazság, amely csak egy lehet: az örök szabadságnak igazsága. És a Bach-korszak igáiban nyögő magyar nép megértette, hogy csakis egységes erővel lehet a sötétség és elnyomatás korszakát átvészalni és megértette, hogy ennek érdekében a nemzeti nyelvet és kultúrát kell erősítenie. Ez pedig csak úgy volt lehetséges, hogyha a német színészek előnyére erősen háttérbe szorított magyar színészetet felkarolják, megerősítik, támogatják. Ebben aztán egységes lett a magyar nemzet. Országszerte megindult a szervezkedés a magyar színészet megsegítésére, felelesztésére. A legjelentősebb városok vezetői egymás után hozták meg határozataikat, melyekben kimondták, hogy a magyar szónak, a magyar művelődésnek otthont kell emelni és egymásután érkeztek az örvendés hírek a színházépítések terveiről. Büszkeséggel állapíthatjuk meg, hogy Szabadka város polgársága volt az első ebben az országban, amely az elnyomatás éveitől ott emelt a nemzeti nyelvnek és pályázatát hirdetett a »Szálloda a Pest város-hoz« nevével épület mellett felépítendő színház terveinek elkészítésére. Ez rövidesen meg is történt és hamarosan megkezdődtek az építési munkálatok. A megtartott árlejtésen az épület felépítését a városi tanács Skultéty János építőmesterre bízta, míg a színház és a nézőtér berendezésének elkészítésére meghívták Telepy Györgyöt, a híres színész-iparművészt, aki ebben a szakmában kora egyik legkénzettebb szak-

embere volt. Telepy a munkálatok alatt annyira megszerette városunkat, hogy a színház megnyitásakor ide is szerződött és továbbra is itt működött mint színész és díszletfestő.

Az új színház 1854-ben teljesen elkészült és annak első igazgatója *Latabár* Endre, Latabár Árpád és Kálmán jelenlegi neves pesti komikusok dédapia volt. Latabár a színházat 1854 december 16-án nyitotta meg nagy ünneplések mellett. Először előadásul a »Két Barcsav« című darab került színre. »Csupa lakoma, csupa áldomás, örök vígság, baráti szeretet és lelkesedés között« folyt le a színház megnyitása, írja Molnár György a ieles színész emlékiratában. A színház és színészek a társadalmi élet központjai lettek. A színház pártolásában főleg a szabadkai hölgyek jártak elő jó példával, míg az urak a sokszor késő reggeli órákig tartó mulatozásokban ismerték meg a jóhangu és főleg »jó torku« színészeket.

Most már Szabadkán állandó otthona volt a színészetnek és ettől az időtől fogva városunk elsőrangú állomásai közé tartozott a magyar színészetnek. Latabár távozása után *Havi Mihály* lett a színház igazgatója, majd ő utána *Sipos* Ferenc társulata vendégszerepelt itt. Sipos társulatában bontogatta nyárvait a sokatigérről teltségű kis *Köles* Luiza, akiből később *Blaha* Luiza néven országosan ünnepelt művész nő lett. Ha színházunknak nem volna semmi más érdeme, mint az, hogy a mi színházunkon lépett fel először a »nemzet csalogánya«, akinek aikáról itt hangzottak fel először a szebbnél szebb magyar dalok, ha semmi más érdeme nem volna, már csak ezért is érdemes volt ott-hont emelni a magyar színészetnek.

De itt léptek fel a régi színészvilágnak nagynevű képviselői: Bercsényi Béla, E. Kovács Gyula, a nagy tragikus, Felek, Felekiné Munkácsy Flóra, Hegyi Aranka, aki egyik ismert szabadkai család férfitagjához ment nőül, Prielle Cornélia, Pálmay Ilka, Jászay Mari a magyar színészek nagyasszonya, a neves tragika és még számosan a nagynevű művészek és

művészek közül. Az ő lebilincselő erejű művészetük ejtette rabul a város fiatalságát, amely rajongó szeretettel vette körül a színészeket és rajtuk keresztül ismerte és szerette meg a magyar irodalom jeles alkotásait. De nemcsak a város magyar lakossága volt lelkes híve a magyar színészeknek, hanem a bunyevácok is szeretettel karolták fel a színházat. Az előadásokat nagyszámban látogatták és a színészeket pártolták. Bizony nagyon sok bunyevác családnál töltötte be a »dolozsáj« szerepét Karácsonykor magyar színész. És a színészek is megszerették ezt a várost, átérezték hivatásukat és megértették a magyar színészet jelentőségét és hivatását a nemzetiséglakta Szabadkán. Ők játszva tanítottak és — tanítva játszottak. Áldozatkészen dolgoztak és fáradoztak a mi legnagyobb kincsünkért: a nemzeti nyelvért, amely mindig és minden csapás között mentsvára volt a magyarságnak.

A kiegyezés után nagyobb eredménnyel intézett újabb rohamot a magyar színészet a német ellen, és egyre több és több városból szorítia ki a német színészeket, akik kénytelenek visszavonulni. Kétségtelen, hogy nemcsak az elnémetesített fővárosnak, hanem a végeken levő idegen lakosságu városoknak megmagyarosításában hervasztóan érdeme van az erősödő színészetnek.

A szabadkai színházban mindjobban megszerették a színészeket és a látogatottság emelkedése folytán lehetővé vált, hogy az igazgatók mindig jobb erővel térjenek vissza és műsoruk színvonalát emelhessék. Rakodczay Pál igazgató volt egyike azoknak az igazgatóknak, aki, mint a Shakespeare kultusz apostola, magas színvonalra emelte színházunkat. Ő rendezte Szabadkán az első Shakespeare ciklust, amely számára nem jelentett ugyan üzleti vállalkozást, de feladatának tekintette az irodalom művelését és erős volt a hite a színészet nemzeti hivatásában. Meg kell említeni *Krecsányi* Ignácot is, aki évtizedeken át leginkább a magyar égvárvákban működött és sok idegenajku magyart tett szívben és szóban magyarrá. Sikereit főleg nagyszerűen összeállított műsorának köszönhetette és annak, hogy az igazgatást nemcsak szenvedélynek tekintette.

Ditrői Mór, a még ma is élő, nagynevű rendező is volt rövid ideig a szabadkai színház igazgatója és az ő vezetése alatt is emelkedő tendenciát mutatott a szabad-

kai színház színvonala. Mint érdekességet kell megemlíteni, hogy az 1872/73-as színházi szezonban a város saját kezelésébe vette a színházat és annak vezetését, igazgatását *Frankl* István, a »színügvegylet« elnöke vállalta. Mellette, mint művészeti vezető *Bercsényi* Béla, a jeles színművész buzgólkodott, akit 1873-tól a budapesti Nemzeti Színház szerződtetett. Ennek a társulatnak nevesebb tagjai voltak: Ajtai Károly, Bács Károly, szerelmes színész, Földényi Béla társalgási színész, később Nemzeti színházi tag, Hetényi Antónia a jeles operett énekesnő.

A hosszú évek során a szabadkai színházat sokan keresték fel a jeles fővárosi művészek közül. Több ízben vendég szerepelt itt *E. Kovács Gyula*, a Kolozsvári Nemzeti Színház nagynevű művésze, akinek a színészet ünnepi áldozat volt a művészet oltárán. Ugy halt meg, mint nagynevű elődje, *Egressy Gábor*: szavalás közben. A fejéregyházi síkon tartott Petőfi emlékünnepeken versmondás közben érte a halál. *E. Kovács Gyulát* baráti kapcsolatok is kötötték Szabadkához. Legjobb barátja *Dr. Demidor Imre* ügyvéd, aki szintén színész volt, csak később tett ügyvédi vizsgát és telepedett le városunkban.

Szívesen látott vendég volt *Jászai Mari*, a nagynevű hölgnő, akinek művészete a magyar tragikai színjátszás legmagasabb csúcsát jelentette. Vendéglátékát mindenkor ünnepi estévé avatta a műpártoló közönség.

Az újabb időkben *Pesti—Ihász Lajos*, *Krémer Sándor*, *Dr. Farkas Ferenc* majd *Nádasy József* igazgatták a szabadkai színházat.

A szépen fejlődő szabadkai színjátszás leggyászosabb napja volt 1915 március 23-ika, mert ezen a napon tűz ütött ki a színház erkélyén és a színház, amelynek teljes belső váza fából volt felépítve — leégett. Ott veszett a színigazgató teljes felszerelése, ott égett a színészek ruhája. . . . De mindezeket felül a háború közepén hetven magyar színész maradt kenyér nélkül. Hetven magyar színész állt könnyes szemmel az üszkös romok előtt. Így lettek hajléktalanok a világháború első évében Thália papjai és papnői. *Nádasy* igazgató azonban átlátta a helyzetet és az ő agilitásának volt köszönhető, hogy még ugyanezen év október havában ismét megnyílt a szabadkai színház. A Pest számloda emeleti báltermében kapott hajlékot a színház. Itt játszották a színészek a gyá-

szesemlékű összeomlásig és itt találtak hüllőkre a szerb színészek is akik meglátogatták a Szabadkából lett Szuboticát.

A határok megváltozása után a szerb hatóságok első teendője volt a magyar nyelvű előadások beszüntetése és a magyar színészek eltávolítása. A színház helyiségei szerb színészek szavaitól volt hangos, akik hosszabb-rövidebb időre keresték fel Szabadkát. A város szerb vezetősége kényelmesebb és megfelelőbb otthont óhajtott nyújtani a szerb színészetnek és 1926-ban újjáépítette a leégett színházat. A dűldező falakat megerősítették, újra berendezték és hamarosan megnyílt az új színház, ahonnan azonban száműzték a magyar szót, a magyar dalt . . . Így volt ez 1941-ig. A felszabadulás után Szabó H. Márton, jelenleg huszti színházigazgató, a *Népkör* színházának volt rendezője vette kezébe a magyar színjátszás ügyét és a katonai hatóságoktól nyert engedély alapján néhány színészt hozott Szabadkára hogy régi vágyát elérve a »nagy színház-

ban« magyarul előadásokat rendezhessen. Megnyitónak a »Tokaii aszu« című magyartárgyu operettet tűzte műsorra, amelynek főszerepére a magyar színészet egyik büszkeségét: Fedák Sárít hívta meg és aki örömmel vállalta a szép feladatot, hogy 23 évi száműzetés után ő szólaltassa meg először a magyar dalt a szabadkai színpadon és magyar ruhában köszöntse Szabadka ünneplő közönségét . . . Ünnepe volt. Magyar ünnep. A zsufolásig megtelt színházban együtt ünnepezt Szabadka apraja-nagyja, együtt nevettek és együtt sírtak a színészekkel. És azóta is magyar színészek hüllője a régi hüllők és magyar színészek alkáról cseng a magyar szó. . .

A Színészakadémiát ezután Kardoss Géza szegedi igazgató társulatát küldte Szabadkára, majd az újonnan alakult városi közigazgatási hatóság Kőszegi Gézával kötött három éves szerződést és azóta az ő társulata működik a kilencvenéves szabadkai színházban . . .

Garay Béla

Képzőművészet

Id. Éber Sándor festőművész

Az alakuló bajai múzeumi képgyűjteményén kívül a festőművészet maradványai és gazdag értékei két bajai magánházban csodálhatók meg az idegen. Az egyik képanyag hagyatéka. Nagy István csodálatos erejű székelyszármazású festőművész pompás képeinek megmaradt hagyatéka. Hánytatott élet, de ihletett igazi művész sajátos magyar alkotó szellem öröksége ez a sok-sok megragadó alkotás, amelynek egy részét a néhány évvel ezelőtti Baján elhunyt festőművész özvegye már a festő halála után szerezte vissza Romániából, Hollandiából és más helyekről. Nagy István különös művészegyeniség volt. Csak a munka és az alkotás érdekelt. Az íhlet lázával barangolta az országot és festette az életetárló tájakat. Képeinek értékesítésével nem sokat törődött. El-elhagyott belőlük egy-egy csomót valamilyen barátjánál vagy rajongójánál, és ez csak halála után került vissza özvegyé-

hez. A bajai Új-utcai szerény lakásban várják ezek a képek a jobb időt, amikor egy hagyatéki kiállításon megismerheti a nagyközönség a kiváló festő utolsó éveinek alkotásait.

A festőművészet másik otthona id. Éber Sándor háza. Itt még dolgozik, teremt az ecset. Az országos nevű freskófestő hatalmas alkotásainak, tervezteinek csendes műhelye a Jókai-utcai Éber-ház, ahol Baja város ma legnagyobb élő fia a hatvannyolc éves Éber Sándor elismert tehetsége fiatalos tüzzel dolgozik. Évről-évre újabb freskók tervei kerülnek ki a műteremből, hogy valamelyik templom, vagy terep falainak örök értékévé váljanak. Legújabb nagy alkotása a bajai Szent József templom oltára fölé tavaly készült el csodálatos és elragadó tökéletességében. Ez a freskó művészi megoldásában, gondolati mondanivalójában, színhatásában, Baja város egyik legszeibb, örök ér-

teke. A bajai Éber-házban tulajdonképpen két művész dolgozik. Id. Éber Sándor tehetségét fia ifjabb Éber Sándor és leánya Éber Anna is örökölte. Éber Anna most Budapesten él. Elismert értéke a festőművészetnek. Ifj. Éber Sándor a bajai műteremben bámulatos termékenységgel kamatoztatja öröklött alkotóképességét. Meltatása külön ismertetésbe kívánczok. Itt most id. Éber Sándor művészetéről, egyé-

Éber Sándor: Szent Péter
(olajfestmény, tanulmány a dusnoki nagyoltárképhez)

niségéről és alkotásáról szólunk egypár szót.

Id. Éber Sándor 1876-ban született Ráckeresztúron. A képzőművészeti akadémián Székely Bertalan tanítványa volt. Baján 1902-ben telepedett meg. Itt első műve, a tanulás allegóriája, a bajai tanítóképző intézetnek készült. Székely Bertalan műtermében szerzett tanulmányai mind Baján váltak képpé. Éber Sándor 1909-ben a gróf Hunyady nemzetközi pályázaton egyházművészeti díjat nyert, utána egyéves olaszországi tanulmányutra ment. A fresko felé irányuló művészeti hajlamát az új olaszországi tanulmányok,

az olasz egyházművészet alkotásainak lenyűgöző hatása érlette és erősítette. Érett elmélyedésre valló tanulmányok egész sora tanuskodik a művész önálló fejlődésének egyre biztosabb és határozottabb irányáról. Egyik sajtós szellemi értéke az elmélyülés, a művész vitája, harca a tárggyal, ezekben az években Éber Sándor tanulmányainak részletkidolgozásán már szembetűnő. Lirai természet, a lírikus ihlettsége, érzékenysége, ösztönössége él és rezeg képein, de lírája belehajlik az epikába, még az alkotás csodálatos munkájának sejtethető módszereiben is. Székely Bertalan egy vallomását és művészi hitvallásszerű nyilatkozatát magával vitte örök utravalónak az életbe a teljesen önálló hálás tanítvány. A protestáns Székely egyik Mária-képének elkészítése idején valósággal katolikus teológussá lett. Maga említette egykori tanítványának, hogy lélekkel, hittel és érzéssel katolikus volt és azzá is kellett tennie, amikor ezen a képen dolgozott. Mestere alkáról ebben a vallomásban Éber Sándor a saját művészi felfogásának helyeslését érezte. Képei az ösztönös és lírai festő ihletett érintésű pillanatában születnek, de a részletek a végleges kidolgozás tökéletességéig a lihetetlen elmélyülésnek szinte révület-szerű kutató és tanulmányozó kimunkálásában alakulnak. Ez a munka nem hideg adatszerzés vagy ismerethalmozás, minden részében ugyanaz az ihlettel áthatott mámor és izgalom, mint az eszmefogalmazás perce.

A bajai lakossá lett Éber Sándor az olaszországi utról már nagy és szép tervek elképzelését hozta magával. Ezeknek részletei arcokban, vonalakban, színekben meg is voltak. Készültek valahová, de a háború előtt nem valósultak egészszé.

A fresko nagy magyar mestere csak az első világháború után ajándékozta meg alkotó szellemének egy-egy sajtós értékével a magyar templomokat és a bajai intézményeket. Megrendelést sohasem hajszolt, sokszor nem is vállalt. Az időnek alkotott és ezért sohasem akarta kijátszani éppen az időt. Nem fogadta el határidős üzletnek a művészi munkát. A képer-téket becsülte annyira, hogy annak elkészítését inkább nem vállalta, ha azt csupán alkalmi ajándéknak szánták. Ahol elkésve határozták el, hogy templomi bucsu vagy a püspök látogatásának napiára meg-festetik a szentély vagy a templomhajó boltozatát, ott Éber Sándor szereztségé-

ben is inkább lemondott a kereset lehetőségéről. Átengedte nem a dicsőséget, hanem a munkabért másnak, mert az ilyen munka maradandó érték alkotásának tudatával úgy sem jutalmazhatia meg az öntudatos művészt. Van a Délvidéken olyan templom is, ahol egy freskó Éber Sándoré, a többi másé. Nemcsak az alkotó érték, hanem az anyagmunka minősége is nemsokára maga beszél arról, hogy ki

századokra. Id. Éber Sándor freskói díszítik a ciszterci rend bajai házának társalgó termét, a bajai belvárosi templomot, a Rókus-temető kápolnáját, a madarasi templom szentélyét, a pécsi és a nagykanizsai ferencesek templomának hálióját, a bácsborsódi, a szászvári, pellérdi, a kelebiai templomot és a freskó művész legujabb s egyik leghatásosabb alkotásával, oltárképmegoldásával a bajai iózssefvárosi temp-

Assisi Szent Ferenc naphimnusa

Id. Éber Sándor freskója a nagykanizsai templomban

hallgatott a művészi lelkiismeret szavára: az aki nem vállalta a megrendelés feltételeit, vagy az, aki nem a maga lelkiismeretének, hanem — munkadíjért — a feltételeknek engedelmeskedett. De voltak olyan helyek, ahol Éber Sándor művészi lelkiismeretére bízták a feladatot. Itt mindenütt maradandó értékű alkotást bízott örök időkre az ecset. Nemcsak festékekkel és anyaggal, hanem lelkiismerettel s a művész kötelezettségének tudatával és meggyőződésével is dolgozott. Nem nézte, hogy nagyváros, vagy kis falu templomának, boltzatának üres sikiára színesedik-e a kép. Így történt meg az, hogy egészen kis falvak s a városok külső részeinek templomai is nem csupán művészi, hanem technikai és anyagi értékben is igazi magyar freskót kaptak és őriznek év-

lom szentélyének falát.

A művész családi háza kívülről nem is sejteti, hogy a legnagyobb magyar freskó festő otthona. Egy mellékutca egyszerű kis házában lakik a hatvanhét éves festőművész. Belül sem hivatkozik elkápráztató berendezéssel ez a családi otthon. Egy kis szobája minden esetre megragadja a látogatót. A mester fia ifjú Éber Sándor nagytehetségű festőművész gyűjtötte össze a környékbeli népművészet érdekes termékeit. A kis ház többi szobáiban berendezésében nem különbözik a polgári lakásoktól. De az udvari tágas és magas műterem melléképülete valóságos reprezentációs terem: ez a mester munkaterme és igazi otthona. Egy szüntelenül és ma is fiatalos tüzzel és lélekkel dolgozó művész életének és szellemének értékben és mé-

retekben egyaránt nagy s a közönségnek és az időnek már átadott freskóalkotások művészi tervei sorakoznak a meghitt barátságos műterem falain és állványain is. Egy Krisztus-fej megdicsőült, győzelmes tekintettel emelkedik ki a műtermi képek sorából. A bajai ciszterci rendház társalgójának falára készült a háború után az emmauszi alkonvyat evangéliumi jelenetének ez a freskója. A kép gondolata még Rómában érlelődött meg, csaknem másfél évtized múlva lett kész képalkotás. A két vitatkozó tanítvány között fölmagasztosultan emelkedik ki a föltámadott szelíd alakja. A három beszélő személyn mögött érdekes a háttér rész hangulat- és színmegoldása. Ez a kép később másolatban a bajai belvárosi templom szentélyének oldalfalára is elkészült.

A kupolák, boltívek és templom-apsziskok sorában megragad a tolnai szentély hű modellje. Valóságban az Éber Sándor legnagyobb felületű freskója. A barokk templom hangulatához alkalmazkodik és 110 négyzetméternyi felületet foglal el a templomszentélynek az oltár mögötti falán. Mária mennybemenetelét ábrázolja csodálatos finom rózsás színekkel.

Éber Sándor a barokk feladatokat megoldásában különösen érvényesíthette rajztudását és kitűnő anatómiai ismereteit, noha alapjában véve nem barokk, hanem modern festő. A szésvári templom freskója harmincöt évvel ezelőtt készült, de felépítésével és töretlen színeivel azokat az eredményeket mutatja, amelyek felé a mai falfestészet törekszik. Megelőzte korát s hogy mégsem a megtalált új irány vonalába sorakoztak alkotásai, annak egyik oka az, hogy a freskófestészet főképpen az egyházat szolgálja és a magyar templomok legnagyobb része a barokkhoz alkalmazkodó formanyelvre kényszeríti a művészt. Tavaly a bajai józsefvárosi új templom ragyogó freskóinak munkájában ismét magára talált. Csak önmagának és művészetének engedelmeskedett, szabadon mozoghatott, a sajátjának vallott festői szemlélet világában és levegőjében. Id. Éber Sándor az új freskó mestere, ebben az alkotásban a gondolat, a felépítés, a színek és a vonalak bámulatos és el nem nemülő hangján szólaltatta meg egyéni művészetét.

A műteremben látható tervek, tanulmányok, modellek, a nagy freskókon megörökített jelenetek, képcsoportok alakjai, színpróbái elárulnak egyet-mást a mindenképp izgató érdekes műhelytitkokból. Az alko-

tás, alakítás lázában alakuló arcok képeinek sorában szembetűnik egy apostol arca már a tökéletes kifejezés végleges vonalaival. Mellette a Szűzanya mennybemenetelének színeibe magasztosított jelenete. Az öröm és a diadal tisztá fényében az eltűnő égi alak mozdulatlanúsága is szinte szálló és eleven lebegés. A műterem sarkában egy magasra feszített papírosra a kitárt kezű assisi szent extázisa zengi a Naphimnusz muzsikáját és a világra áradó szeretet szavát. Elnémítia a földön járó gondolatot a bajai szent Rókus temető kápolnájának készített isteni ítélet képének tervrajza, a Dies Irae sequentia szavainak színeibe, vonalakba öntött sulvos és megrázó komolyságával. Nem olviasztó mint a Faust templom-jelenete, Mária anyai érdeklődése és közelsége pártfogást ígér az ítéltre váró léleknek, de a végzetes pillanat képbe rögzített fonsége, komolysága megrendít s érzékelteti a számadás szigorúságát a másvilág küszöbén. Néhány érett és higgadt színekkel ható portré és tájkép a mester ecsetének izgalommal illettet, de nyugodtságra szorított vonalvezetése és színteljesítése valami képzettársítással Arany János mesteri leírókészségét juttatja a szemlélő eszébe. A Baján elhunyt Nagy István tüneményes festőművészek, Tornyai Jánosnak, az Alföld híres festőjének, Mécs Lászlónak s több neves személynek arca emelkedik ki a portrék sorából. Ragyogó alkotás XI. Pius pápa arcképe, ezt a mester a kalocsai érsek megbízásából festette Rómában. Id. Éber Sándor megbízást kapott Horthy Miklós kormányzó, Bethlen István gróf volt miniszterelnök és a vármegyei főispánok arcképeinek megfestésére is. Az arcképfestésben mindig a jellem és a illegeteség megszólaltatása foglalkoztatta s képeinek értéke épen az, hogy ecsetje nem a kifésztésnek, hanem a megfestésnek munkáját végezte. Nem bókolt az arcnak, hanem megszólaltatta a lélek megtalált szavaival.

Visszatérésre szolít leguabb nagy alkotása, a bajai Szent József templom freskója. A kép főalakjának megfestésére két terve is volt s kár, hogy nem a többet és szebbet mondó elgondolást fogadták el. Ez különben csak a kép főalakját érinti, a tervezet, a keret s a teljes kép semmit sem veszített mondanivalójának hatásából. Ez az alkotás igazi értékében szemlélteti a modern magyar freskóművészet hivatott és kivételes tehetségű mesterének képességét és fölfogását.

Id. Éber Sándor freskókészítésének technikája is megérdemelne néhány magyarázó szót. Ismeri minden csínját-bíját ennek a technikának, sőt egvéni ötletek és tapasztalatok alapján tökéletesítette is ezt a különleges munkát. A régi nagy mesterek alfresco vagy buonfresco technikájával dolgozik. Ez a föladat különben nagyon erős testi és lelki fölkészültséget kíván. Ötven-hatvan színvázlat és eredeti

getett földi lidérceket. Csak művészi lelkiismeretére hallgatott s az ember, a családapa kötelességének szava mindig csak annyira sarkalta, hogy hét gyermekeit olyan lelkiismeretes életre és munkára nevelje és erősítse mint amilyen őt jutalmazta a becsületesen végzett munka örömeivel és megnyugtató érzésével.

Id. Éber Sándor, ifr. Éber Sándor és P. Éber Anna művészetének gazdag érté-

Szent Ferenc a sebeket kapja

(Id. Éber Sándor freskója a nagykanizsai templomban)

méretű tervrajz alapján veti a kellően előkészített nedves falra pillanatok alatt minden egyes képalakját. A munka óriási gondolat jár, de id. Éber Sándor szerelmes a gondolatba, az eljárássba és a technikába s valódi freskót alkot. Ez a nagyon lelkiismeretes munka nem kínál lehetőséget az irigylet keresetre, inkább csak a tökéletes alkotás elkészítésének tudatával jutalmaz. De a bajai festőművész lelke nem is ker-

kei a fölszabadult Délvidék még nem ismeri, de meg fogja ismerni. És ha a bajai művészcsalád műtermének igazi alkotásait megismeri, csodálattal és büszkeséggel hirdeti majd a saját értékének is mindazt, ami itt valóban műalkotássá érlelődött. Hisszük, hogy hamarosan lesz alkalom a fölszabadult Délvidéken is egy Éber-képkiallításra.

Berényi János

Könyvek

Dr. Knézy Lehel: *Baja a forradalom és a szerb megszállás alatt (1918–1921.)*

Dr. Knézy Lehel könyve a szerb megszállás első három esztendejéről szól, s az események, amelyeket az idő távlatából emlékeztünkbe idéz, nem szorosan Bajához kötöttek. Körülbelül hasonló események játszódtak le akkoriban az egész Délvidéken. A magyarság nem tudott belenyugodni a történelmi változásba, lojalitásáról nem tudta és nem is akarta meggyőzni az új honfoglalókat, ebből támadtak az összeütközések, a meghurcoltatások és a megaláztatások. A huszonhárom évi jugoszláv uralomnak kétségkívül az első három volt legnehezebb időszaka. Az új államalakulat kezdetben képtelen volt egy korrekt és minden tekintetben odaváló tisztviselő gárdát toborozni. Olyan emberek is hatalomra kerültek, akikben a gyűlölet és a bosszu tultengett és akik gyakran szabadjára engedték alantas indulataikat. A szerző elfogulatlanságát és jóindulatát bizonyítja, hogy felismerte ennek a kornak nacionalitását és forradalmi jellegét. A nagy változások soha sem mennek simán, a forradalmak mindenütt felhozzák azt a könnyebb fajsúlyú réteget, amely a víz színén uszik és elpiszkítja tükörképét. Így szinte Dr. Knézy Lehel könyvéből vonjuk le a tanulságot, hogy a nagy változások mindenütt teret engednek a »felelőtlen elemek« garázdálkodásának és hiába minden emberiség és jóindulatát, gátat vetni a felelőtlenek garázdálkodásainak lehetetlen.

A Dr. Knézy könyvében felsorolt »hatalmasok« között igen sok ismerősre akadunk, akik a bajai háromszög kiürítése után itt kerestek menedéket, s akik az idők folyamán megcsendesedtek és egyáltalán nem mutattak ellenséges magatartást a magyarsággal szemben. Változnak az idők, változnak az emberek, idézhetnének az ismét korszerű felmondatot. Vagy talán a hatalomban családódtak?

De az idők és az emberek változásával nem tartott lépést — Dr. Knézy Lehel könyve szerint — a bajai magyarság. A legnehezebb időkben is nemcsak, hogy nem csökkent, de folyton erősödött nemzeti öntudata. S így az előttünk fekvő könyv nem várható, hanem emlékkönyv, a bajai magyarság hősi emlékkönyve. Ha egyszer megírják a Délvidék történelmét, úgy Dr. Knézy Lehel könyve jó és meg-

bízható forrásmunkául szolgál majd. Adatainak gazdagságán túl főleg tárgyilagossága, igazságszeretete, ahogyan az idegenben is elismeri a jó megnyilatkozásokat és az emberi érzületet, s a helyes történelmi szemlélet tesz ki igazán értékessé Dr. Knézy Lehel könyvét.

Herczeg János.

Wass Albert két regénye.

(Mire a fák megnőnek. — A kastély árnyékában.)

Az újabb erdélyi regényírás mind nagyobb érdeklődéssel fordul Erdélynek a szabadságharc s a kiegyezés után eltelt ideje felé. Bánffy Miklós, *Erdélyi története* után Makkai Ernő trilógiája is ezt a kort tette regénye tárgyává, most pedig Wass Albert foglalkozik vele kétrészes családregénye keretében. — s mintha Berde Mária új műve, *A hajnal emberei* is egy ezekre az időkre áthálóz trilógia első lépése lenne.

A 20-as évek erdélyi történeti regénye nagy történeti példákat, távlatokat keresett a megváltozott erdélyi és magyar sors megoldásához és elviseléséhez. A mostani mintha számvetés akarna lenni: megvizsgálni azokat az utakat, melyek a romláshoz vezettek, hogy a baj még egyszer el ne következék.

Az a kor pereg le ismét ezeknek a regényeknek a lapjain, melyeket Mikszáth a cinikus derű aranyával tett fényessé, Herczeg pedig a társasági erények mázával kellemessé. Az újabb írók azonban mintha az örökké dohogó Tolnai látását követnék.

Wass Albert első regényében a fák a Bach-korszakban ültetődnek, s a kiegyezésre nőnek meg. Az öreg Varjassy István báró ülteti őket a tanyán, ahová a szabadságharc után huzódnak, mert a kastélyt felgyújtották a »felszabadult« oláh jobbágyok. Elülről kell kezdeni mindent, de a Varjassy házaspár szívós munkája megteszi a magáét: hiába zúdulnak rájuk még a Bach korszak megpróbáltatásai is, mire eljön a kiegyezés, a birtok újból fölvirágozik. Közben a gyermekek is megnőnek: a fiú képviselő lesz, a leány férjhez megy. S a két szülő ekkor veszi észre, hogy nemcsak a fák nőttek meg s ők lettek öregek:

a világ is megváltozott körülöttük. A nemzet felszabadult a nyomás alól, de elszakadt igazi gyökere magyarságától, a földtől és a szóltalan alkotó munkától is. Megkezdődik a felhígulás, a parádézás, a szavalás kora. Az apa nem akarta felépíteni a kastélyt: »Mert ott kezdődött a baj—a kastélyoknál. Magasra épültek. Igen-igen emeletesre. Nem lehetett látni. De nem földre, ahol a dolgok gyökere van.« A házasodó fiu első gondja, hogy a kastélyt felépítse.

Közben a magyar népi erő magára hagyatva porlik a tervszerű oláh rombolásban, fent pedig megjelennek az új típusú magyarok: Sonkoly-Krausz báró s az új földesur: Pohlenberg. Az egykori Bezirker, Prosperjock fiából magyar ügyvéd lesz, s az első állami tanító, Aufbauer ur, a magyargyűlölő román dászkál fiával szavaltatja március 15-én a Talpra magyart. Mindenki el van bűvölve, csak a dászkál jegyzi meg: »Nem az a fontos, hogy mit mond az ember... amit érez« s csak az öreg Varjassy feleli rá: »Még csak nem is az a legfontosabb, sajnós, hogy mit érez az ember. Hanem, hogy mit cselekszik. A cselekedetek döntenek el egy nemzet sorsát, nem az érzések.«

A második regény már ebben a világban játszódik. A nemzet az »Európai« eszmék és délibábos ábrándok tükrében szemléli jövőjét. Legfőbb büszkesége és törekvése a haladás, a polgárosodás... Ezek megtestesítője Varjassy-ék főispán fia. Közben a kastély árnyékában s a polgárosodás jegyében idegenek ülnek a falu nyakára: Ázik a zsidó boltos, Franyek a jegyző, Brencsák intéző, Bács János az ispán és az új pápa...

A vezető réteg vaksága, a hivatalosok olyimpi elzárkózása, s az idegenek tervszerű munkája aztán egy-kettőre koldusboltra juttatja a falu magyarságát s azok egymás után adják át helyüket a titkos pénzekkel táplált románságnak.

Csak az öreg Varjassy házaspár látja meg, hogy mi történik itt, s Holló tiszteltetés, de ők semmit sem tehetnek. Az öregek megkeseredett szívvel térnek sirjukba, hajlékukban pedig csakhamar az oláh ispán út nyát.

S a nóta vége? Bács János fia, Alexandru Baciú már a vidék ura lesz, s a főispán még látja, amint oláh katonaszekerek kanyarognak a falu országútján...

Wass Albert regénye korának kétségtelenül egyik legjellemzőbb oldalát ragadja meg, s legsúlyosabb hibáját tárja fel.

A regény számonkérés, de egyben figyelmeztetés is. A haza jórészenek felszabadulása

s a ránk nehezült nyomás enyhülése pillanatában a múlt példájával óv bennünket attól, hogy újból elfeledkezzünk magunkról, s odaadó munka helyett henye pompázásra adjuk magunkat, nemzetépítés helyett divatos jel-szavaknak hódoljunk.

Irodalmi szempontból az első regény a sikerültebb. Az események oly finoman szövődnek benne, mint ahogy a fák nőnek s az élet folyik. A tempósan alkotó hétköznapiak, a lassan muló évszakok üteme a könyvé. Kevés olyan írást olvastam, mely előadásának menetével ily tökéletesen érezte volna a benne lepergő időt.

A második regény zökkenő nélkül, de kisé nehezen indul. Az egész első kötet eltelik az egymásután fellépő alakok bemutatásával. Valóságos epikai seregszemlében van részünk. A történetek a második kötetben látszódnak le. Itt az események sodró erővel rohannak, s egy percre sem vonhatjuk ki magunkat látásuk alul.

Wass Albert alapjábanvéve szelid tanító, de előadásának van valami szuggesztív ereje: tanításai ellenállhatatlan erővel áradnak a sorok közül.

Az utólagos megfontolás számára azonban némileg gyöngíti a történet hitelét, hogy szereplői a Varjassy-család kivételével mind idegenek. Ilyesmi csak elvétve fordult elő, viszont a regény az általános érvényű tétel igényével lép fel. Az írónak igaza van megállatásaiban, de premisszáit rosszul állítja fel. Szerzőnk annál inkább megengedhetne volna magának, hogy ábrázolásán lazítson, mert mint a főispán példája mutatja, a magyarság sem viselkedett e korban különkül a Franyekoknál.

Egyébként a regényeket finom lírai fátyolként egységes hangulat lengi át, mely főképpen a stílusból árad felénk. Különösen a leírások hangulatosak. Az író nyelvének egyéni finomságain kívül a nagy mértéktartással alkalmazott tájszavak és szólások adnak üde zamatot és friss ízt.

Tóth Béla.

.....

Bácskai János György: Baja földrajza.

Baja, 1943.

Még visszacseng diákéveim ismereteiből az arisztotelési tétel, hogy az egész a részekelőtt volt. Amilyen igaz ez, olyan helytálló az is, hogy a részekből tevődik össze az egész. Törédekekből lesz az egység, színekből a pasztell, hangokból a szimfónia, kövekből és tég-

lából a katedrális. Egy-egy ország földrajzi fogalmához szorosan hozzátartozik az egyes tájak, falvak, városok egyéni íze és sajátos jellege. Tehát a szűkebb haza kultusza nem hiábavaló provincializmus, hanem érthető és jogosult vidékiesség.

Ezekkel a gondolatokkal nyitottam fel Bácskai János György tanár, muzeumvezető most megjelent könyvét, amely Baja földrajzával foglalkozik, nagyszerű bizonyítékeként annak, hogy a tudományos kutató és feldolgozó munka még a mai rendkívüli időkben sem pihen. S bár a fegyverek itt csörögnek a portánk körül, mégsem hallgatnak a muzsák. Lám a jóképességű fiatal tanárt is megfogta csendes dunamenti városunk varázsa s értekezése végén ilyen költői őszinteségű vallomást csalt ki lelkéből: nehéz volt tárgyalagosnak lennem, mert magam is Baja szülötte vagyok s úgy néztem, mint gyermek az anyját... Igen. Talán így vagyunk ezzel a várossal mindannyian, akiknek a fiatalága idetapad ezekhez a szürke kövekhez. Hiába távolodunk el tőle, a kirepítő fészek visszahúz bennünket mindenünne. De Bácskai — vallomása ellenére is — még tudta őrizni tárgyilagosságát. Szeretetét és vonalmát abba a lázas és buzgó tevékenységbe rejtette, amellyel anyagát összegyűjtötte és rendszerbe foglalta. Nagy munka volt, mert hosszú ut vezet az őstái mocsaras, zombékos világtól a kultúrtái különböző alakulásain keresztül a mai város villanyvilágításáig és aszfaltjáig. S a szerző megjárta ezt az utat. Ahol nem bukkant leletanyagra, ott feltevésekre építette mondanivalóját. De hipotézisei is természetesen és elfogadhatók. Nyelve egyszerű és világos, néhol olyan, mintha katedrálról szólna hozzánk — öregdiákokhoz... Tudom, hogy közhelyet használok, mégis azt mondom: Bácskai értékes munkát végzett, mert Baja történetének feldolgozásával is megszilárdította bennünk a meggyőződést, hogy történelmi jogunk van ehhez a sokat szenvedett földhöz.

A fiatal szerző, aki jelenleg a szegedi egyetemen tovább gyarapítja földrajzi ismereteit és tudását, disszertációnak szánta ezt a könyvet. Lehet, hogy a magasabb szakképzettség majd talán benne kifogásolnivalót. Én nem ezt kerestem. Mindvégig Szenteleky Kornél szavai lebegtek előttem: becsüljük meg, ami a mienk.. Ami nemes szándékból fakadt s vitathatatlanul a mienk: bácskai.

Mérei Sándor

Valéry Larbaud: *Fermina Marquez*

Fordította Szávai Nándor. Madách Könyvtár 9. szám.

A regény fiatalokról szól. A francia intézet nemzetközi diáktársadalmának nyugalmat egy feltűnő szépségű kislány megjelenése zavarja meg. A gyermeklélek sajátos értékelése alapján kialakult elite és közülük is csak két fiú közelítheti azonban meg a lányt: az egyik a nemesi származású Iturria, a másik Lenoit a francia polgárcsalád gyermeke. A szereplők mind fiatalok, 16-19 évesek és a fiatalság írisz visszatükröződése annak, amit az alkotások kora legtöbbször csak dédelgetni, vagy emlékeztetésben megőrizni tud.

Larbaud fiatalokról ír és csodálatosképpen úgy tud írni róluk, mintha maga is fiatal volna. Iró és alakjai között tehát elmosódnak a megszokott határvonalak, nem érezzük, — s természetesen nem is zavar — a még oly megértő »bölcseesség«, a lelkesedést nem hűti le a tudatosság és legkevésbé sem fintorogtat meg valami mesterkelt gügyögés. Igen, Larbaud csodálatosképpen megmaradt maga is fiatalnak, Iturria, ez a nagyszerű kamasz, olyan mint egy megfeszített hurra helyezett nyilvessző, egy mozdulat, az ösztönök egy titokzatos, alig érezhető reflexze és megindulhat az emberi sorsok végtelenje felé, mert még minden övé, mint a fiatalságé; büszke és nemes, mint egy költő, könnyelmű, mint a szegénység és úgy vonzza a tilos mint szüzeket az éjszaka. Színes, gazdag egyéniség máris és ugyanakkor harmonikus is. Gondolatai, érzései és tettei összeütközés, vagy meg hasonlítás nélkül rendeződnek és helyezkednek el abban a térfogattal meg nem határozható térben, amit Németh László egy lélek befogadóképességének nevezett a Viillámfényben.

A fiatalabb Lenoit éppen ellenlábasa Iturriának. Tudatos és máris meg hasonlással küzdő lélek, érzékeny és nagyra vágyó, de igénytelen külsejű. Lelki defektusai súlyosabbak és sötétebbek a megszokottnál. A vágy helyett, a hódítás ösztöne hajtja a lány felé, majd amikor a szerelemben vesztes marad, az elpusztíthatatlan gőg a zsenihittel kárpótolja önmagát. A két szerelem között Fermina Marquez úgy él és úgy viselkedik, mint egy nagy, komoly nő, olyan nő azonban, akinek lelke még éretlen a romlottságra. Jellemzésére és lelki állapotának megvilágítására a részletes elemzés helyett Larbaud csak jellegzetes ésszesítést ad, egyébként pedig mindvégig megtartja alakját a vonzó, titokzatos örök, nőies pózában. Az olvasó kénytelen megelé-

gedni külsőségekkel. Látja a sétáló leány tökéletes, bájos figuráját az intézet ősi parkjában, érezheti azt az elemi vonzást, mely a két kamaszt megindítja felé, majd egy, egyetlen: egy felvillanó fény bevilágít a leány lelkébe is és elcsodálkoztatja az olvasót az ott látottakkal, azután lassan eltűnik Lénoit, majd az intézet életéből is. Szerepe a mesebeli tündéréké: jön, elcsodálkoztat, elgyönyörködtet és felszabadítja a szerelmet azokban, akikben még épen megmaradt: a fiatalságban.

A regény mindössze 133 oldal. Alig regény, ha a ma divatos kétezer oldalas káshagyekkel hasonlítjuk össze. Ez a 133 oldal azonban a legtisztább irodalom. Finom és világos mint a halasi csipke, elmesés és ugyanakkor lírai. Franciás, a szó legnemesebb értelmében. Kár, hogy fordítóink mindezekig elhanyagolták, vagy megelégedtek Larbaudról és munkáiról.

Szönyi Kálmán.

Jászai Mária levelei.

Sajtó alá rendezte: Kozocsa Sándor.

Budapest, (Pintér Jenőné kiadása.) 1944.

A legnagyobb magyar tragika leveleit gyűjtötte össze Kozocsa Sándor, Jászai Mária, aki a színpadon olyan utólrhetetlen volt, mint ember is magynak és nemesnek mutatkozik levelei alapján. A többszáz levélben, melyeket barátaihoz, pártfogóihoz, színgazgatóihoz, és szerelmeihez intézett, olyan páratlan szókinccsel tudta kifejezésre juttatni érzéseit; akár szerelem vagy indulat, akár gyűlölet vagy hűla vezette tollát, minden sora egyformán nem: mindennapi egyéniségre vall. Ez a hang. Emlékiratai után, melyet a halálát követő évben (1928) hoztak nyilvánosságra, — nem meglepő, Jászai — levelei alapján is tisztán, egész emberként áll előttünk — közepes, átlagos érzésre képtelen volt: vagy rajongásig szeretett vagy a végletekig gyűlölt, ezért történt meg az, hogy ha bántottnak érezte magát haragja kiméletlenül lesújtott. Éppen ilyen heves és mély forrásból eredt hazafias lángolása is. A mult világháboruban a magyar katonákért minden áldozatot meghozott, művészkollégáit gyűjtötte össze a rokkant és beteg hősök szórakoztatására, naponta elment körükbe még akkor is, mikor pestis ütött ki a vak katonák között, félelmet nem ismerve látogatta to-

vábbra is őket. Rengeteget utazott, személyesen szerzett benyomásokat s alakított ki magában véleményyt kora nagy színészeiről, így vont párhuzamot itthoni és külföldi kollégái művészi felfogása között. Ha végiglapozzuk leveleskönyvét egy csodálatosan gazdag lélek spontán megnyilvánulásai ragyognak fel olvasó elé. Rajongva szerette és segítette barátait, izzó és változatos volt szerelmi érzésében, követendő példa öntudatos magyarsága. Jászai Mari a világ színészetének legnagyobb alakja érzéseiben sem tudott más lenni, mint hatalmas, lángoló, szélsőségek közt vívódó: egyszóval igazi ember, akiben jó és rossz olyan csodás erővel ragadta magával, rendítette meg vagy emelte föl hallgatóit.

Bagossy Klára.

=====

Wass Albert: A kastély árnyékában.

Révai kiadása.

A regény, — az író előző kötetének. A mire a fák megnőnek-nek szerves folytatása, — utalásaival a szabadságharcig nyúlik vissza. Az 1848-49-ben üresen maradt Varjassy palotát az oláhok, élükön a popával, kirabolják és felgyújtják. A visszatérő gazdának a semmiből kell új gazdaságot és új életet teremtenie. De megteszi. Dolgozik, küzd, feleségével együtt és a elorzott birtokok sorra visszakériknek a Varjassy család kezére, a lerombolt és felgyújtott épületek helyett pedig felépülnek az újak. Csak a palotát nem építteti fel újra a két 48-as öreg. Elzárhoznak, s a Világossal megalázott és passzivitásra kényszerült nemességünk életét élik történelmi közhelyszerűséggel. Társaságuk nincs, nemzeti ügyekkel nem foglalkoznak. Látókörük, sőt egész világuk is csak addig terjed, ameddig a birtok, azontul pedig csak vertikálisan: a mult felé. Határozott, körvonalu, jól megrajzolt figurák, a Nagyasszony figurája különösen tökéletes munka és mégis élettelennek mindketten, sőt élettelen a regény minden figurája, a Holló János, magyar tiszteletesalakját kivéve.

Pedig Wass Albert igen tehetséges elbeszélő. Nyugodt, s mégis színes hangja könnyen megoldja az elbeszélés nehéz problémáit is; a legforróbb jelenetekenél is megőrizti tiszta csengését, — nem tulhangoz, de kellő-

en hangsúlyoz. (Nagyon szépen írta meg azt a jelenetet, amikor a béna Varjassy fiút kivisszik a tanyára.)

Jellemzéseinek mégis helyi, strukturális hibái vannak. Hiszen a jó mű a legcsodálatosabb egység, az eszmei mondanivaló, az alakok sulya és a történes érdekességének egysége. Ha az egyik túlnövi a másikat; — a felbomlott harmóniában eltűnnek az értékek és eltorzulnak a legesekélyebb fogvatkozások is. A kastély árnyékában írójával is ez történt. A vád, — mely korunk felfogásában kialakult a XIX. század második felének magyar magatartásáról — s mely vád, Wass Albertet a regény ilyen megírására készítette — elhatalmasodott a figurákon — elhatalmasodott magán a történetesen is, s a felborult egységben bekövetkezett a torzulás: a sorrend és a szerepek felcserélődtek, nem a jelenségek és nem az ábrázolt életek bizonyítanak egy eszmei tételt, hanem egy eszmei tételt bizonyítanak történettel és figurákkal. A kor bűnös volt, — mondja az író — s hogy tételt bizonyítsa, azokat, akik a kor felfogását vallják és aszerint is élnek, bűnösnek rajzolja, de az előbb kifejtett oknál fogva sokkal bűnösebbnek, mint amennyi feltétlenül szükséges lett volna. Már pedig tudjuk, hogy a művészi legkevesebb; legtöbb. A kastély árnyékában alakja: így lesznek írói argumentumok és éppen mert azok lesznek, elvesztik életszerűségüket, elhitetőségeiket: tudjuk, hogy eszközei az írónak, s kételkedni kezdünk.

Az így megrajzolt figurákat állította be Wass egy korrajzszerű eseménysorozatba, amelynek egy-egy részletét alig köti valami is a tárgyhoz és többé-kevésbé csak arra jók, hogy a korfestés erőitlen színeit élénkítsék kissé. Nincs például semmi jelentősége Kuka Berci, a segédjegyző és Piroška, a postás-kisasszony lassan szövődő szerelmének, Fraňyecné titkos viszonyának a komor téma mellett. Még adomázásnak sem fogadhatók el a részletek, mint ahogy Makkai Gusztáv nevezi ezeket a Magyar Csillagban: túl szárazak és túl izetlenek ahhoz.

E zavaró és felesleges epizódokon kívül a

regény jólszerkesztett a részletek franciás könnyedséggel követik egymást és szervesen beleilleszkednek abba a képbe, melyet az író megrajzolni kívánt. Érezzük, hogy a táj, a megismert részletek után egy összefüggő egészet alkot és az egész megtelik az író egyéniségével. Látjuk a mezőszégi buckákat, — egy-egy kiemelkedő fájával, — a nádist, a behavazott országotat és magunk is átéljük az író tájszeretetét. Ebben, a Wass Albert líraiságától átszőtt világban különös élességgel tűnnek szemünkbe a tragikus képek; a főispán, az ifjabb Varjassy báró Európát hordozza a szívében és kizárja belőle magyar parasztját, Holló János, a magyar pap életének egész munkáját, becsületes lelkének minden hitét odadobja parasztjaiért és a tűz, mely lelkében ég, elméjét emészt el; bibliát ír, magyar bibliát. (A regény legjobban sikerült alakja. Lélekrajza hű és elmélyült. Az író mestertien követi a figura lelki koncentrációját, egészen addig, amíg ez a koncentráció beteges méreteket ölt, rögeszmévé válik, ugyanakkor pedig a lélek másik fele érzéketlenné a realitások iránt.) S míg az ősi mezőszégi föld fölött pusztul a magyar élet, addig az idegen virul, Brencsák, a főispáni jószágigazgató kicsattan az egészségtől, gazdagra lopja magát és megtölti az uradalmat oláhokkal. Az író, a lelket szorongató sivárságban a természetfelettihez, a végzettség fordul; a pápa, aki annakidején felgyújtotta a kastélyt a megszállottság hideg iszonyatával dőbben rá az igazságra; kár mindenért, kár az idegenből kapott pénzért, kár a hitért, nem tudnak otthoira lenni a tájon. De a kimondott igazság süket fülekre talál, még ott is, ahol pedig érthetnék szavát. Az élet, az a Wass Albert szerint bűnös 1880-as, 1900-as élet pedig megy tovább a magyar tragédiák egyik legnagyobbika felé és az író látnoki képessége már elénk vetíti a szörnyű jövőt: a Varjassyak földjén, a mezőszégi földön egy ríktó, piros cseréptetejű ház áll és homlokzatán ez az írás: 1920. A. Baciú.

Szőnyi Kálmán

A Kalangya hírei

A Szenteleky Kornél Irodalmi Társaság az idén — mint már jelentettük — Óbecsén tartja rendes évi közgyűlését, amelyet országos jelentőségűvé avat, hogy azon részt vesz és felszólal *dr. Szinyei Merse* Jenő m. kir. valóság és közoktatásiügyi miniszter, a Társaság tiszteleti tagja. A közgyűlést az óbecsei kaszinó nagytermében tartjuk meg s az elnöki megnyitót *Kramer* Gyula felsőházi tag, a Társaság elnöke mondja. *Czirák* Imre főtktár a Társaság tavaly végzett szellemi munkájának eredményeiről, *Csuka* Zoltán ügyvezető fiktár pedig a Társaság szervezési eredményeiről, a Kalangya fejlődéséről, a könyvkiadás helyzetéről, valamint a Társaság anyagi viszonyairól számol be, egyben előterjeszti a pénztárosi jelentést is. *Szirmay* Károly az idei Ezüst Tulipán és 500 pengős jutalom odaítélését hirdeti ki, mint az erre a célra kiküldött bizottság elnöke. Napirenden szerepel még az elhunyt *Kulmár* Kálmán helyébe új rendes tag választása, indítvány a tudományos szakosztály megalapítására és az alapszabályok néhány kisebb jelentőségű megváltoztatása. Végül az esetleges indítványok zárják be a közgyűlést.

A közgyűlést irodalmi és követi. Bevezető beszédet dr. *Deák Leó* Bács Bodrog vármeze főispánja, a Szenteleky Társaság társelnöke mond. *Dr. Romhányi* Gyula a hajdani Óbecse szellemi életéről beszél. *Dr. Draskóczy* Ede pedig arról a szerepről, amelyet Óbecse a kisebbségi sors idején töltött be a Délvidék szellemi életében. *Garay* Béla a kitűnő előadó művész délvidéki költők verseit szavalja, az óbecsei származású *Lovász* Pál, a pécsi Janus Pannonius Társaság fiktára és a Szenteleky Társaság rendes tagja néhány becsei tárgyú versét mutatja be, *Herceg* János és *Czirák* Imre saját elbeszéléseikről olvasnak fel, a péterrévei származású dr. *Molnár* Imre, a budapesti Zeneművészeti Főiskola tanára pedig becsei magyar szerzők dalait mutatja be.

A Szenteleky Társaság egyébként március 19-én Baján mutatkozik be, ahol a *Liszt Ferenc Körrel* együttesen rendez irodalmi és zenéi estet. A bajai estet dr. *Redő Andor* bajai és szabadkai főispán, a Társaság társelnökeinek beszéde vezeti be, majd dr. *Lukinich* Imre, a Corvin-koszorús kiváló magyar történet-szerző, a Társaság tiszteleti tagja »Rákóczi Juliánna házassága« címen tart előadást. Az esten a Társaság két rendes tagja, *Illés* Sándor és *Majtényi* Mihály egy-egy elbeszélésüket olvassák fel, *Csuka* Zoltán, *Hódsághy* Béla

és *Timár* Ferenc pedig verseikből olvasnak fel. Az estet dr. *László* Vince gimnáziumi igazgató beszéde rekeszti be.

Kiváló délvidéki irodalmi és tudományos esemény lesz március 24. 25. és 26-án Szegeden is. Itt a szegedi *Dugonics* Társaság, valamint a *Délvidéki Szemle* a *Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség* és *Szenteleky Társasággal* együtt rendezi meg az első nagyjelentőségű délvidéki szellemi találkozót, a Délvidék és Szeged szellemi egybekapcsolódásának egyik fontos megnyilatkozását. 24-én irodalmi ankét lesz, melynek megnyitóját *Sik* Sándor egyetemi ny. r. tanár, a kiváló magyar költő mondja, *Draskóczy* Ede dr. a Délvidék irodalmáról tart előadást (Felkért hozzászólók *Csuka* Zoltán, *Herceg* János, *Lévay* Endre, *Petróczy* István és *Szirmay* Károly) *Vajta* István Szeged irodalmáról beszél s ehhez *Baróti* Dezső, *Gergely* Gergely, *Madácsy* László és *Sándor* István szólnak hozzá. Március 25-én közművelődési ankét lesz, amelynek bevezetőjét dr. *Hank'ss* János VKM. államfiktár mondja és ugyancsak ő emököl. Dr. *Hegedüs* László a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetség igazgatója a DMKSZ munkáját és célkitűzéseit ismerteti.

Ugyancsak 25-én este a szegedi Városháza közgyűlési termében irodalmi est lesz, melynek megnyitóját *Sik* Sándor mondja, a délvidéki írók közül pedig a következők, illetve műveik szerepelnek: *Kosztolányi* Dezső, *Böröcsök* Erzsébet, *Csuka* Zoltán, *Czirák* Imre, *Dudás* Kálmán, *Fekete* Lajos, *Herceg* János, *Hódsághy* Béla és *Majtényi* Mihály. A szegedi írók közül: *Dugonics* András, *Tömörkény* István, *Móra* Ferenc, *Juhász* Gyula, műveiből mutatnak be, *Sik* Sándor és Sz. *Szigethy* Vilmos pedig saját műveikből olvasnak fel.

Március 26-án tudományos ankét lesz, tárgya: »A szegedi egyetem délvidéki küldetése«. Előadók: *Halasy* Nagy József: elnöki megnyitót, *Kramár* Jenő e. i. rektor: Mit nyújthat a szegedi egyetem a délvidéki ifjúságnak? *Buza* László: Miért van szükség a jogi fakultásra? *Banner* János: Archeológiai feladatok a Délvidéken. *Bartucz* Lajos: Embertani és fajbiológiai feladatok a Délvidéken. *Bálint* Sándor: Néprajzi problémák. *Hadrovics* László: A szlaviztika jelentősége. *Hermann* Egyed: Történeti feladatok a Délvidéken. *Eperjessy* Kálmán: A település-történet problémái a Délvidéken. *Kogutovics* Károly: Földrajzi és geopolitikai feladatok a Délvidéken. *Kanyó* Béla: Közegészségügyi problémák.

Az egyes ankéteket az egyetem aulájában rendezik.

A délvidéki szellemi találkozót a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséghez tartozó Délvidéki Szépművész Céh, a szegedi képzőművészek gyűjteményes kiállítása és a Nyilassy emlékkiállítás vezeti, illetve zárja be. A kiállításokat március 19-én délelőtt 10 órakor nyitják meg a Kulturpalota kiállítási termében. Megnyitó beszédet mond *Kramer Gyula*, a DMKSZ elnöke, tárlatvezető *Baranyi Károly*, a Délvidéki Szépművész Céh elnöke. A Nyilassy emlékkiállítás tárlatvezetője *Dorogi Imre* festőművész, a szegedi képzőművészek kiállításnak tárlatvezetője pedig *Vinkler László* festőművész.

A Szenteleky Társaság egyébként a Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetséggel együttesen február végén *Regécén* irodalmi estet rendezett, amelyen *Czirák Imre*, a kitűnő délvidéki elbeszélő, Társaságunk főtíkára, egyik elbeszélését olvasta fel. *Illés Sándor* szintén egyik elbeszélését mutatta be nagy sikerrel, míg *László Sándor*, a nemrég feltűnt délvidéki fiatal poeta néhány költeményét olvasta fel a közönség tapsai mellett. A Társaság a DMKSZ-szel közreműködve ezeket az irodalmi esteket igyekszik a jövőben a többi

bácskai kisebb községben is megrendezni. A megrendezés lebonyolításáért *Czirák Imre* főtíkárt illeti elismerés.

*

Herczeg Ferencet, a magyar írófejedelmet, a Szenteleky Társaság diszelnökét súlyos csapás érte. Bátyja, Herczeg József, volt verseci gyógyszerész, nyolcvankétéves korában Budapesten elhunyt. Március 4-ikén délután temették, Herczeg Ferencen kívül az elhunytat felesége és leánya, Paula gyászolják.

*

A Főméltóságú Kormányzó Ur néhány magyar írónak és művésznek a Corvin-koszorút adományozta. A megjutalmazottak között van Lukinich Imre, a nagy magyar történettudós, aki délvidéki származású és műveiben éppen a Délvidék multjának kutatására tett hervadhatatlan szolgálatokat ennek a tájnak Lukinichot a Szenteleky-Társaság is tiszteletbeli tagjai közé választotta. Bácska és a magyar Délvidék közönsége örömmel értesül az ismert történettudós magas kitüntetéséről. A Kálangya Lukinich Imre érdemeiről külön is meg fog még emlékezni.

SZENTELEKY KORNÉL

HÁTRAHAGYOTT MŰVEI

Sajtó alá rendezte és az egyes köteteket kísérő tanulmánnyal ellátta:

HERCEG JÁNOS

HOLNAP-HOLNAPUTÁN

(ELBESZÉLÉS)

KRÓNIKÁK

UTITARISZNYA (UTLEIRÁSOK)

ISOLA BELLA (REGÉNY)

UGARTÖRÉS (TANULMÁNYOK)

ÚGY FÁJ AZ ÉLET (ELBESZÉLÉS K

A teljes sorozat ára 42.— Pengő. Egy kötet 7.— Pengő

Megrendelhető a KALANGYA központi ügykezelésénél, Budapest, VII. Baross-tér 15.